



LOKMAN HEKİM

DERGİSİ

MEÜ Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi

MAY - AUGUST 2015

VOLUME: 5 NUMBER: 2





MERSİN ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ

Lokman Hekim

TIP TARİHİ VE FOLKLORİK TIP DERGİSİ

MERSİN UNIVERSITY SCHOOL OF MEDICINE JOURNAL OF HISTORY OF MEDICINE AND FOLK MEDICINE

CİLT 5
VOLUME 5

Mayıs - Ağustos 2015
May - August 2015

Sayı 2
NUMBER 2

DERLEME - REVIEW

YAZILIŞININ 550. YILINDA CERRAHİYETÜ'L-HANİYYE HAKKINDA
SCI-E KAPSAMINDAKİ DERGİLERDE YAYINLANAN TÜRKİYE KAYNAKLI MAKALELER 37
Articles from Turkey in SCI-E Journals, in the 550th Years of Cerrahiyetü'l-Haniyye
Acar V.

ÜREME SAĞLIĞINA FARKLI BİR BAKIŞ: OSMANLI DÖNEMİ 45
A Different View to the Reproductive Health: Ottoman Period
Sakar T, Ejder Apay S.

ARAŞTIRMA MAKALESİ - ORIGINAL ARTICLE

ANATOMİ EĞİTİM MATERYALLERİNE 1931'DEN BİR ÖRNEK: MÜKEMMEL VÜCUDUBEŞER HARİTASI 52
An Example of Anatomy Education Materials from 1931: Excellent Human Body Map
Ekmeççi PE, Arda B.

TÜRKİYE'DE HEMŞİRELİK EĞİTİMİ VE İNSAN GÜCÜ PLANLAMASINA BAKIŞ 62
Overview of Nursing Education and Manpower Planning in Turkey
Kıran B, Taşkiran EG.

DOKTOR HÜSEYİN REMZİ BEY (Ö.1896): HAYATI, ESERLERİ VE BİLİMSEL BİR DİYALOĞU 69
Doctor Huseyin Remzi Bey (D.1896): His Life, Works and a Scholarly Dialogue
Karacaoğlu E.

MONOGRAFİ - MONOGRAPH

HASAN MAZHAR PAŞA: 84
EN SON DERSİNİ, CENAZE TÖRENİNİ ENGELLEMENİN İSTEYEN İŞGAL KUVVETLERİNE VERDİ
Hasan Mazhar Pasha: His last lesson was his funeral against the occupying forces
Başekim ÇÇ.



MERSIN UNIVERSITY SCHOOL OF MEDICINE

Lokman Hekim

JOURNAL OF HISTORY OF MEDICINE AND FOLK MEDICINE

MERSİN ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ LOKMAN HEKİM TIP TARİHİ VE FOLKLORİK TIP DERGİSİ

OWNER

Prof. Dr. Ahmet İlvan
Dean of Mersin University School of Medicine

HONORARY EDITORS IN CHIEF

Prof. Dr. İlater Uzel
Prof. Vivian Nutton

EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. Tamer Akça

ASSOCIATE EDITOR

Prof. Dr. Nursel Gamsız Bilgin

SECTION EDITORS

Assoc. Prof. Dr. Yusuf Vayısoğlu
Assoc. Prof. Dr. Öner Kurt
PhD Gülhan Orekiçi Temel

COPYEDITOR

PhD Gülhan Orekiçi Temel

LAYOUT EDITOR

PhD Gülhan Orekiçi Temel

PROOF EDITOR

Prof. Dr. Nursel Gamsız Bilgin

MANAGING DIRECTOR

Assist. Prof. Dr. Oya Ögenler

Periodical Scientific Publication of Mersin
University School of Medicine.

Can not be cited without reference.

Responsibility of the articles belong to the
authors.

Published online three times a year.

CORRESPONDENCE

Dr. Tamer AKÇA
Mersin University School of Medicine
Department of General Surgery
E-mail : lokman@mersin.edu.tr
Tel: : +90 324 337 4300 / 1124
Fax : +90 324 337 4305
URL : http://lokmanhekim.mersin.edu.tr

Design : Dr. Tamer Akça
Cover : Ayşegül Tuğuz (from composition of İlater
Uzel named Dioscorides and his student)

EDITORIAL BOARD*

Emeritus Prof. Stuart Blume, Netherlands

Assist. Prof. Stephen T. Casper, United States

Assoc. Prof. Catharine Coleborne, New Zealand

Dr. Pratik Chakrabarti, United Kingdom

Ph. D. Eric J. Engstrom, Germany

Sherry Sayed Gadelrab, United Kingdom

Prof. Elizabeth Lunbeck, United States

Dr. Harry Oosterhuis, Netherlands

Prof. John Harley Warner, United States

Prof. Dr. Ayten Altıntaş, Türkiye

Prof. Dr. Berna Arda, Türkiye

Prof. Dr. Hakan Arslan, Türkiye

Prof. Dr. Erman Artun, Türkiye

Prof. Dr. Adnan Ataç, Türkiye

Prof. Dr. Ferruh Ayoğlu, Türkiye

Prof. Dr. Nesrin Çobanoğlu, Türkiye

Prof. Dr. Bayhan Çubukçu, Türkiye

Prof. Dr. Ömür Elçioğlu, Türkiye

Prof. Dr. Ayşe Everest, Türkiye

Prof. Dr. Şefik Görkey, Türkiye

Prof. Dr. Gülşel Kavalalı, Türkiye

Prof. Dr. Kadircan Keskinbora, Türkiye

Prof. Dr. Gamze Kökdil, Türkiye

Prof. Dr. Arın Namal, Türkiye

Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali, Türkiye

Prof. Dr. Zuhâl Özeydin, Türkiye

Prof. Dr. Gülbin Özçelîkay, Türkiye

Prof. Dr. Menşure Özgüven, Türkiye

Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar, Türkiye

Prof. Dr. Mehmet Sami Serin, Türkiye

Prof. Dr. Serap Şahinoğlu, Türkiye

Prof. Dr. Sevgi Şar, Türkiye

Prof. Dr. Bahar Tunçtan, Türkiye

Prof. Dr. Yeşim Işıl Ülman, Türkiye

Prof. Dr. Nuran Yıldırım, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Ahmet Acıduman, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Murat Civaner, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Nilgün Çıblak Coşkun, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Gülten Dinç, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Murat Durukan, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Tamay Başağaç Gül, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Ayşe Menteş Gürler, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Selim Kadioğlu, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Taşkın Ketenci, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Rahşan Özen, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Refiye Okuşluk Şenesen, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Çağatay Üstün, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Selen Yeğenoğlu, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Murat Aksu, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Selim Altan, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Funda Gülay Kadioğlu, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Esin Karlıkaya, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Şükran Sevimli, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Hafize Öztürk Türkmen, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Gülay Yıldırım, Türkiye

STATISTICAL CONSULTANT: Prof. Dr. E. Arzu KANIK

*in alphabetical order

YAZILIŞININ 550. YILINDA CERRAHİYETÜ'L-HANİYYE HAKKINDA SCI-E KAPSAMINDAKİ DERGİLERDE YAYINLANAN TÜRKİYE KAYNAKLI MAKALELER

Articles from Turkey in SCI-E Journals, in the 550th Years of Cerrahiyetü'l-Haniyye

H. Volkan Acar¹

¹ Doç. Dr., Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Anesteziyoloji ve Reanimasyon Kliniği

ÖZ

Türk tıp tarihinin en önemli kaynakları arasında sayılan Cerrahiyetü'l-Haniyye, bundan tam 550 yıl önce 1465'de yazılmıştır. 1927'de Ali Canip tarafından yeniden gün ışığına çıkarıldıktan sonra, uzunca bir süre kitabın göz ardı edildiği görülmektedir. Arada bir makaleler yayınlansa da Cerrahiyetü'l-Haniyye hakkındaki yayınlar, esas olarak 1990'lardan sonra hızlı bir artış göstermiştir. Prof. Dr. İlter Uzel tarafından yazılan transkripsiyonun 1992'de yayınlanması, bu artışın temel nedeni sayılabilir. Kitabın içeriği, farklı açılardan incelenmiş ve uygulanan tedavi yöntemleri çok sayıda makaleye konu olmuştur. Bu çalışmada, Cerrahiyetü'l-Haniyye hakkında SCI-Expanded kapsamındaki dergilerde yayınlanan Türkiye kaynaklı yayınlar değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Tıp Tarihi; Yayınlar

ABSTRACT

Cerrahiyetü'l-Haniyye which was regarded as one of the most important sources of Turkish history of medicine, was written 550 years ago, in 1465. It was seen that it was disregarded for a long period of time after rediscovered by Ali Canip in 1927. Publications about Cerrahiyetü'l-Haniyye showed an accelerated increase mainly in 1990s, although a few ones were published occasionally before. The publication of a transcribed text of the book by Prof. Dr. İlter Uzel in 1992, can be seen as the main reason of this increase. The content of the book was studied for various aspects while its therapeutic methods were entreated by numerous publications. In this study, studies about Cerrahiyetü'l-Haniyye that was published in SCI-Expanded journals were evaluated.

Keywords: History of Medicine; Publications

GİRİŞ

On beşinci yüzyıl Türk hekimlerinden olan Şerefeddin Sabuncuoğlu (1385-1468?), Türk tıp tarihi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Tam adı Şerafeddin bin Ali bin el-Hac İlyas Sabuncuoğlu olan ve Amasya Darüşşifası'nda 14 yıl hekimlik yaptığı bilinen Sabuncuoğlu'nun birçok önemli özelliği bulunmaktadır. Sabuncuoğlu hem klinisyen, hem araştırmacı hem de eğitimci özellikleriyle ön plana çıkmaktadır. Etik kurallara dikkat çekmesi ve bunun için verdiği öğütler de, öğrencileri ve genç meslektaşları için yol gösterici bir özellik taşımaktadır.¹ O dönemde Amasya, Anadolu'da küçük bir şehir olmakla birlikte ticaret, kültür ve sanat açısından önde gelen merkezlerden birisiydi. Uzel, XV. yüzyılda Amasya nüfusunun %8'ini medrese öğrencilerinin oluşturduğunu bildirmektedir.¹

Lokman Hekim Dergisi, 2015;5(2):37-44

Geliş Tarihi - Received: 25.01.2015; Kabul Tarihi - Accepted: 31.03.2015

İletişim - Correspondence Author: H. Volkan Acar, Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Anesteziyoloji ve Reanimasyon Kliniği-Ankara - Türkiye

hvacar@yahoo.com

Sabuncuoğlu'nun üç eserin yazarı olduğu bilinmektedir: Terceme-i Akraadin, Mücerrebname ve Cerrahiyetü'l-Haniyye.¹ Bunlardan Terceme-i Akraadin, çeşitli ilaçların hazırlanışlarını ve endikasyonlarını anlatmaktadır. Diğer eseri Mücerrebname, insanlar ve hayvanlar üzerindeki ilaç denemelerinden oluşmaktadır. İlk resimli Türkçe tıp ders kitabı sayılan Cerrahiyetü'l-Haniyye ise, çeşitli hastalıkların tedavilerini üç başlık altında (dağlamalar, cerrahi işlemler, kırıklar-çıkıklar) anlatır.¹

CERRAHİYETÜ'L-HANİYYE

Cerrahiyetü'l-Haniyye'nin sadece üç adet el yazması nüshası günümüze kadar ulaşmıştır. İki nüsha Türkiye'de (İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi AD ile Fatih Millet Kütüphanesi), üçüncü nüsha ise Fransa'dadır (Paris'teki Ulusal Kütüphane-Bibliothèque Nationale).¹ Prof. Dr. İlter Uzel her üç nüshayı da inceleyerek, Cerrahiyetü'l-Haniyye'nin transkripsiyonu yapılmış metnini Türkçeye kazandırmış ve böylece Sabuncuoğlu ve Cerrahiyetü'l-Haniyye hakkında ayrıntılı bir temel kaynak oluşturmuştur.¹

Sabuncuoğlu'nun en bilinen eseri olan Cerrahiyetü'l-Haniyye'nin, Türk tıbbı açısından birkaç önemli özelliği bulunmaktadır.

Cerrahiyetü'l-Haniyye'nin en önemli özelliği Türkçe yazılmış olmasıdır. O dönemde edebiyat dili olarak Farsça, bilim dili olarak ise Arapça tercih edildiğinden, Sabuncuoğlu'nun kitabını Arap alfabesiyle Türkçe yazmış olması, kitaba ayrı bir değer katmaktadır. Sabuncuoğlu, kitabını Türkçe yazmış olmasının nedenini şöyle açıklamaktadır: *(Anadolu'da yaşayan) Rumlar da Türkçe konuşurlar. Çağımızın cerrahlarının çoğunun okuması yazması yoktur. Bunların okuma yazma bilenleri de Türkçe kitaplar okurlar. (Türkçe yazıldığı için) bu kitaba başvurduklarında, çeşitli sorunlarını çözebilirler. (Bu sayede) konuların özüne hâkim olduğu için hekimler hatalı bir işlem yapmaktan, hastalar da komplikasyonlarla karşılaşmaktan kurtulmuş olurlar.*¹

Cerrahiyetü'l-Haniyye'de tedavide kullanılan cerrahi alet ve cihazların çizimleri yer almaktadır. Bu çizimlerin büyük çoğunluğu, Zehravi'nin et-Tasrif adlı eserinden alıntılanmış olmakla birlikte, çok sayıda çizimin de Sabuncuoğlu'na ait olduğu görülmektedir. Zehravi'den alıntılanan bazı aletlerin çizimleri ise daha incelikli ve rafine bir şekilde aktarılmıştır.

Cerrahiyetü'l-Haniyye'nin belki de en önemli özelliği, 100'den fazla renkli çizim içeriyor olmasıdır.¹ Bu çizimlerin tümünde, metinlerdeki tedavi uygulamaları resmedilmiştir. Bu uygulamalarda hastanın, hekimin, hastalıklı bölgenin ve yapılan işlemin açıkça tanımlandığı görülmektedir. Kitaptaki çizimlerde jinekolojik pozisyonların resmedilmiş olması ve kadın sağlıkçıların da çizimlerde yer almış olması, kitaba ayrı bir özellik kazandırmaktadır. Bu nedenlerden dolayı Cerrahiyetü'l-Haniyye, Türk ve İslam dünyasının ilk resimli tıp ders kitabı olarak da kabul edilmektedir.

Cerrahiyetü'l-Haniyye ve et-Tasrif

Sabuncuoğlu'nun Arapça ve Farsçayı bildiği, yaşadığı yer itibarıyla Yunancayı da biliyor olduğu anlaşılmaktadır.¹ Dolayısıyla kitaplarında, bu dillerde yazılmış kaynaklardan yararlanmış olduğu ileri sürülebilir. Ama modern cerrahinin babası kabul edilen, X. yüzyıl Endülüslü Arap hekimi Zehravi'nin et-Tasrif'iyle arasındaki büyük benzerlik göz önüne alındığında, Sabuncuoğlu'nun temel kaynağının et-Tasrif olduğu kolayca görülecektir.

Adnan Adivar ve Vecihe Kılıçoğlu, kitabın tam bir çeviri olduğu görüşündedirler. Adivar, *Osmanlı Türklerinde İlim* adlı eserinde, iki eseri "satır satır" karşılaştırdığını ve "pek ehemmiyetsiz bazı müşahede ve mütalaalar bir taraf bırakılırsa" eserin, et-Tasrif'in bir çevirisi olduğunu gördüğünü söyler.² Kılıçoğlu ise et-Tasrif'in Arapça nüshasıyla bir karşılaştırma yaptığını belirterek, Cerrahiyetü'l-Haniyye'nin "kelimesi kelimesine tercüme" olduğunu anladığını ifade eder.³

Bu konuda Süheyl Ünver ve İlter Uzel ise bu kadar keskin bir görüşe sahip değillerdir. Ünver, 1938 tarihli İstanbulun Zabtından Sonra Türklerde Tıbbî Tekâmüle Bir Bakış adlı makalesinde şöyle demektedir: İstanbul'un fethinden evvel en mühim hekimimiz Amasyalı Sabuncuoğlu Şerefeddin bin Ali bin İlyas'dır. 870 (1465)de Ebülkasım Zehravi'nin tasrifindeki cerrahi kısmının tasnifini ve

esas klasik bahislerini değişdirmiyerek lakin şahsi mşshadedelerini de ilave ederek çok mşhim ve telif *hakkını kuvvetlendirecek kadar mşhim bir eser yazarak Fatih'e takdim etmişdir.*⁴ İlter Uzel de, et-Tasrif'in İngilizce-Arapça tıpkıbasımı ile yaptığı karşılaştırma sonucunda, her iki kitap arasında 137 farklılık saptadığını belirtmektedir.¹

Yani sonuç olarak Sabuncuoğlu'nun et-Tasrif'in çevirisini yaptıktan sonra hem kitaba bazı yeni bۆlۆmler eklediğini, hem de metin aralarına kendi deneyimlerini ve diğer kaynaklardan edindiği bilgileri eklediği sۆylenbilir. Ama bunu gۆnۆmۆz bilim dۆnyasında kabul edildiği şekilde, bir intihal (plagiarism) olarak kabul etmek çok doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü kendinden ۆnce yayınlanmış metinleri çevirip, ۆzerine başka kaynaklardan alınan bilgileri ve kendi deneyimlerini de ekleyerek yayınlamak, eski dۆnemlerde sık gۆrۆlen bir uygulamadır. Tibet tıbbı ۆzerine yaptığı araştırmalarla tanınan Barbara Gerke bu durumu řۆyle açıklamaktadır: *Eski dۆnemlerde kendinden ۆnce yaşamışların yazdığı metinlerden alıntılar yapmak intihal olarak gۆrۆlmezdi. Bu durum yalnızca, "varolan bilgiyi yeni kuşaklara aktarmanın" bir yolu olarak kabul edilmektedir.*⁵

SCI-Expanded Kapsamındaki Dergilerde Yayınlanan Tۆrkiye Kaynaklı Yayınlar

SCI-Expanded kapsamındaki dergilerde Cerrahiyetü'l-Haniyye'den bahseden Tۆrkiye kaynaklı ilk yayın İhsan Numanoğlu'na aittir. Tۆrkiye'de ağdaş anlamdaki ocuk cerrahisinin kurucusu kabul edilen İhsan Numanoğlu, 1973'de Journal of Pediatric Surgery dergisinde yayınlanan makalesinde, Cerrahiyetü'l-Haniyye'deki ocuk cerrahisiyle ilgili bۆlۆmler hakkında bilgi vermiş ve kitapta yer alan altı adet çizimi de ۆrnek olarak makalesine eklemiştir.⁶

Bu tarihten sonra yaklaşık 20 yıl sۆreyle Sabuncuoğlu şerefeddin ve Cerrahiyetü'l-Haniyye, Tۆrk araştırmacıların gۆndemine gelmezken 1991'de Cenk Bۆyۆkunal ve Nil Sarı, yine ocuk cerrahisi ile ilgili daha geniş bir makaleyi aynı dergide, yani Journal of Pediatric Surgery'de yayınlamışlardır.⁷

Bin dokuz yۆz doksan yedi ve sonrasında ise Cerrahiyetü'l-Haniyye hakkındaki yayınlar ivmelenerek artmaya başlamıştır. Kitabın içeriği, hemen hemen her cerrahi uzmanlık alanınca incelenmiş ve çok sayıda makalenin ana konusunu oluşturmuştur. Tۆrk hekimlerinin Cerrahiyetü'l-Haniyye hakkında hazırladıkları makaleler genel cerrahi, gۆęs cerrahisi, gۆz hastalıkları, KBB cerrahisi, ortopedi ve travmatoloji, plastik ve rekonstrۆktif cerrahi, ۆroloji, damar cerrahisi, ocuk cerrahisi, beyin cerrahisi ve akupunktur gibi çok farklı alanlardadır. Bu Tۆrk hekimleri yaptıkları yayınlarla, Cerrahiyetü'l-Haniyye'deki tanı ve tedavi yۆntemlerini ve/veya cerrahi aletleri, artık evrensel tıp dili haline gelmiş İngilizce yoluyla uluslararası tıp literatۆrüne kazandırmışlar ve bu sayede Sabuncuoğlu şerefeddin ve Cerrahiyetü'l-Haniyye'nin, dۆnya tıp camiası tarafından daha iyi ve doğru bir şekilde bilinmesini sağlamaya çalışmışlardır. Bu açıdan, bu makalelerin Tۆrk tıbbına sağladıkları bۆyۆk katkının hakkını teslim etmemiz gerekmektedir.

Sabuncuoğlu'nun Temel Kaynağı

Yukarıda da belirtildiği gibi Cerrahiyetü'l-Haniyye'yi yazarken Sabuncuoğlu, ۆnce et-Tasrif'in çevirisini yapmış, daha sonra da bunun ۆzerine kendi deneyimlerini ve başka kaynaklardan aldığı bazı bilgileri eklemiştir. Ancak buraya konu aldığımız bazı makalelerde Zehravi, Sabuncuoğlu'nun bilgi kaynakları arasında saymakla birlikte, et-Tasrif ile Cerrahiyetü'l-Haniyye arasındaki bۆyۆk benzerlikten sۆz edilmemiştir.⁸⁻¹¹ Bazı makalelerde ise, Sabuncuoğlu'nun temel kaynağı olan et-Tasrif'in adı bile geçmemektedir.^{6,12-15}

Kitabı İlk Olarak Kim Ortaya ıkardı?

Cerrahiyetü'l-Haniyye'nin, XX. yۆzyılda yeniden ortaya çıkarılıp bilim dۆnyasına tanıtıldığı tarih konusunda, makaleler farklı bilgiler vermektedir.

Kitabın yeniden keşfedilme tarihi, bazı makalelerde "XX. yۆzyılın başı",¹⁶ bazı makalelerde "1930'lar",¹⁷ bazılarında ise "1930'ların başı" olarak ifade edilmektedir.¹⁸ Birçok yazar ise kitabın 1936'da gۆn işığına çıkarıldığını belirtip, Sۆheyl ۆnver'in 1939'daki makalesine atf yapmaktadır.^{9,11,19-21} Bazı

makalelerde de, doğrudan 1939 tarihli bu yazı kaynak olarak gösterilmektedir.^{8,12,22,23} Yirminci yüzyılda Cerrahiyetü'l-Haniyye'den bahseden ilk yazarın 1927'de Hayat Mecmuası'ndaki yazısıyla Ali Canip olduğunu belirten, sadece tek bir makale bulunmaktadır.²⁴

Bu konudaki iki önemli kaynak olan Vecihe Kılıçoğlu ve İter Uzel, Cerrahiyetü'l-Haniyye'den ilk söz edenin, 1927'de Hayat Mecmuası'ndaki yazısıyla Ali Canip (Yöntem) olduğunu bildirmektedirler.^{1,3}

Birçok Türk bilim insanı, eserin ilk kez Süheyl Ünver tarafından gün ışığına çıkarılıp, 1939'da bilim dünyasına tanıtıldığını bildirmiş olsa da, aslında Ünver bu tarihten sekiz yıl önce yani 1931'de de Cerrahiyetü'l-Haniyye konusunda Belediye Mecmuası'nda bir makale yayınlamıştır: *Beş Asırlık Tıbbi Bir Kitabımız: Cerrahname*.²⁵ Ayrıca 1939 tarihli yayına kadar olan sürede çeşitli Uluslararası Tıp Kongrelerinde Süheyl Ünver, Hüseyin Usman ve Kamil Beksan, kitapla ilgili bildiriler sunmuşlardır.^{1,3} Yine Süheyl Ünver, 1938'deki başka bir makalesinde (İstanbulun Zabıtından Sonra Türklerde Tıbbi Tekamüle Bir Bakış) kitap hakkında kısa bir bilgi vermiştir.⁴

Biz, Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerinin dijital arşivlerinde yaptığımız bir tarama sonucunda, 1931'de kitabı konu edinen bir köşe yazısının olduğunu saptadık. Cumhuriyet gazetesinin 23.7.1931 tarihli nüshasında M.T. rumuzu ile yazılan bir yazı, Cerrahiyetü'l-Haniyye'yi konu edinmektedir. Yazar, "Hacı İlyas oğlu Şerafettin" tarafından yazılmış olan "Cerrahiyetülhaniye" adını taşıyan kitabı "Millet kitaphanesinin müze kısmında" gördüğünü ifade etmekte ve kitabın içeriği ve resimlerine dikkat çekmektedir.²⁶

Konu Başlıklarına Göre Makalelerin İçerikleri

SCI-Expanded kapsamındaki dergilerde yayınlanan Türkiye kaynaklı yayınların yazarları, Cerrahiyetü'l-Haniyye içindeki çeşitli konuları, kendi uzmanlık alanlarına göre yorumlayarak kitabın değerini vurgulamaya çalışmışlardır.

Akupunktur: Cerrahiyetü'l-Haniyye'de yer alan dört ayrı başlık, akupunkturun temel bilgileriyle uyumlu görünmektedir. Bu açıdan 1. bölümdeki (Dağlama) üç başlık ile 2. bölümdeki (Cerrahi) bir başlık içindeki bilgiler, Sabuncuoğlu'nun akupunktur ve Çin tıbbi bilgilerine hâkim olduğunun bir göstergesi sayılabilir. Aslında Cerrahiyetü'l-Haniyye'de açıklanan bazı tedavilerin akupunkturla bağlantılı olabileceğinden söz eden ilk makale İter Uzel'e aittir.²⁷ Daha sonra bazı kongre bildirimleri, makaleler ve kitaplarda da Sabuncuoğlu ile akupunktur bağlantısı dile getirilmiş ama kapsamlı bir inceleme yapılmamıştır.²⁸⁻³³ Bu konuda yeni yayınlanan bir makale, Sabuncuoğlu'nun kitabındaki dört bölümün akupunktur ve Çin tıbbi bilgileriyle uyumlu olduğunu göstermektedir.³⁴

Anestezi ve algoloji: Cerrahiyetü'l-Haniyye'de yer alan anestezi ve algoloji ile ilgili bölümler, anestezi hekimlerinin de ilgisini çekmiştir.^{13,17} Uyguladığı dağlama, cerrahi işlemler ve kırık-çıkık tedavilerinin hasta için ağırlı işlemler olduğuna dikkat çeken Sabuncuoğlu, bu durumu şöyle anlatır: *Bu amel-irahat kim vardur, kesmek ve dikmek ve yakmaktan ibaretdür. Kişi vardur kim bu amellere tahammül eyler ve kişiler vardur tahammül idemezler.*¹ Bu ağırlı işlemlere "tahammül edemeyenler" için Sabuncuoğlu'nun uyguladığı yöntem, hastaya adamotu kökü ve badem yağı karışımı vermektir.¹ Ayrıca baş ağrısı, migren, sinüzit ağrısı, siyatik, diş ağrısı, boğaz ağrısı ve bel ağrısı gibi yakınmalar için krem, pomat, plaster, merhem, losyon ve oral preparatlar yanında dağlamanın da kullanılması, yayınlara konu olmuştur.¹⁷

Beyin cerrahisi: Beyin cerrahisiyle ilgili tedavi yöntemleri birçok yazarın ilgisini çekmiştir. Bilim insanlarımız yazılarında, Cerrahiyetü'l-Haniyye'deki kafa travması, hidrosefali, spinal travma, siyatik, kifoz, spinal deformiteler, bel ağrısı ve hemipleji konularının tanıtımını yapmışlardır.^{8,10,16,21,22,24,35-37}

Çocuk cerrahisi: Çocuk cerrahisiyle ilgili makalelerde imperfore anüs, perineal fistül, hipospadias, sünnet, vajinal atrezi, üretral atrezi, anal atrezi konularıyla ilgili bilgi verilmiştir.^{6,7,38}

Damar cerrahisi: Bu konuda yayınlanan tek makalede Cerrahiyetü'l-Haniyye'deki varislere yaklaşım konusu ele alınmıştır.¹⁹

Genel cerrahi: Yayınlanan bir makalede Cerrahiyetü'l-Haniyye'deki proktoloji konuları (hemoroid, anal fissür, perianal apse ve fistüller) incelenmiştir.³⁹

Göğüs cerrahisi: Göğüs cerrahisini ilgilendiren konuları ele alan iki adet makale yayınlanmıştır. İlk makale, üst özefagustan yabancı cisim çıkarma, sülük çıkarma, trakeotomi, sternum kırığı ve kot kırığı gibi konuları incelerken, XV. yüzyılda trakeal kanülün tanımlanmış olmasını, solunum fizyolojisi açısından önemli bir nokta olarak değerlendirmektedir.⁹ Diğer makale ise yalnızca pnömotoraks tedavisini incelemiştir.¹⁴

Göz hastalıkları: Bilindiği gibi Cerrahiyetü'l-Haniyye'de çok çeşitli göz hastalıklarının tedavisi açıklanmaktadır. Türk araştırmacıların makalelerine konu olan bu hastalıklar arasında şunlar sayılabilir: göz kapağı bozuklukları (dermato/blefaroşalazis, ptozis, trikiyazis, şalazyon), gözyaşı kanalı bozuklukları (akut ve kronik dakriyosistit), pterijum, korneal vaskularizasyon, pannus, üveit, katarakt, konjonktival bozukluklar (konjonktivit, semblefaron, konjonktival kitleler).^{15,40}

Kadın hastalıkları ve doğum: Bu konudaki tek makalede anormal gelişler, aletli doğumlar, hidrosefali ve ölü fetüsün çıkarılması gibi başlıklar incelenmiştir.¹¹

Kulak-Burun-Boğaz: Kulak-Burun-Boğaz ile ilgili yayınlarda fasiyal palsi, seste kabalaşma, tonsil ve uvula tümörleri, boyun ve larinks tümörleri, nazal fraktür, mandibula fraktürü, kulak ağrısı, başağrısı, boyunda kanayan damarların koterizasyonu, kulakta yabancı cisim, frenulum insizyonu, nazal polipler, trakeotomi, adenoid hipertrofisi, nazal polip, dış kulak yolu atrezisi, baş ve boyunda apse, burunda kötü koku gibi hastalıklar ve tedavilerin aktarıldığı görülmektedir.^{7,23,41}

Nöroloji: Nörolojiyle ilgili yayınlarda epilepsi, migren ve fasiyal palsi gibi konular işlenmiştir.^{21,22}

Onkolojik cerrahi: Benin ve malin kitleler için eksizyonun ve dağlamanın önerildiği bölümler de, ayrı bir makalenin konusunu oluşturmuştur.⁴²

Ortopedi: Cerrahiyetü'l-Haniyye'nin 3. bölümü kırıklara ve çıkıklara ayrılmıştır. Bu bölümü ayrıntılı olarak inceleyen bir makalede vücudun çeşitli bölgelerindeki kırıklar ve çıkıklar yanında polidaktili ve sindaktili de ele alınmıştır.¹⁶

Plastik cerrahi: Bu alanı ilgilendiren hermafroditizm, yarık dudak, polidaktili, jinekomasti, göz kapağı cerrahisi (entropion, ekotropion, semblefaron) ve maksilofasiyal cerrahi bölümleri, çeşitli yazarlarca ele alınmıştır.^{7,41,43,44}

Psikiyatri: 2006'da American Journal of Psychiatry'nin Images in Psychiatry bölümünde "mal-i hülya" tedavisinde dağlama kullanımının resmedildiği Cerrahiyetü'l-Haniyye'den alınma bir çizim yer almıştır. Bu kısa yayında, Sabuncuoğlu'nun hem "mal-i hülya", hem de "unutsaguluk" için dağlama tedavisini kullandığından bahsedilmektedir.⁴⁵

Üroloji: Üroloji uzmanlarının bu konudaki makalelerinin içerikleri, Cerrahiyetü'l-Haniyye'de tanımlanan sistoskopi, mesane taşı, idrar retansiyonu, mesane irrigasyonu, pediatrik ürolojik girişimler (mea darlığı, üretral atrezi, hipospadias, epispadias, fimosis, sünnet), hidrosel, varikosel, orşiyektomi, penektomi, üretrosistoskopi, penil ve skrotal lezyonlar, hermafroditizm ve penil siğillerle ilgilidir.^{18,20,46}

Diğer: Bu temel alanlar dışında, Cerrahiyetü'l-Haniyye'deki cerrahi alet çizimleri de birçok yazar tarafından ele alınmıştır. Göğüs cerrahisinde,⁹ oftalmolojide,^{15,40} göz kapağı cerrahisinde,⁴³ beyin cerrahisinde,^{10,21,35,47} ürolojide,^{20,46} genel cerrahide,³⁹ çocuk cerrahisinde,⁷ kulak-burun-boğaz cerrahisinde⁴¹ ya da algolojide¹⁷ kullanılan çeşitli cerrahi aletlere ve bunların çizimlerine özellikle dikkat çekilmiştir. Hatta bu aletler ve çizimleri ayrı bir makaleye de konu olmuştur.⁴⁸

Günümüzde tamamlayıcı tıp yöntemleri arasında sayılan kupa çekme işlemi de bir makalede ele alınmıştır. Makalede Sabuncuoğlu'nun pnömotoraks tedavisinde, mihceme olarak adlandırılan bu tedavi yöntemini kullanması anlatılmıştır.¹⁴

Bilim insanlarımız, kitapta tanımlanan bazı tekniklerin cerrahide halen geçerli olduğu vurgulanmış⁴³ ve anatomi bilgilerinin doğruluğuna duydukları hayranlığı ifade etmişlerdir.^{9,14,46} Ayrıca kitapta resmedilen lomber traksiyon tekniğinin, tıp tarihine önemli bir katkıda bulunduğu da birçok yazar tarafından özellikle belirtilmektedir.^{8,21}

SABUNCUOĞLU TÜRK MÜ, ARAP MI?

Yabancı araştırmacıların bazıları, içeriği itibariyle Cerrahiyetü'l-Haniyye'nin önemli bir bilimsel eser olduğunu kabul etmekle birlikte, (belki de kitabın Arap harfleriyle yazılmış olmasının etkisiyle) kitabın yazarı Sabuncuoğlu Şerefeddin'in Arap olduğu algısına kapılmışlardır. Aslında bu yanlışlık, daha birçok makalede rastlanmış olmasına karşın, biz burada sadece Türk hekimleri tarafından yanıtlar yazılarak düzeltilmiş olanları aktaracağız.

Bu yanlış bilgiyi içeren ve Türk bilim adamları tarafından düzeltme gönderilen yazılar, üç farklı disipline aittir ve oftalmoloji, beyin cerrahisi ve enfeksiyon hastalıkları dergilerinde yayınlanmıştır.

Clinical and Experimental Ophthalmology dergisinin 2004'deki bir sayısında editöryal bir yazı yayınlanmıştır.⁴⁹ Bu editöryal yazı, aynı sayıda Halit Oğuz tarafından yazılan ve Cerrahiyetü'l-Haniyye'deki göz hastalıkları ile ilgili bölümleri aktaran makaleyi tanıtmaya çalışırken, "Batı eğitim sistemine göre eğitim almış kişiler, Arap hekimlerine ne çok şey borçlu olduklarını unutmamalıdır" cümlesini kullanmıştır.⁴⁹ Bunun üzerine Oğuz, sonraki bir sayıya gönderdiği mektupla, editöryal yazıdaki bu yanlış düzeltmeye çalışmıştır.⁵⁰ Mektupta, Sabuncuoğlu'nu Arap olarak gösteren yayının içeriği eleştirilerek, gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

Sabuncuoğlu'na yönelik bu "Arap" vurgusu başka bir makalede daha dikkat çeker. Acta Neurochirurgica dergisinde 2007'de yayınlanan makalesinde Mehmet Turgut, konu olarak Cerrahiyetü'l-Haniyye'deki beyin cerrahisiyle ilgili çizimleri işlemiş ve Sabuncuoğlu hakkında da ayrıntılı bilgiler vermiştir.²¹ Bu makalenin altında ise bir Alman cerrahın yorumu yer alır. Bu yorumda yazar, makale için Turgut'a teşekkür etmemiz gerektiğini ifade eder ve "Biz Avrupa'ya odaklanma eğiliminde olduğumuz için diğer kültürlerdeki, yani bu örnekte olduğu gibi Arap dünyasındaki tıbbın yüksek düzeyinden yeterince haberdar değiliz" diye yazar. Bunun üzerine, yoruma yanıt yazan Turgut da, Sabuncuoğlu'nun Arap değil Türk olduğunu belirtir ve bu durumun zaten makale içeriğinde de açıklandığını hatırlatır.²¹

Clinical Infectious Diseases dergisinin 15 Mayıs 2007 sayısının kapağında, Cerrahiyetü'l-Haniyye'den alınma bir çizim vardır. Skrofula dağlanmasının gösterildiği bu çizimi kapağına basan dergi, resim altı bilgisinde çizimin Sharafad-din ibn 'Ali adlı Arap hekimine ait olduğunu bildirir. Bunun üzerinde derginin Editöre Mektup köşesine bir yazı gönderen Osman Sabuncuoğlu ve Özalp Ekinci, hekimin adının Şerefeddin Sabuncuoğlu olduğunu birkaç kez vurgularlar ve onun Arap değil Türk bir hekim olduğu bilgisini kayda geçirirler.⁵¹

SONUÇ

Türk tıp tarihinin önemli kaynaklarından birisi olan Cerrahiyetü'l-Haniyye'nin yazılışının üzerinden 550 yıl geçmiştir. Mevcut yayınlar incelendiğinde, ilk resimli Türkçe tıp kitabı olarak kabul edilen Cerrahiyetü'l-Haniyye'ye Türk bilim insanlarının büyük bir ilgi gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bu ilgi, hem Cerrahiyetü'l-Haniyye'nin hem de yazarı Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun dünya bilim camiasına tanıtılmasına büyük bir katkı sağlamıştır.

KAYNAKLAR

1. Uzel İ. Cerrahiyet'ül Haniyye, 1st ed. Ankara; Türk Tarih Kurumu Yayınları: 1992.
2. Adivar AA. Osmanlı Türklerinde İlim. 4. Baskı. Geliştirilmiş IV. Basımı Hazırlayan: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, Prof. Dr. Sevim Tekeli. İstanbul: Remzi Kitabevi; 1982.
3. Kılıçoğlu V. Cerrahiye-i İlhaniye. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1956.
4. Ünver AS. İstanbulun Zabtından Sonra Türklerde Tıbbî Tekâmüle Bir Bakış. Vakıflar Dergisi 1938;1(1):71-81.
5. Gerke B. Introduction: Challenges of translating Tibetan medical texts and medical histories. In: Ploberger F, editor. Wurzeltantra und Tantra der Erklärungen, aus "Die Vier Tantra der Tibetischen Medizin", Schiedlberg, Austria: Bacopa Verlag; 2012, p. 17-29.

6. Numanoğlu İ. Cerrahiye-i İlhaniye: the earliest known book containing pediatric surgical procedures. *J Pediatr Surg* 1973;8(4):547-8.
7. Büyükcünal SN, Sarı N. Serafeddin Sabuncuoğlu, the author of the earliest pediatric surgical atlas: Cerrahiye-i İlhaniye. *J Pediatr Surg* 1991;26(10):1148-51.
8. Bademci G, Batay F, Sabuncuoğlu H. First detailed description of axial traction techniques by Serafeddin Sabuncuoğlu in the 15th century. *Eur Spine J* 2005;14(8):810-2.
9. Batrel Hf, Yüksel M. Thoracic surgery techniques of Serafeddin Sabuncuoğlu in the fifteenth century. *Ann Thorac Surg* 1997;63(2):575-7.
10. Turgut M. Şerafeddin Sabuncuoğlu (1385-1468) on pediatric skull fractures. *Pediatr Neurosurg* 2008;44(4):264-8.
11. Kafalı H ve ark. Colored illustrations of obstetrics manipulations and instrumentation techniques of a Turkish surgeon Serafeddin Sabuncuoğlu in the 15th century. *Eur J Obstet Gynecol Reprod Biol* 2002;105(2):197-202.
12. Bademci G. First illustrations of female "Neurosurgeons" in the fifteenth century by Serafeddin Sabuncuoğlu. *Neurocirugía* 2006;17(2):162-5.
13. Basagaoglu İ, Karaca S, Salihoglu Z. Anesthesia techniques in the fifteenth century by Serafeddin Sabuncuoğlu. *Anesth Analg* 2006;102(4):1289.
14. Kaya ŞÖ ve ark. Were pneumothorax and its management known in 15th-century Anatolia? *Tex Heart Inst J* 2009;36(2):152-3.
15. Oğuz H. History of ophthalmology: A distinguished or extinguished field of scholarly activity? *Acta Ophthalmol* 2009;87(3):359.
16. Sarban S ve ark. Orthopaedic techniques of Sabuncuoğlu in the 15th century Ottoman period. *Clin Orthop Relat Res* 2005;439:253-9.
17. Ganidagli S ve ark. Approach to painful disorders by Serafeddin Sabuncuoğlu in the fifteenth century Ottoman period. *Anesthesiology* 2004;100(1):165-9.
18. Verit A ve ark. Urologic techniques of Serafeddin Sabuncuoğlu in the 15th century Ottoman period. *Urology* 2003;62(4):776-8.
19. Darçin OT, Andaç MH. Surgery on varicose veins in the early Ottoman period performed by Serafeddin Sabuncuoğlu. *Ann Vasc Surg* 2003;17(4):468-72.
20. Elçioğlu O ve ark. Urinary bladder stone extraction and instruments compared in textbooks of Abul-Qasim Khalaf Ibn Abbas Alzahrawi (Albucasis) (930-1013) and Serafeddin Sabuncuoğlu (1385-1470). *J Endourol* 2010;24(9):1463-8.
21. Turgut M. Illustrations of neurosurgical techniques in early period of Ottoman Empire by Serafeddin Sabuncuoğlu. *Acta Neurochir (Wien)* 2007;149(10):1063-9.
22. Elmacı İ. Color illustrations and neurosurgical techniques of Serafeddin Sabuncuoğlu in the 15th century. *Neurosurgery* 2000;47(4):951-4.
23. Koç A, Erginoğlu U, Karaaslan O. Otorhinolaryngological procedures in the fifteenth century in Anatolia. *Ann Otol Rhinol Laryngol* 2004;113(5):414-7.
24. Aygen G ve ark. The first Anatolian contribution to treatment of sciatica by Serafeddin Sabuncuoğlu in the 15th century. *Surg Neurol* 2009;71(1):130-3.
25. Süheyl A. Beş asırlık tıbbi bir kitabımız. *Cerrahname*. İstanbul: İstanbul Belediyesi İstatistik ve Neşriyat Müdürlüğü; 1931.
26. M.T. Enfes bir kitap. *Cumhuriyet* 1931;Tem 23;s. 4.
27. Uzel İ. Şerafeddin Sabuncuoğlu ve Cerrahiyet Al-Haniye eserindeki dişhekimliği bilgileri. *Türk Kültürü* 1975;147:172-80.
28. Sarı N. Cerrahiyetü'l Haniye'de dağlama yoluyla "mâl-i hülyâ" tedavisi ve akupunktur yöntemi ile karşılaştırılması. *Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen Şerafeddin Sabuncuoğlu Kongresi (Kayseri, 14 Mart 1985) Tebliğleri*; 1985; Mart 14; Kayseri, Türkiye. Kayseri: Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları; 1988.
29. Bayat AH. Türk tıp tarihinde akupunktur ve moksa (dağlama) tedavisi. *Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen Şerafeddin Sabuncuoğlu Kongresi (Kayseri, 14 Mart 1985) Tebliğleri*; 1985; Mart 14; Kayseri, Türkiye. Kayseri: Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları; 1988.
30. Keskinbora HK. Şerafeddin Sabuncuoğlu'nun Cerrahiyet-ül Haniye kitabında göz hastalıkları konuları. *Lokman Hekim Journal* 2013;3(2):16-24.
31. Uzel İ. The Ottoman-Turkish Dentistry. In: Kemal Çiçek, editor. *The great Ottoman-Turkish civilisation. Volume 3 - Philosophy, science and institutions*. Ankara; Yeni Türkiye: 2000. pp: 455-70.
32. Uzel İ. Amasyalı hekim ve cerrah Sabuncuoğlu Şerafeddin (1385-1470?). Ankara; Amasya Valiliği: 2004.
33. Bayat AH. Cerrahiye-i İlhaniye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. VII, 1992, s. 420.
34. Acar HV. Acupuncture points in the book of Şerafeddin Sabuncuoğlu, a 15th century Turkish physician. *Acupunct Med* 2015;33(1):72-76.
35. Naderi S, Acar F, Arda MN. History of spinal disorders and Cerrahiyetül Haniye (Imperial Surgery). A review of a Turkish treatise written by Serafeddin Sabuncuoğlu in the 15th century. *J Neurosurg* 2002;96(3 Suppl.):352-6.
36. Hiçdönmez T, Özek MM. Hydrocephalus in Sabuncuoğlu's textbook of surgery: Cerrahiyet'ül Haniyye. *Childs Nerv Syst* 2006;22(6):545-6.

37. Er U, Pamir MN. Ottoman surgical treatises and their influences on modern neurosurgery in Turkey. *World Neurosurg* 2013;80(6):e165-9.
38. Senayli A, Aksu M, Atalar M. A circumcision method in an old surgical textbook (Cerrahiyetül Haniyye): reminding of a forgotten procedure. *Urol J* 2014;11(3):1731-4.
39. Bekraki A, Görkey Ş, Aktan Ö. Anal surgical techniques in early Ottoman period performed by Şerefeddin Sabuncuoğlu. *World J Surg* 2000;24(1):130-2.
40. Oguz H ve ark. Ophthalmic techniques described by Şerefeddin Sabuncuoğlu (1385-1468 AD). *Clin Experiment Ophthalmol* 2004;32(2):192-5.
41. San İ, Oğuz H, Kafalı H. Colored illustrations of pediatric otorhinolaryngologic surgical techniques of a Turkish surgeon, Serefeddin Sabuncuoğlu, in the 15th century. *Int J Ped Otorhinolaryn* 2005;69(7):885-91.
42. Verit FF, Kafalı H. The oncologic surgery of Serefeddin Sabuncuoğlu in the 15th century. *Eur J Surg Oncol* 2005;31(7):803-4.
43. Doğan T, Bayramiçli M, Numanoğlu A. Plastic surgical techniques in the fifteenth century by Serafeddin Sabuncuoğlu. *Plast Reconstr Surg* 1997;99(6):1775-9.
44. Dinc G, Yıldırım İ. First colored illustration and detailed description of hermaphroditism by a Turkish surgeon, Serefeddin Sabuncuoğlu, in the 15th century. *Ann Plast Surg* 2007;59(6):720-2.
45. Sabuncuoğlu O. Early color illustrations of psychiatric treatment methods, as drawn by physician Serefeddin Sabuncuoğlu (1385-1470). *Am J Psychiatry* 2006;163(12):2071.
46. Kendirci M ve ark. Urogenital surgery of the 15th century in Anatolia. *J Urol* 2005;173(6):1879-82.
47. Turgut M. Surgical instruments utilized in foetal hydrocephalus to prevent the mother's death at the time of Şerefeddin Sabuncuoğlu (1385-1468 AD). *Childs Nerv Syst* 2008;24(7):783.
48. Kadioğlu NS, Ögenler O, Uzel İ. Şerefeddin Sabuncuoğlu's drawings of gynecologic-obstetric instruments. *Turk J Med Sci* 2011;41(1):1-5.
49. Wilson GA. An eye on the past. *Clin Experiment Ophthalmol* 2004;32(2):121-2.
50. Oguz H. Comment on 'An eye on the past'. *Clin Experiment Ophthalmol* 2005;33(3):337.
51. Sabuncuoğlu O, Ekinci Ö. Re: Illustration by Serefeddin Sabuncuoğlu as the cover art of the 15 May 2007 issue of *Clinical Infectious Diseases*. *Clin Infect Dis* 2008;47(1):146.

ÜREME SAĞLIĞINA FARKLI BİR BAKIŞ: OSMANLI DÖNEMİ

A Different View to the Reproductive Health: Ottoman Period

Serap Ejder Apay¹, Tuğçe Sakar²

¹Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Ebelik Bölümü

²Arş. Gör. Atatürk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Ebelik Bölümü

ÖZ

Üreme sağlığı; sistemi, işlevleri ve süreci ile ilgili sadece hastalık ve sakatlığın olmaması değil, tüm bunlara ilişkin fiziksel, zihinsel ve sosyal yönden tam bir iyilik halinin olmasıdır. Üreme insanoğlunun yaşamında önemli bir yere sahiptir. İnsanoğlunun var olduğu ilk günden itibaren bu konu insanlığın dikkatini çekmiş ve üreme-üreme sağlığını korumak için farklı toplumlarda farklı medeniyetlerde çeşitli uygulamalar yapılmıştır. Benzer şekilde Osmanlı İmparatorluğu nüfusunu arttırmak için kadının vücuduna ve üretkenliğine zarar vermektan kaçınmış ve zarar verenlere de bir takım cezalar vermeye çalışmıştır. On dokuzuncu yüzyılın ortalarından başlayarak öncelikle düşükte, gebelikte, doğumda ortaya çıkan sorunlar Osmanlı İmparatorluğu'nun ve doktorlarının dikkatini çekmiş ve nedenleri araştırmaya çalışılmıştır.

Bu derlemede; Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların üreme sağlığının nasıl algılandığını, kadına bakış açısının ne yönde olduğunu, doğum ve yenidoğanın cinsiyetinin tarihsel analizlerle ortaya konulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Üreme Sağlığı; Osmanlı Dönemi; Kadın; Doğum

ABSTRACT

Reproductive health system comprises not only the state of having no disease and disability about its functions and process, but also the state of a full physical, mental and social well-being regarding all these. Reproduction has an important place in the life of human. From the first day of human, this issue has attracted the attention and to protect the reproductive-reproductive health have made several applications in different societies and civilizations. Similarly, The Ottoman Empire avoided damaging woman's body and reproductivity to increase the population and tried to punish those damaging them. Starting from the middle of the 19th century, primary in abortus, pregnancy, delivery emerging issues attracted the attention of the Ottoman Empire and its physicians, and they tried to investigate their reasons.

The purpose of this compilation is to reveal how the reproductive health of women were perceived in the Ottoman Empire, how the women were regarded, as well as the birth and newborn gender with the help of historical analyses.

Keywords: Reproductive System; The Ottoman Period; Woman; Birth

GİRİŞ

Üreme sağlığı, insanları tatmin edici ve güvenli bir cinsel yaşamlarının olması, üreme yeteneğine ve üreme yeteneklerini kullanmada karar verme özgürlüğüne sahip olmaları demektir. Üreme sağlığı herkesi ilgilendiren bir husustur. Doğumdan ölüme kadar kadın ve erkeğin yaşamının bir bütün olarak ele alınması gerektiği; yaşama sağlıklı başlamanın ilk adım olduğu, bireyin sağlık gelişiminin birçok faktörün kümülatif etkisiyle oluştuğu, bireylerin sağlıkları ile ilgili şimdiki durumlarının bir önceki dönemin bir sonucu, bir sonraki dönemin ise bir nedeni olduğu önemle vurgulanmalıdır.¹

Üreme sağlığı eskiden beri toplumlar için önemlidir. Toplumlar savaşlar ve hastalıklar sonucu ile birçok nüfusunu kaybetmektedir. Bu da o toplum için nüfusunun azalması dolayısı ile hem neslin devamlılığının tehlikeye girmesi hem de ülkenin refah düzeyini artıracak nüfusun yok olması anlamına gelmektedir. Bu nedenle üreme sağlığı, nüfusun artması ve toplumların kalkınması için çok önemlidir.

KADIN VE DOĞUMA KISA BİR BAKIŞ

Atalarımızın yerleşik hayata geçmesi ile kadınlar kalıcı yenilgisini almış; artık toplumsal olarak “kim olduğu, ne olduğu” erkek iktidarı tarafından belirlenir duruma gelmiştir.² Yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte erkeğin üremedeki rolü de daha iyi anlaşılmalıya başlanmıştır; mülkiyet anlayışının ortaya çıkması ile de erkeğin, kendi mülkü olarak benimsediği yaşam alanını kendisine ve kendisinden olacak, eşinden doğacak ancak yine kendisi gibi erkek çocuğa mal etmesi, kadını ikinci plana atan ataerkil toplum yapısının oluşmasına neden olmuştur. Edindiği mülkü, kendisinden olan erkek çocuğa aktarmak kaygısı taşıyan ataerkil toplum, erkeğin soyunu garanti altına almak için kadını yeniden tanımlamak ve onun üremesini ya da cinselliğini, dolayısı ile de bedenini kontrol etmeye çalışmıştır.² Ataerkil ailenin doğudan batıya hemen her coğrafyada yayılması ve özellikle Roma, Yunanistan, Mısır, Hindistan, Çin ve Arap toprakları gibi dünyayı oldukça etkileyen bölgelerde güçlü hale gelmesi ile kadın, erkekler tarafından kolayca kontrol edilebilecek olan “evlere” itilmiştir.² Böylece kadın, erkek egemenliği altına alınmaya başlanmıştır.

Tüm bu ataerkil davranışlara nazaran Türk toplumunun mitolojik sembollerinden biri olan kadın, doğurganlık özelliğiyle, yaratıcı gücün temsilcisi niteliğinde olmuştur. Bu sebeple kadın, toplum yaşamı içerisinde bereketin, doğurganlığın sembolü olarak görülmüştür.³ Bir zamanlar gökyüzünde tanrıçaların yeryüzünde anaerkil düzenin hüküm sürdüğü kadınlar açısından mutlu dönem, uygarlığın evrimi ile değişmiştir. İnsanı erkekle özdeşleştiren ve kadını ikinci sınıf bir varlık sayan kadim gelenek, kimi kültürde daha açık kimisinde daha örtülü olarak ortaya çıkmıştır. Kadına yakıştırılan konum kaçınılmaz olmakla birlikte onun sağlığına ve ona yönelik tıbbi uygulamalara da yansımış; kadın sağlığını ve dolayısıyla gebelik, doğum, lohusalık süreçlerinin de önemsenmemesine ve kadını tedavi etmeye yönelik işlemlere önem verilmemesine yol açmıştır.⁴ Başka bir açıdan sosyokültürel değerler kadının sorununu ifade etmeyi ve muayene olmayı, jinekolojik hastalıklar ve doğum için tıbbi destek almasının önünde önemli bir engel teşkil etmiştir. Bu engel özellikle erkek hekimlerden yararlanabilme olanağını sınırlamış, kadına yönelik tıbbi yardım müdahalesinde ağırlıklı olarak ebeler veya Roma döneminde olduğu gibi kadın hekimler görev almıştır. Erkek hekimlerin kadın hastalıkları ve doğumla ilgilenmeleri ise nadiren görülmüştür.⁴

Tarihte uzun dönemler boyunca doğuma fizyolojik bir olay gözüyle bakılmış, kadının yardımsız ya da profesyonel olmayan bir yardımla doğurabileceğine inanılmış, bu sebeple tıbbi uygulamalar sadece sıra dışı sorunlu durumlarda kullanılmıştır. Bu dönemlerde doğuma yardımcı olanlar; hekimler değil, tıp eğitimi almamış, becerilerini deneyimle elde etmiş geleneksel ebeler olmuştur.⁴

ÇOCUK KAVRAMI VE KÜRTAJA BAKIŞ

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ana rahmindeki bebeğe cenin denmekteydi. En genel ifadesi ile cenin henüz doğmamış, ana rahminde bulunan çocuk olarak tanımlanmaktadır. Arapça’da “cenn” kelimesinden üreyen cenin kelimesi “örtmek, örtünmek, gizlenmek” anlamına gelmekte ve sözlükte “gizli olan şey, anne karnındaki çocuk” anlamında kullanılmaktadır.³ İslam hukukuna göre insan hayatı doğumla değil, insanın cenin olarak ana rahmine düştüğü anda başlamaktadır. Bu nedenle günümüz hukukunda olduğu gibi İslam hukukunda da ceninin hayatını korumak amacıyla birçok

hüküm bulunmaktadır. İslam ceza hukukunda cenine karşı gerçekleştirilecek haksız eylemler suç olarak ele alınmış ve cezalandırılmıştır.³

Osmanlı hukukunda cenin hakkına veraset gibi hükümler uygulanacağı gibi, ceninin hayatına tecavüz cinayet sayılmaktadır. Cenin ana karnında iken öldürülürse, kişi çocuk düşürme suçundan yargılanmaktadır.³ Cenini yaratan Allah olduğuna göre onu düşürmek ilahi iradeye karşı gelmekle birlikte aynı zamanda katli-i nefis yani ruhu öldürmek anlamına gelir ki bu dinen büyük bir günah sayılmaktadır.³ Diğer bir husus cenini düşürenlerin diğer dünyada da cezalandırılacağından söz edilmiş olmasıdır. Hatta çocuğunu aldırın kadınların işlem sırasında ölürlerse bunu hak ettikleri söylenmektedir.³

Bin sekiz yüz otuz sekizde Meclis-i Umur-u Nafia'nın (Bayındırlık Bakanlığı) hazırladığı ve kürtajın yasaklanmasında öncü olan layihasında (tasarısında) "bir devletin tezayüd-i miknet ü kuvveti ve tevafür-i şevket" (kuvvet ve kudretinin artmasını) ve saltanatını nüfusun büyüklüğüyle özdeşleştirmiştir. Aslında nüfusun sayısal büyüklüğünün askeri, ekonomik ve siyasi güçle özdeşleştirilmesi sadece Osmanlı aydınlarına özgü bir görüş değildir. Dönemin Avrupalı aydınları tarafından da aynı görüş kabul edilmiştir. Bu bakış açısına göre çocuk doğurmak, neredeyse milli bir vazife olarak görülmektedir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınlar, çoğunlukla bu vazifeyi yeterince ciddiye almamışlar ve çocuk düşürme eylemlerini gerçekleştirmişlerdir.^{4,5} Özellikle İstanbul ve Boğaziçi'nin bazı mahallelerinde Yahudi ebeler tarafından sıklıkla yapılan iskat-ı cenin karşısında mahalle sakinleri ve komşularında temkinli olması istenmiş, hatta bu suçun işlendiğini bildiği halde yetkili devlet görevlilerine bilgi vermeyenlerinde cezalandırılması gerektiği bildirilmiştir.³

Osmanlı İmparatorluğunda 1858 tarihli Ceza Kanunnamesinin yürürlüğe girmesinden önce çocuk düşürme ve kürtaj suçları İslam hukuku esaslarına göre cezalandırılmaktaydı. Bu konuda çok kesin bilgiler olmamakla birlikte Tanzimat Dönemi'nden önce de bazı fermanlarda çocuk düşürmenin yasaklanmış olduğunu söylemek mümkündür. İmparatorlukta çıkarılan bazı fermanlarla çocuk düşürme fiilinin önüne geçilmek istenmiştir.^{3,5} Örneğin; 1790 tarihli bir belgede, iskat-ı cenin cürmünü işleyenler hakkında icra edilecek tedbirlere ilişkin fermanın kamuya duyurulduğundan bahsedilmektedir. Biz sekiz yüz yirmi altı tarihli bir belgede ise çocuk düşürmek için ilaç veren "kanlı ebe" lakabıyla tanınan İlya ile Polise isimli Yahudi ebelerin Selanik'e sürgün edildiklerinden bahsedilmiş; ayrıca, hahambaşılığa yazılan bir duyuru ile bu suçu işleyenlere işlememeleri konusunda tembihte bulunmaları ve suç işleyenlerin merkeze bildirilmesi istenmiştir.⁵ Buna benzer bazı belgelerde de genellikle ülke çapında yayımlanan fermanlarla ceninin hayatına son verilmesinin yasaklanması ve bu suçu işlemeye kimsenin cesaret edememesi yolunda tembihlerde bulunulmasının, tedbirlerin alınmasının ve suçu işleyenlerin şiddetle cezalandırılmalarının istendiği anlaşılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan gönderilen bazı fermanlarla, kadınlara çocuklarını düşürmek için ilaç verilmemesi hakkında doktor ve eczacılara uyarılarda bulunulduğu da söylenmektedir.³

ÇOCUĞUN CİNSİYETİNE YÖNELİK TUTUMLAR

Evlilik sürecinde kadından beklenen en önemli görev, eşine bir "erkek çocuk" vermek ve böylece erkeğin soyunun sürdürülmesini güvence altına almak olmuştur. Bu benimseyiş, soyun erkek evlattan sürdüğü ve kadın bedeninin bu görevi yerine getirmek üzere erkek için yaratılmış bir "tarla" olduğu dinsel düşüncesine paralel olarak İslamiyet'in erkeği üstün gören anlayışını da yansıtmaktadır.²

Kadın bedeninin erkek kontrolüne alınmasının diğer bir yönü de; kadının, kocasının namusunu korumakla ve ona leke sürdürmemekle görevlendirilmesidir. Dolayısı ile kadının doğurduğu çocuklar arasında, kocasından olmayan yani başka bir kanı taşıyan bir çocuğun bulunmamasını garanti altına almak ile ilgili bir durumdur.⁵ Böylece çocuğun doğumu da kadın ve erkeğin cinsiyetlerine verilen önemi yansıtan en önemli olay haline gelmiştir. Doğan çocuğun ziyaretine gelenler; erkek çocuk doğmuş ise yaşanan "sevinçe" ortak olmak için; doğan çocuk kız ise eğer, yaşanacak "kederi" paylaşmak ve teselli etmek için gelirlerdi.²

Toprak mülkiyeti açısından; Tanzimat'a kadar mülkiyet hakkı babadan oğula geçmekteydi. Erkek çocuğun olmadığı hanelerde ise kız evlat, tarlayı ancak bedeli karşılığında kullanabilmekteydi. Bu anlayış da, tarlanın bedelini ödeyecek maddi varlığa ve birikime sahip olmayan kadını; bu bedeli dolaylı

olarak ödemek durumunda kalan eşinin altında kalmaya zorluyordu. Böylece kadının babasından kalan mülk, eşinin mülkiyetine geçiyordu. Kızların miras yolu ile mülkiyet hakkını kazanmaları ise ancak Tanzimat ile mümkün olabilmıştır.²

DOĞUM YÖNETİMİ VE İMPARATORLUĞUN DOĞUMA DESTEĞİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda doğum yapmak kadınlar arasında paylaşılan özel bir tecrübedir. Bu tecrübe ile başa çıkmada birçok destek ve yardım sağlanması gerekmektedir. Bu yüzden Osmanlı'da doğumlar; doğum için yedi günlüğüne kiralanan demir yatakta veya gebenin kendi yatağında gerçekleştirilirdi, fakat bazen de eylem bir şilte üzerinde tamamlanırdı. Çoğunluğu Müslüman olan ebeler doğum sandalyelerini (öreke) kullanırlardı. Bu sandalye meşeden yapılmış ve her iki yanında kolları olan doğum sırasında anne için kolaylık sağlama da kullanılırdı (Şekil 1).⁶

Ebe doğum zamanında doğum ekipmanları ile eve gelir ve akabinde doğumu gerçekleştirir, anneyi tedavi eder, bu süreç içerisinde birkaç gün gebe kadının evinde kalır, uzamış periyotlarda anneyi



Şekil 1. Doğum sandalyesi (<https://www.google.com.tr/search>; Erişim tarihi: 10.04.2015)

desteklerdi. Lohusa yatağı hazırlanır ve ebe bu yatağın yakınında uyurdu. Ebe geldiği zaman, doğum eyleminin nasıl gerçekleşeceğini, bebeğin pozisyonunun nasıl olacağı konusunda kontrollerini yapardı.⁷ Eğer doğum kontraksiyonları ebe gelmeden başlarsa, kocası acil olarak bir ebe getirmesi için gönderilirdi ya da bu görevi üstlenen kızlardan biri gönderilir ve acele edilirdi. Eğer ebe evde değilse bütün komşulara bakılır ve ebe aranırdı. Eğer ebe bulunamazsa, gebe kadının akrabalarının en yaşlı üyesinden biri bu görevi yapmayı üstlenirdi. Fakat doğumda merkez kişi ebe idi. Doğum sırasında annenin kadın akrabaları aynı oda da kalırken erkek akrabaları avlu da ya da başka bir oda da doğumun gerçekleşmesini beklerlerdi.⁷

Ebe yenidoğan dünyaya geldiği zaman onu yıkar ve babasına cinsiyetini haber verirdi. Doğumdan sonra ebe bir süre annenin yanında kalır, anne ve bebeği gözlemek için aileye yardım ederdi. Eğer bu kadının ilk bebeği ise kadının aile büyükleri ile birlikte kadına yardımcı olunurdu. Doğum başarılı geçerse, ebe aileden ücret alır, bazen de yiyecek maddeleri (şeker, yağ, simit, kuru üzüm) ve küçük hediyeleri ücrete ek olarak alırdı. Bebek erkek olursa ebe daha fazla ücret alırdı. Ebe evden ayrılmadan önce baba ona bir sonraki doğuma katılıp katılmayacağını sorardı. Fakat doğum normal süreçte değilse ve tıbbi yardıma ihtiyaç duyarsa, ebe genellikle bir doktor çağırılmasını tavsiye ederdi. Daima annenin hayatı daha öncelikliydi. Genelde çağırılan doktor çok geç gelirdi. Eğer doğum anne veya bebeğin ölümü ile sonuçlanırsa ebenin ünü kötü yayılırdı.⁷

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl boyunca yaşam koşullarını geliştirme çabaları genellikle kadınlar ve çocuklar ile ilgiliydi. O dönemlerde sanitasyon ve hijyen oldukça kötü idi. Aileler açlık, fakirlik, malnutrisyon, enfeksiyon hastalıkları, kolera, sarı humma, su çiçeği, tifo ve diğer endemik hastalıklarla yaşamak zorundaydılar. on dokuzuncu yüzyıl ortasına kadar bebekler arasındaki mortalite oranı oldukça yüksekti. Anne ve bebek ölümlerinin en önemli sebebi puerperal ateş olarak bilinen lohusalık humması idi.⁷

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki eğitimsiz ebeler steril şartların nasıl sağlanacağı konusunda bilgi sahibi değildiler. O dönemde temizlik ve hijyen şartlarının sağlanması ve sürdürülmesinin önemi anlaşılmamış, bu da anne ve yenidoğanlar arasında mortalite oranının yükselmesine yol açmıştır.⁵ Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri ve tıp makamları yüksek maternal ölüm oranlarının tek sorumlusu olarak geleneksel, yerel ebeleri görmekte ve onlara karşı önyargılı davranmaktaydılar. Yargılarına göre ebeler; bilimsel bilgiden eksik, doğumlar sırasında yaralanma ve ölümlerden ana sorumlu kişilerdi. Ebelerin bebek doğar doğmaz, umbilikal kordu kesmek yerine batıl inançlarla meşgul oldukları ve bu yüzden yenidoğanların ölümüne sebep oldukları öne sürülmekteydi. Bu ölümleri durdurmanın tek yolu olarak geleneksel ebelerin yerine eğitilmiş ebelerin gelmesiydi. Bu da İmparatorluğu kadınlara ve çocuklara daha iyi sağlık hizmeti sunmaya teşvik etmiş ve kadınların daha fazla çocuk yapmaları için onlara finansal destek sağlanmıştır. Yediden daha fazla çocuğa (ve daha sonra en fazla dört), ikiz veya üçüze sahip olan kişilere daha fazla yardım edilmekteydi. Hükümet aynı zamanda yasal düzenlemeler ve politikalarla kadınları düşük yapmaktan vazgeçirmeye çalışmıştır.⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda doğumlar erkek veya kadın uygulayıcıların yardımı ile gerçekleştirilirken, bu durum daha sonrasında doğumun kadın hastanelerinde gerçekleşmesi yönünde değişmiştir. Doğum alanında tıp teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte forseps, ilaç ve anestezi kullanımı, maternal mortalite oranlarının azaltılmasına ilişkin endişelerin yükselmesi, kadın hastanelerinin kurulması, gebe kadınlar ve ebeler için rehber kitapların ortaya çıkışı gebelik ve doğumun gerçekleşmesi ile ilgili medikalizasyon tartışmalarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁵

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Osmanlı kadınları evlerinde veya doğum için var olan özel ya da devlet kurumlarında doğumlarını gerçekleştirmekteydiler. Evlerinin dışındaki doğumlar için yardım alınan ilk tıp kurumu 1847'de kurulan Haseki kadın hastanesi idi. Bu hastanenin amacı Osmanlı kadınlarına sağlık hizmeti sağlamak, aynı zamanda İstanbul'un kimsesiz ve fakir kadınlarının bakımını üstlenmekti. İmparatorluğa göre İstanbul'da böyle yaşayan kadınlar çoğunlukta idi, kalacak hiçbir yere sahip değil ve sağlık bakımı almaya da muhtaçtı. Bu kadınlar hamile olduğu zaman bir sokak köşesinde doğurmaktan ve sefil duruma düşmekten korktukları için çoğunlukla düşürmeyi tercih etmekteydiler. Bu kurum fakir kadınlara, hayat kadınlarına, durumları yetersiz olanlara yardım sağlamaktaydı, fakat kapasitesi talepleri karşılayacak kadar yeterli değildi. Bu yüzden hastanenin muhtaç kadınlar için doğumda sağlıklı çevre ve aynı zamanda eğitim kurumu olarak kullanılması gerektiği savunulmuştur.⁵

Kadın doğum hastanelerinin açılması ile pratik uygulama için tıp öğrencilerine iyi bir eğitim verilmesi sağlanmıştır. Gebe kadınlar için çağdaş ebelik düzenlemeleri ile birlikte obstetride ilerlemeler sağlanmış ve düşüğe karşı kampanyalar yapılmıştır. Tıp ve kurumsal gelişmeler doğum uygulamasını değiştirirken, gebelik, doğum ve antenatal bakım konusundaki çalışmaların başlaması doğum etrafında kadın tecrübelerinin yeniden yapılanmasına katkıda bulunmuştur.⁵

Ağustos 1869'da bir toplantı sonrası Şura-yı Devlet kadın kliniklerinin açılmasını ve Ahırkapı Otlukanbarı'nda zor doğum yapan kadınlar için tıp hizmetlerini hem genişletmek hem de ebeler için teorik eğitime ek olarak pratik eğitimlerinde sağlanması kararını almıştır. İnşa edilen ilk plan küçük bir yapı olmakla birlikte bir koğuş, üç sınıf, iki ya da üç yatak kapasiteli üç oda, bir mutfak ve çamaşırhaneden oluşmaktaydı. Klinik, bir seferde ancak 10 kadından sekizine imkân sağlayabilmekteydi.⁵

Şubat 1875'de Meclis-i Mahsus (Meclis Kurulu)'da ebelik hastanesinin kurulması için çalışmaya başlanmıştır. Ebeler kadın hastanesinde eğitilmiş ve ebelik uygulamalarındaki yeterliliklerini ve bu konudaki bilgileri için sınava tabi tutulmuşlardır. Bu periyotta özel kadın klinikleri kurulma teşebbüsleri olmuş fakat başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁸ Doğumda sağlanması çabalanan bu dönüşüm çabaları Osmanlı İmparatorluğu'nda oldukça yavaş ilerlemiştir. Doğumun destekçisi olan ebeler; eğitim, diploma, halk sağlığının gelişimi, değişimin yavaş süreci boyunca yeni tıp hiyerarşisi altında yer almak zorunda kalmıştır.⁵

OSMANLI DÖNEMİNDE OLUŞTURULAN GEBELİK REHBERLERİ

Osmanlı tıp uzmanları uzun dönemde kurumlar oluşturmaya çalışırken, kısa dönemde ise doğumu medikalize etmeye çalışmışlardır. Fakat bu periyotta erkek hekimlerin hala çok azınlıkta olması gebelik sırasında tıbbi incelemenin majör savunucuları olmaları onların rehberler oluşturmaları için bir neden oluşturmuştur.⁵

Bin sekiz yüz seksen-seksen bir yılları arasında Osmanlıca yazılmış obstetri hakkındaki ilk kitap "Fenn-i Vilade"dir (Doğum Bilimi). Bu kitap Alman doktor ve ebe Skanzoni'nin kitabının çevirisidir. Kitap tıp okulunda obstetri derslerinde kullanılmıştır. Kitabın tek sıkıntısı ise görsel materyallerden yoksun olmasıdır.⁵

İlk tıp kitabının yayınlanmasından birkaç yıl sonra gebelik sırasında doğru bakım danışmanlığı hususunda bir kitap yayınlanmıştır. "Hamı-ü Vaz-ı Hamı" (gebelik ve doğum), Aşıkzade Halid Ziya (Halid Ziya Uşaklıgil) tarafından çevrilmiştir.⁵ İlk gebelik rehber kitabından hemen hemen 10 yıl sonra 1900/1901'de aynı türde Besim Ömer tarafından yazılmış bir ikinci kitap ortaya çıkmıştır. Bu kitap Besim Ömer'in doğum öncesi, sırası ve sonrasında hijyen ve sağlık bakımı hakkındaki serilerinin ilkidir. İkinci serisi "Doğururken ve Doğurduktan Sonra" (doğum sırasında ve doğum sonu bakım güvenliği hakkında), üçüncüsü "Sıhhatnüma-yı Nevzad" ise yenidoğan bakımı hakkında olan kitaplarıdır.⁵

On dokuzuncu yüzyıl gebelik kılavuzları doğumun güvenli geçmesini, gebelik sırasında anne ve bebeğin sağlığını koruma, vücutlarının bakımlarının nasıl olacağı konusunda gebe kadınlara rehber niteliğindedir. Aynı zamanda bu kılavuzlar doğum sonu bakıma da kısaca değinmiştir. Bu kitaplar gebe kadınlara değişen yaşam stilleri ve buna uyum hakkında tavsiyelerde bulunmaktadır.⁹ Hükümetin geleceği sadece güçlü, aktif, cesur ve sağlıklı bir şekilde büyüyen çocuklar tarafından sağlanabilirdi. Bu yüzden doğum öncesi, sırası ve sonrasında ki tüm evrelere doğru yaklaşım çok önemlidir.

AİLE PLANLAMASI

Batıda feodalite döneminde olduğu gibi Osmanlı Sarayı'nda da şehzadelerin cariyeleri gebe bırakması halinde kürtaja başvurulduğu bildirilmekte, hatta sarayda çocuk düşürtmenin bir gelenek olduğu öne sürülmektedir.⁸ Osmanlı döneminde gebeliği önlemek için ebegümeci gibi bitki kökleri, çikın tabir edilen tamponlar kullanılmaktaydı. Ayrıca katır tırnağı gibi inanışlara dayanan uygulamaların da olduğu ve korunma için bunların kullanıldığı bilinmektedir.¹⁰

SONUÇ

On dokuzuncu yüzyıl ortalarından başlayarak öncelikle gebelik, doğum ve düşük gibi sorunlar tartışma konusu olmuştur. Bu periyotta kadının fertilitesi, maternal ölüm durumu ve doğum öncesi, sırası ve sonrası Osmanlı İmparatorluğu idarecilerinin ve doktorlarının büyük kısmının dikkatini çekmiş ve nedenleri araştırılmaya çalışılmıştır. Özellikle geleneksel ebelerin bir takım batıl inançları uygulaması ve hijyen eksikliği olduğunu bildirmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu kadınları aynı zamanda ülkesinin refahı için ihtiyaç duyulan çocuğu doğurma açısından ele almıştır. İmparatorluk kadınları çok sayıda çocuk doğurmaları için cesaretlendirmiş aynı zamanda da önemli bir amaç olarak ilk kez bu çocukların sağlık ve iyiliğini ele almıştır. Bu çatıyı gelecek sağlıklı jenerasyonların izi olarak sağlıklı gebeliğin oluşumunu sağlamaya çalışmışlardır.

Teşekkür: Doktor Gülhan Balsoy'a yardım ve destekleri için çok teşekkür ederiz.

KAYNAKLAR

1. T.C. Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü. Üreme Sağlığına Giriş Katılımcı Rehberi. Ankara, 2009, ISBN 975-590-132-9
2. Yılmaz A. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi. ÇTTAD 2010;IX/20-21:191-212
3. Konan B. Osmanlı Devletinde Çocuk Düşürme Suçu. Ankara Üniv. Hukuk Fak. Dergisi 2008;4: 319-335
4. Balsoy G. Osmanlı Toplumunda Kürtajın Yasaklanması. Toplumsal tarih dergisi 2012
5. Balsoy G. Gender and the politics of the female body: midwifery, abortion, and pregnancy in ottoman society (1838-1890s). Binghamton University State University of Newyork. Doctoral dissertation 2009:171-215.
6. Redhouse Türkçe/Osmanlıca - İngilizce Sözlük. Say Yayıncılık. İstanbul. 8. Baskı. 2000.
7. Rubin SZ. Jewish Midwives in Eretz Israel during the Late Ottoman period, 1850-1918. Social History of Medicine vol.24, no. 2:pp.299-315.
8. Kaleci OA ve ark. 1983 Tarihli "Rahim Tahliyesi ve Sterilizasyon Hizmetlerinin Yürütülmesi ve Denetlenmesine İlişkin Tüzük"ün Hazırlanmasındaki Tarihsel Süreç XV. Öğrenci Sempozyumu Çalışma Grubu Raporları Ankara 2013. <http://tip.baskent.edu.tr/> (22.11.2014).
9. Doğan M. Türkiye'de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bakış. Marmara Coğrafya Dergisi 2011;23:293-307.
10. Bereket MZ. Menstrüel Regülasyon İçin Başvuran Kadınlarda Danışmalık Eğitimi Hizmeti Öncesi ve Sonrası Doğum Kontrol Yöntemlerinin İncelenmesi. T.C Sağlık Bakanlığı Şişli Etfal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Aile Hekimliği Koordinatörlüğü. Uzmanlık Tezi 2009.

ANATOMİ EĞİTİM MATERYALLERİNE 1931'DEN BİR ÖRNEK: MÜKEMMEL VÜCUDUBEŞER HARİTASI

An Example of Anatomy Education Materials from 1931: Excellent Human Body Map

Perihan Elif Ekmekçi¹, Berna Arda²

¹ Dr. Bilim Doktoru, Sağlık Bakanlığı Dış İlişkiler ve AB Genel Müdürlüğü

² Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Tıp Etiği AD

Öz¹

Anatomi bilimi tarih boyunca farklı evrelerden geçmiş, çağlar boyunca kimi zaman hayvanlarda yapılan diseksiyonlardan edinilen bulguların insana uyarlanması ile kimi zaman ölü mahkûmların bedenlerinin üzerinde yapılan çalışmalarla gelişmiştir. Avrupa'da Rönesans ile insan bedeninde diseksiyonun serbest bırakılması ile anatomide hızlı bir gelişme kaydedilmiştir. Avrupa'daki gelişmeler, ülkemizde birkaç yüzyıl gecikmeli olarak yansıma bulmuş ve ancak 1841'de Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'de diseksiyon uygulamaları başlamıştır. Bin dokuz yüz otuz üçteki üniversite reformundan sonra tıp fakültelerinde diseksiyona dayalı modern anatomi eğitimi uygulanır olmuştur. "Mükemmel Vücutübeşer Haritası", 1931'de İstanbul'da basılmıştır. Temelde biri metin diğeri görsel olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. İlk dört sayfa, görsellerdeki anatomik yapıların adlarına ayrılmıştır. Arka kapak sayfasının ön yüzünde oluşturulan bir cep içine görsel materyal yerleştirilmiştir. Görsel materyalde en altta kas iskelet sistemine ait temel bir çizim bulunmaktadır. Bu seviyenin üzerine organ ve dokular transvers düzlemdeki konumlarına göre sıralanmıştır. Görselde numaralarla gösterilmiş olan anatomik yapıların adları, metin bölümünde Osmanlıca, Türkçe ve Fransızca olarak üç sütun halinde yazılmıştır. Bazı anatomik yapıların Türkçe karşılıklarının boş bırakılması o dönemde henüz anatomi terminolojisinin tam olarak yerleşmediğini ve tıp dilinde Osmanlıca ve Fransızcanın daha yaygın olduğunu düşündürmektedir. Eserin yazarı ve görselin çizerleri bilinmemektedir. Eser sağlık eğitimi görenlerin anatomi alanında temel bilgi edinmesini sağlamaya yönelik olarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anatomi; Anatomi Tarihi; Diseksiyon; Anatomi Eğitimi.

¹ Bu eseri tarafımıza ileten Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Sayın Prof. Dr. Ergun Türkcan'a teşekkürlerimizi sunarız.

ABSTRACT

Throughout the history science of Anatomy passed through various phases and flourished by adapting the findings of animal dissections to humans and dissections on bodies of dead criminals. During Renaissance science of anatomy improved with the liberalization of dissection on human body. However this progress echoed with a delay of few centuries in our country. In 1841 dissection on human body initiated in Tıbbiye-i Adliye-i Şahane and modern anatomy education evolved with the university reform in 1933. "Mükemmel Vücutübeşer Haritası" (Perfect Human Body Map) was published in 1931 in Istanbul. It consists of a text and a visual section. The first four pages are allocated to the names of the anatomic structures shown in the visuals. The visuals are secured in a tiny pocket located on the front side of the back cover page. There is a drawing of basic bones and muscles of human body at the first level of the visual. Over this level, tissues and organs are located depending on their position in transvers plane. The anatomic structures are numbered in the visuals and their names are stated in the text section in three languages; Ottoman, Turkish and French. The absence of some Turkish terminology indicates the dominancy of Ottoman and French in medical literature at the time. The author and the illustrator of the work are not known. The work is structured to give basic anatomy knowledge to people who are having education in health sciences.

Keywords: Anatomy; History of Anatomy; Dissection; Anatomy training.

Lokman Hekim Dergisi, 2015;5(2):52-61

Geliş Tarihi - Received: 21.03.2015; Kabul Tarihi - Accepted: 28.04.2015

İletişim - Correspondence Author: Perihan Elif Ekmekçi, Sağlık Bakanlığı Dış İlişkiler ve AB Genel Müdürlüğü, Kültür Mah.

İçel Sok. No:2 Kızılay Ankara - Türkiye

drpelifek@gmail.com

GİRİŞ

Anatomi Eğitiminin Kısa Tarihi

Anatomi bilimi tarih boyunca tıp eğitiminde önemli bir yer tutmuştur. Anatomi ile ilgili ilk yazılı kayıtlar MÖ 500'de Croton-İtalya'dan Alcmaeon'un çalışmalarında karşımıza çıkmaktadır.^{1,2} Alcmaeon, 'doğa üzerine' adlı tezinde hayvanlar üzerinde gerçekleştirdiği diseksiyonlardan edindiği bilgilere yer vermiştir.²Eski Yunan'da diseksiyona dayalı olmayan anatomi çalışmaları Empedocles (MÖ 469-430) ve Hipokrat (MÖ 460-370) tarafından yürütülmüştür. Hayvanlar üzerinde diseksiyon yaparak edindiği bilgileri yorumlayarak insan anatomisi ile ilgili sonuçlara ulaşan Aristoteles (MÖ 384-322), bu çalışmaları ile kıyaslamalı anatominin temellerini oluşturmuştur.³

İnsan bedeni üzerinde diseksiyon yöntemi ile yapılan anatomi çalışmaları tarihte ilk kez MÖ üçüncü yüzyılda İskenderiye Tıp Okulu'nda gerçekleşmiştir. Bu dönemde Erosistratos ve Herophilus'un (MÖ. 335-280) Kral Ptolemios'un özel izni ile mahkûmların bedenleri üzerinde diseksiyon yaptıkları bilinmektedir.¹ Chalcedon'dan (günümüzde Kadıköy – İstanbul) İskenderiye'ye gelerek Proxagoras'ın öğrencisi olan Herophilus (MÖ. 335-280) bilinen ilk dökümanite edilmiş insan bedeni diseksiyonunu gerçekleştirmiş, 600'e yakın kadavra üzerinde çalışmıştır.³ Üçüncü yüzyılda Bergamalı Galen (MS 131-201) hayvanlar üzerinde yaptığı araştırmalarla anatomi alanında öne çıkmıştır. Roma'da saray doktoru olan Galen, berberi şebegi üzerinde yürüttüğü diseksiyona dayalı araştırmalarından edindiği bilgiler ışığında insan anatomisine ilişkin çıkarımlarda bulunmuştur.⁴

Avrupa'da insan bedeni üzerinde diseksiyon yöntemi ile araştırma yapılmasına yönelik yasaklayıcı tutum Rönesans dönemine kadar devam etmiştir. Bu rağmen XIII. yüzyılda cerrah ve anatomist Mondio de Luzzi hayvanlarda ve idam edilmiş suçlular üzerinde diseksiyon yaptığı ve ilk diseksiyon el kitabını 1316'da yazdığı bilinmektedir. Bin dört yüz doksan birde Viyana'da basılmış olan Berengario da Capri'nin "Commentaria Super Anatomica Mundis" ve Johannes de Ketham'ın "Fasiculus Mediciane" adlı eserleri görsellere yer veren önemli anatomi eserleri arasında yer almaktadır.³ On beşinci ve XVI. yüzyıllarda Leonardo Da-Vinci (1452-1519) ve Andreas Vesalius'un (1514-1564) gerçekleştirdikleri diseksiyona dayalı çalışmalar ile anatomi biliminde yeni bir ivme kazanılmıştır.² Anatominin babası olarak tanımlanan cerrah-anatomist Vesalius'un ünlü eseri "De Humani Corporis Fabrica" (1543) anatomide diseksiyona dayalı bilgilerin görseller ve metinlerle birlikte yer aldığı önemli bir eserdir.^{1,2} On altıncı yüzyıldan sonra Avrupa'da diseksiyon anatomi biliminin ve tıp eğitiminin ayrılmaz bir parçası olarak görülmeye başlamıştır.

Bu görüş ne yazık ki aynı dönemde Osmanlı tıbbında karşılık bulmamıştır. On yedinci yüzyılda Şemseddin-i İtakî'nin "Kitâb-ı Teşrîh-i Ebdân" adlı eseri görseller içeren bir anatomi kitabı olarak bu dönemdeki az sayıda çalışmalardan birisidir.¹ Yine aynı yüzyılda hekimbaşı Emir Çelebi (?-1638) "Enmuzec el-Tıb" adlı eserinde diseksiyonun tıbbın gelişimi için önemini vurgulamış ve savaşlarda ölen gayrimüslimlerin bedenlerinin kadavra olarak kullanılabileceğini dile getirmiştir.⁴ On dokuzuncu yüzyılda Sanizade Atullah Efendi (1771-1826) "Hamse-i Sanizade" eserinin "Mir'atü'l-Ebdan fi Tesrihhü'l-Azaü'l-insan" adlı ilk bölümünde Avrupa'da sürdürülen anatomi çalışmaları yer vermiştir.⁴ Ancak bu girişimler diseksiyon metodunun uygulanmasına yönelik yasakları ortadan kaldırmamıştır. On dokuzuncu yüzyılın başlarında hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin (1774-1834) yönlendirmesi ile Sultan III. Selim'in diseksiyon yapılmasına izin vermesi ve Sultan II. Mahmut döneminde 14 Mart 1827'de Tıphane-i Amire'nin açılması önemli gelişmeler olmuştur.⁵ Sonrasında Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin kurulması ile 1841'de Dr. Bernard öncülüğünde kadavra çalışmaları başlamıştır. Hrista Stambolski 1868'de A. Jamin Mazhar Pasha'nın "Topoğrafik Anatomi" adlı eserinden faydalanarak ilk Türk anatomi atlasını yayınlamıştır. Bin dokuz yüz otuz üçteki üniversite reformundan sonra tıp fakültelerinde diseksiyona dayalı modern anatomi eğitimi uygulanır olmuştur.¹

MÜKEMMEL VÜCUDÜBEŞER HARİTASI

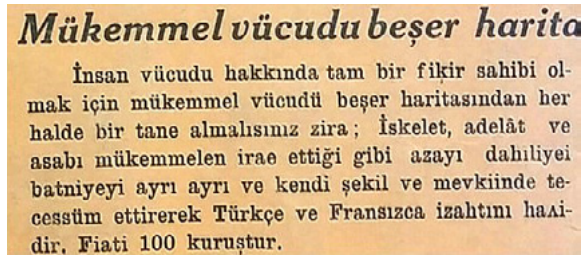
Ön ve Arka Kapak

Ön ve arka kapaklar pembe renkli kartondan hazırlanmıştır (Şekil 1a, b). Ön kapakta en üstte altı çizili olarak materyalin fiyatı (100 Kuruş), altında faklı büyüklükte puntolar kullanılarak eserin adı "Mükemmel Vücutubeşer Harita" ver almakta, ancak tam ortalanamadığından "haritası" olarak yazılması planlandığı tahmin edilen başlık "harita" olarak görülmektedir. Başlığın altında bir temsili iskelet resmi, eserin basıldığı matbaa, basım yılı ve yeri bulunmaktadır. Eser üzerinde tahminen önceki sahiplerinden birisinin kırmızı mürekkep ve el yazısı ile "Atar damar" diye not aldığı görülmektedir.

Arka kapak eserin basıldığı Feraz ticarethanesinin diğer eserlerinin dökümünü içermektedir (Şekil 2). Sol sütunda ağırlıklı olarak insan, hayvan ve bitki yapılarına ilişkin atlaslar, levhalar ve teşrihlerden oluşan kitap listesi verilmiş, sağ sütunda ise Fransızca öğrenmek için metot ve lügatler tanıtılmıştır. Bu sütunda "Mükemmel Vücutubeşer Haritası"na özel bir bölüm ayrılmıştır.



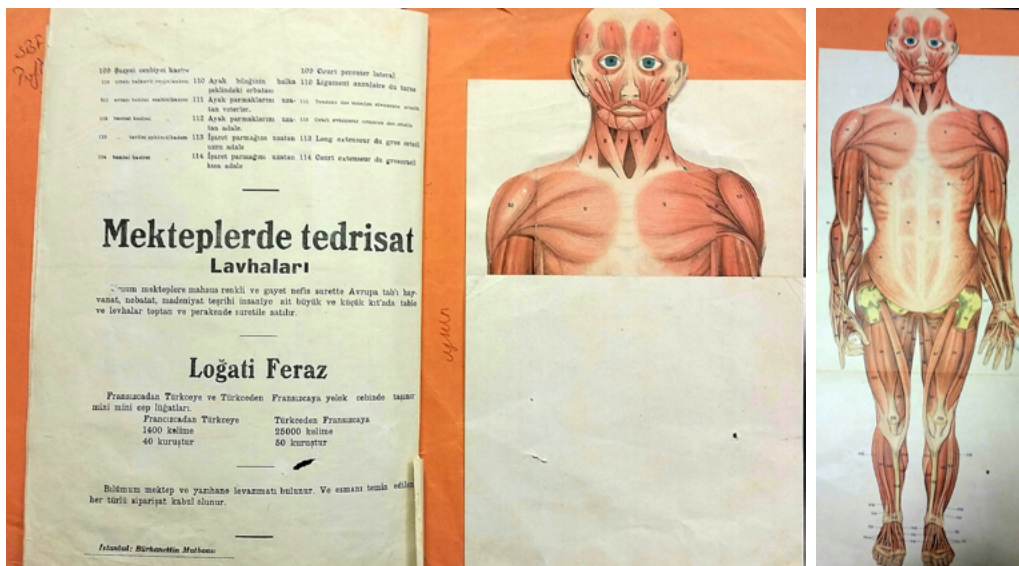
Şekil 1a, b. Ön ve arka kapak



Şekil 2. Arka kapakta eserin tanıtımı

Görsel Materyal

Görsel materyal kâğıt üzerine renkli çizim yapılarak hazırlanmış ve eserin arka kapağının ön yüzünde hazırlanmış olan bir cep içine yerleştirilmiştir. Görselin boyu, eserin boyundan uzun olduğundan görsel horizontal düzlemde katlanarak cebe yerleştirilmiştir (Şekil 3a, b).



Şekil 3a, b. Görselin arka kapaktaki yerleşimi

Görsel materyalde en altta kas iskelet sistemine ait temel bir çizim bulunmaktadır. Bu seviyenin üzerine organ ve dokular transvers düzlemdeki konumlarına göre sıralanmıştır. Görselin hazırlanmasında kullanılan yöntem çocuklar için üretilmiş kâğıt bebeklere benzemektedir. Görsel en dışta karın ön duvarı ve kafa ön yüzü ile başlamakta, bu kat kenara kıvrılarak kaldırıldığında adeta diseksiyon yapıp bir arka koronal düzleme geçilmiş olmakta ve karşımıza kafanın içyapısı, toraks ve abdomen organları çıkmaktadır. Kafa bölümü için daha ileri seviye diseksiyon bulunmaktadır. Ancak toraks ve abdomen oldukça detaylı diseksiyon seviyelerinde resmedilmiştir. Toraks bölümünde göğüs kafesini gösteren katman kenara kıvrıldığında altından akciğerler çıkmaktadır. Her iki akciğer açıldığında arka yüzde akciğerlerin içyapıları ve kalp ön yüzü görülmektedir. Kalp görseli ayrıca açılabilen ve böylece kalbin atrium ve ventriküllerinin detaylı çizimlerine ulaşılabilir. Akciğerler ve kalbi içeren katman topluca açıldığında göğüs kafesinin arka duvarı ve vertebralar görülmektedir.

Abdomen bölgesi ise, gastrointestinal sistem organlarını gösteren bir katmanla başlamaktadır. Bu katman bütün olarak kaldırıldığında midenin dorsalinde kalan pankreas görülebilmektedir. Bir kat daha diseksiyon yapıldığında karaciğer dış görünümüne yer verilmekte, bu katman da kenara doğru kıvrıldığında kıvrılan parçanın arka yüzünde karaciğer iç dokusu safra kesesi ve safra yolları görülebilmektedir. Bu düzlemde her iki böbrek dış görünümüne ve sağ böbrek üstü bezine yer verilmiştir. Sol böbreği temsil eden görselin içi açıldığında ise böbrek içinin kabaca resmedildiği görülmektedir. Karaciğer ve böbreklerin bulunduğu düzlem topluca kaldırıldığında karın arka duvarı görülmektedir. Ayrıca bu diseksiyon seviyesinde pelvik kemik yapılar çizilmiştir. Her iki ve üst alt ekstremitede frontal düzlemde yer alan kaslar gösterilmiştir.

Görselde yer alan anatomik yapıların numaralandırılmasında sistematik bir yaklaşım sergilenmemiştir. Kemik dokuyu işaret eden bir numarayı organ ya da damarı işaret eden numara takip edebilmekte, dahası birbirini izleyen numaralandırmalarda anatomik düzlemlerde birbirlerine göre konumlandırılışı gözetilmemektedir. Buna rağmen, görselin katmanlardan oluşmuş olması ve bu katmanların kıvrılmak ya da kaldırılmak suretiyle alttaki anatomik yapıların görülmesi ile görsel materyal üç boyutlu hissi yaratmaktadır.

Görsel, önden arkaya doğru koronal düzlemde alınmış altı kesit içermektedir. Kesitler alınırken sistematik bir yaklaşım sergilenmemiştir. Kalp, akciğerler gibi bazı organların iç yapılarını göstermek üzere özel kesitler alınmıştır. Bu özel kesitler sayesinde kalbin ventrikül ve atriyumlarının ve akciğerlerin loblarının anatomik yapıları gösterilmiştir.

Görsellerin işaret ettiği anatomik yapıların adlandırılması ilk dört sayfadaki metin kısmında yer almakta ve altı bölümden oluşmaktadır. Görselde numaralarla gösterilmiş olan anatomik yapıların adları, metin bölümünde Osmanlıca, Türkçe ve Fransızca olarak üç sütun halinde yazılmıştır.

Metin Bölümleri

Görselde numaralandırılan anatomik yapıların Osmanlıca, Türkçe ve Fransızca adlarını içeren metin bölümü sarı sayfalarla basılmıştır. Önlü arkalı toplam dört sayfadan oluşmaktadır.

Birinci Bölüm: “Bedenin cidarikuddamisi”, “Paroianterreureducorps”

İlk bölüm, “Bedenin cidarikuddamisi” adını almıştır. Bu bölüm 23 anatomik yapı içermektedir. Diğer bazı bölümlerin aksine başlık sadece Osmanlıca ve Fransızca olarak yazılmış Türkçe başlık kısmı boş bırakılmıştır. Numaralandırma yukarıdan aşağıya doğru yapılmıştır.

İlk beş anatomik yapı, baş bölgesine ait süperfisyel yüz kaslarından oluşmaktadır. Altı ila sekiz numaralar, boyunda yer alan üç ana kas grubuna verilmiştir. Görselde altı numaralı kas olarak gösterilen yapı, Musculus Sterno-Claido-Mastoideus’un sternal başını temsil etmektedir. Osmanlıcası “hafıza-i reis”, Fransızcası “muscleabaisseur de la tete” olarak yazılmış ancak Türkçe kısmı boş bırakılmıştır. Benzer bir şekilde yedi numara ile gösterilen ve Osmanlıcası “Kassi-i lamiye”, Fransızcası “musclesternohyoiden” olarak belirtilen Musculus Sternohyoideus’u temsil eden kas grubunun Türkçe karşılığı boş bırakılmıştır. Boyun bölgesine resmedilmiş son kas grubu sekiz numara ile gösterilen ve Osmanlıcası “müdevvereire’siye”, Türkçesi “baş döndürme adalesi” ve Fransızcası “rotateur de la tete” olarak yazılmış olan kas grubu ise aslında Musculus Sternomastoideus’un Claviculer başıdır. Boyun

bölgesinde bulunan kaslar frontal düzlemde ve sadece bu üç kası adlandıracak şekilde gösterilmiş diğer kaslar ve kasların süperfisyel ya da derinde yerleşimlerine dikkat edilmemiştir (Şekil 4).

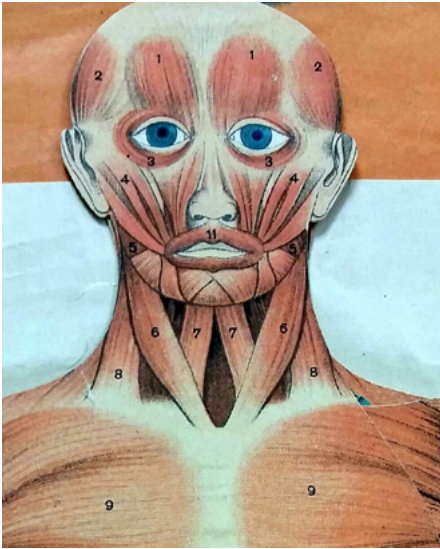
Dokuz numaralı kas grubu Musculus Pectoralis Majordur. Bu kas Osmanlıca “adale-i sadreyi kebire”, Türkçe “göğüs büyük adalesi” ve Fransızca “grand musclepectoral” olarak adlandırılmıştır. On numara Musculus Deltoideus’a verilirken, 11 numara ile “adale-i medariye-i şefeviye; dudakları tasvir eden adele” adı ile Musculus Orbicularis Oris işaret edilmiştir. Anatomik yapıların numaralandırılmasında sistematik yaklaşım sergilenmediğini göstermektedir. Göğüs ön duvarı, omuz ve hemen ardında kafa bölgesine ait anatomik yapılara yer verilmiştir. Oysa günümüz anatomi yaklaşımında yüzeyden derine doğru sıralanarak aynı anatomik bölgenin ele alınması önemlidir.

Daha sonra tekrar göğüs ön duvarına dönülerek 12 numara ile Osmanlıca “adele-i müsennene”, Türkçe “dişli adele” ve Fransızca “muscledentele” olarak adlandırılmış olan Musculus Serratus Anterior gösterilmiştir. Karın ön duvar kasları 13-15 numaralar ile gösterilmiştir. Görsel incelendiğinde 13 numara ile Musculus Rectus Abdominis’in gösterildiği anlaşılmaktadır. Metin kısmında Osmanlıca ve Fransızca adlarının yanı sıra Türkçeye çevrilmiş ve “karın büyük düz adalesi” olarak adlandırılmıştır.

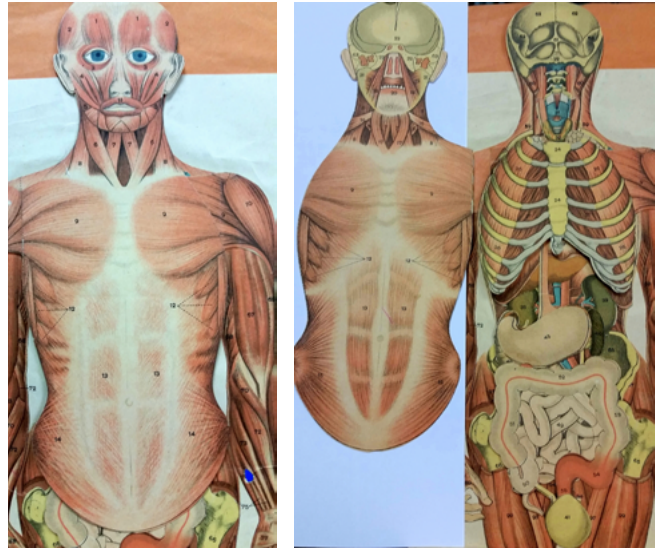
On dört ve on beş numaralar ile “musta’razaibatniyei zahire” ve “musta’razaibatniyeibatne” olarak adlandırılmıştır. Bu kaslar Fransızca olarak “transvers de l’abdomenexterneinterne” şeklinde yazılmıştır. Görselde ilgili kas gruplarının belirgin olarak çizilmediği ve genel olarak karın alt kısmında bulunan kas grubuna işaret edildiği gözlenmektedir. Başka bir deyişle External ve Internal Obliq kaslar ve Transvers Abdominal kas iki madde ile “karın haricindeki ve dâhilindeki müstariz adaleler” olarak gösterilmiştir.

On altı ve on yedi numaralar boyun bölgesinde dorsal planda Osmanlıca “adaleiketfiyeilamiye” ve “adaleidereyeilamiye” Fransızca “muscleomo-hyoidien” ve “musclethro-hyoidien’e” işaret etmektedir. Bu kasların Türkçe isimlerine yer verilmemiştir.

Daha sonra tekrar baş bölgesine gidilerek 18 ve 19 numaralar ile nasal kemiğin üzerinden başlayıp maksilla alt ucunda sonlanan kas grubu gösterilmiş ve bu kas grubu Osmanlıca “adaleicenahiyeibatne ve zahire”, Fransızca “muscleptergoideninterneetexterne” olarak adlandırılmış, Türkçe isimlerine yer verilmemiştir. Bu bölümde son olarak alt çene, kazık kemiği olarak Türkçeleştirilmiş olan Os Sphenoid’e ve alın kemiğine yer verilmiştir (Şekil 5a, b).



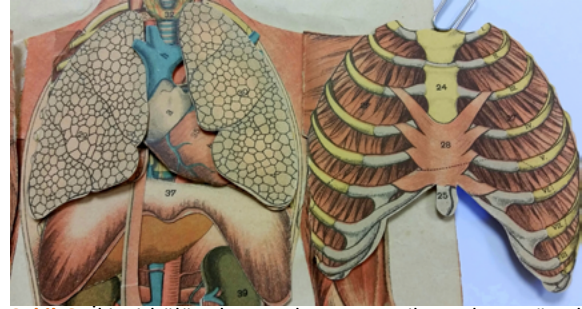
Şekil 4. Baş-boyun bölgesine ait kas grupları



Şekil 5a, b. Birinci bölümde yer alan anatomik yapıların görsel materyalde yerleşimi

İkinci Bölüm: cidarikuddamii sadır, Göğsün ön duvarı, Paroithoyaciqueantereure

Bu bölümde göğüs ön duvarında yer alan beş tane anatomik yapıya yer verilmiştir. Yirmi dörtten yirmi yediye kadar olan numaralı anatomik yapılar bu bölümde yer almaktadır. Bu yapılar arasında, Os Sternum, Processus Xiphoides ve Musculus Intercostalis'e Osmanlıca, Türkçe ve Fransızca adları ile yer verilmiştir (Şekil 6).

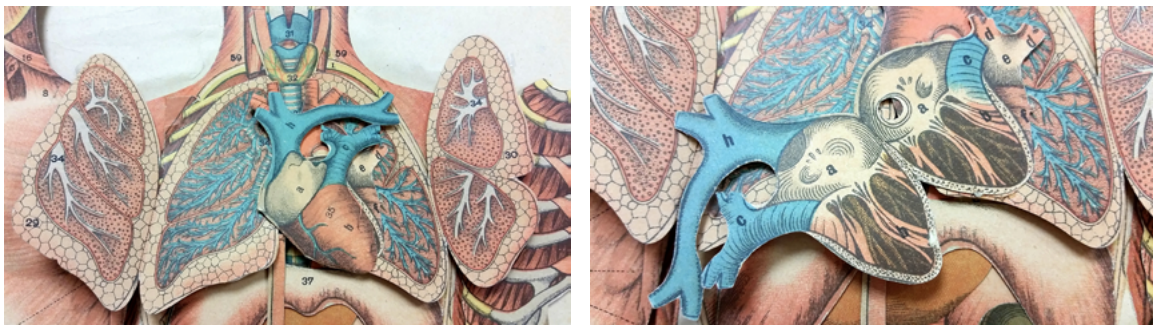


Şekil 6. İkinci bölümde yer alan anatomik yapıların görsel materyalde yerleşimi

Üçüncü Bölüm: “Ahşayi sadır”, “Göğüs boşluğu”, “Visceresthoraciques”

Bu bölüm 29-36 numaralı anatomik yapıları içermektedir. Görselde birinci düzlemden sonra ilk transvers diseksiyona denk gelmektedir. Yirmi dokuz ve otuz numaralı yapılar Osmanlıca “rieieymen ve eyser”, Türkçe “sağ ve sol ciğer”, Fransızca “poumndroitouexterne, poumongaucheouexterne” adları ile metne yazılmıştır. Otuz bir numaralı anatomik yapı oldukça detaysız olarak çizilmiş olan Osmanlıca “hençere ve gadarifi, adalat ve hübulü”, Türkçe “gırtlak ve kıkırdakları, adaleler ve telleri”, Fransızca “larenxavec ses cartilage, muscles et cordes” şeklinde adlandırılan larenkstir. Tiroid 32 numara, trakea 33 numara ile gösterilmiş ancak trakea için Türkçe bir ad yazılmamıştır. Anatomik yapıların bir kısmında Türkçe adlandırmaların yapılmamış olması, buna rağmen tamamının Osmanlıca ve Fransızca karşılıklarına yer verilmiş olması, henüz o dönemde tıp bilim dilinin ağırlıklı olarak Osmanlıca ve Fransızca olduğunu ve terimlerin Türkçe karşılıklarının henüz yaygın kullanımda olmadığını ya da hiç bulunmadığını düşündürmektedir.

Görselde 34 numara ile işaretlenen bronşlara erişebilmek için her iki akciğeri kaldırmak gerekmektedir. Böylece thoraksta ulaşılan üçüncü diseksiyon seviyesinde akciğerlerin iç yapısına ulaşılmaktadır. Burada her iki akciğerin lobları ve bronşlar detaylı bir şekilde resmedilmiş, ancak metin kısmında Osmanlıca ve Fransızca adlarına yer verilmiş olmasına rağmen Türkçesi boş bırakılmıştır. Sol akciğerin üzerinde kalbin dış cephesi 35 numara ve Osmanlıca “kalp (manzara-i kuddamisi ve manzara-i haltisi)”, Fransızca “coeur (vueanterieure et posterieure)” adları ile belirtilmiştir. Bu aşamada kalbi temsil eden görselin katı açılarak dördüncü diseksiyon seviyesine erişilmektedir. Burada kalbin ventrikül ve atriumların iç yapıları A'dan H'ye kadar alt numaralanarak resmedilmiştir. Bu görsele karşılık gelen metinde anatomik yapıların hiç birinin Türkçe adları bulunmamaktadır (Şekil 7a, b).



Şekil 7a, b. Üçüncü bölümde yer alan anatomik yapıların görsel materyalde yerleşimi

Dördüncü Bölüm: “Em'a”, “Intestin”

Bu bölüm İ işareti ile gösterilmiş olan Osmanlıca “veridi ecvef i süfli”, Fransızca “Veinecaveinferiure” olarak adlandırılan Vena Cava Inferior ile başlamaktadır. Büyük harflerle numaralandırma üçüncü bölümde kalbin içi yapısına ilişkin anatomik yapıları işaret etmek amacıyla kullanılmaya başlanmış ve dördüncü bölümde Vena Cava Inferior ile son bulmuştur. Bu bölüm 37-58 numaralı anatomik yapılarla devam etmektedir. Bu bölümde çoğunlukla Türkçe adlara yer verilmemiş, Osmanlıca ve Fransızca terminoloji ile yetinilmiştir. Otuz yedi numaralı anatomik yapı olan diyafram ile başlayan

bölüm organları transvers düzlemde ya da yukarıdan aşağıya gibi herhangi bir sıralama sistematığı gözetilmeden devam etmiştir. Diyafram sonrasında 38 numara ile sağ böbreğin dış görünümüne, Osmanlıca “kilyeyümna (mahfazasile)” ve Fransızca “Reindroitavecsacapsule”, 39 numara ile sol böbrek içyapısı Osmanlıca “kilyeeyaer (manzaraidâhilîsi)”, Fransızca “reingaucheavecvueinterne” adları ile yer verilmiştir. Ancak her iki çizime ulaşmak için görselin batın bölgesine ait kısımda üç seviyeli bir diseksiyon yapmak gereklidir. Kırk ve kırk bir numaralar üreter ve mesaneyi göstermektedir. Kırk iki numara karın arka duvarında yer alan lomber kasları işaret etmektedir. Bu bölümde buraya kadar değinilen anatomik yapılardan sadece mesanenin Türkçe adına yer verilmiş, diğerlerinin Osmanlıca ve Fransızcalarının yazılması ile yetinilmiştir (Şekil 8).

Dördüncü bölümün incelenmesinde bu aşamada oldukça şaşırtıcı bir şekilde 43 numara Osmanlıca “bel’um”, Fransızca “pharynx” adı ile farinkse verilmiştir. Karın arka duvarı anatomik yapılarından ani bir şekilde baş boyun bölgesine atlanmıştır. Kırk dört ve kırk beş numaralar özefagusa ve mideye verilmiştir. Görselde bu dokuları görebilmek için karın ön duvarını temsil eden birinci katmanın altına gelmek gereklidir. Kırk altı numara ile dalak gösterildikten sonra, 47 ve 48 numaralar ile mide dorsalinde kalan pankreas ve duodenum gösterilmiştir. Duodenum Osmanlıca “isna-aşer”, pankreas ise günümüzdeki kullanımı ile (pankreas) yazılmıştır. Her iki doku için Türkçe ad bölümü boş bırakılmıştır. Bu düzlemde 49 numara ile Mezenterium gösterildikten sonra tekrar görselin ön yüzüne geçilmiş ve 50-55 numaralar ile kalın bağırsaklar tanıtılmıştır (Şekil 9a, b).

Daha sonra yine yukarıya karaciğere çıkılmış, 56 ve 57 numaralar Osmanlıca “kebit (manzaraiquddami)” ve “kebit (manzaraihalfi)”, Fransızca “Foievueanterieure et posterieure” olarak yazılmış ancak Türkçe adlandırmaya yer verilmemiştir. Bu bölümde son olarak 58 numara ile safra kesesi gösterilmiştir (Şekil 10a, b).

Beşinci Bölüm: Bedenin “cidarihalfiünsisi”, “Paroi-postero-interneducorps”

Bu bölüm görselin en arka düzleminde yer alan kas ve kemik dokuları içermektedir. Elli dokuz numara ile Osmanlıca “adaleimürabbaai münharife”, Fransızca “muscle trapeze” olarak adlandırılan Musculus Trapezius’u işaret etmektedir. Altmış numara Musculus Digartricus’u göstermektedir. Bu kas Osmanlıca “adaleizatulbatneyn”, Türkçe “bizzat karın adalesi” ve Fransızca “muscledigastrique” olarak yazılmıştır. Anatomik olarak iki bölümden oluşması nedeniyle bu adı alan Musculus Digartricus’un Türkçeleştirilmesinde bu özel yapının göz ardı edildiği ve hatalı olarak bizzat karın adalesi şeklinde adlandırıldığı düşünülmektedir. Altmış bir, altmış iki ve altmış üç numaralar kafa kemiklerine ayrılmıştır (Şekil 11a, b).

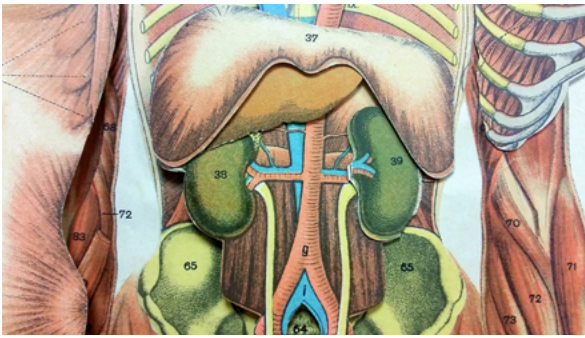
Daha sonra pelvik bölgeye geçilmiş ve 64 numara ile Osmanlıca “azmi aciz ve fıkaratı ususiye”, Türkçe “kuyruk sokumu kemikleri” ve Fransızca “sacruma vecles vertebres coccygiennes” olarak adlandırılmıştır. Altmış beş ve altmış altı numaralarla bu bölgedeki kemik yapılar gösterildikten sonra Romen rakamları ile numaralamaya geçilmiştir: V I-7 ile servikal vertebralar, 1-12 ile torakal vertebralar ve 1-5 ile sakral vertebralar işaretlenmiştir. Bu bölümün altında dipnot olarak Osmanlıca “sarı hat: vaziyeti kantı sadriye”, Fransızca “Lignejaune; positiondu canal thoracique” ifadeleri ile görselde vertebralarrın önünde sarı bir kanal olarak resmedilmiş olan Canalis Thoracicus gösterilmiştir (Şekil 12a, b).

Numaralama 1-114 arasında yapılmıştır. Ancak görselin bazı bölümlerinde A-I arasında harfle işaretleme de kullanılmıştır. Bu yöntem, kalbin iç dokusunun gösterilmesi amacıyla tercih edilmiş ancak karaciğer, akciğer, böbrek gibi organların içyapılarının işaretlenmesinde kullanılmamıştır. 5. Bölümde vertebralar gösterilirken farklı bir yöntem tercih edilmiş V I-7 ile servikal vertebralar, 1-12 ile torakal vertebralar ve 1-5 ile sakral vertebralar işaretlenmiştir.

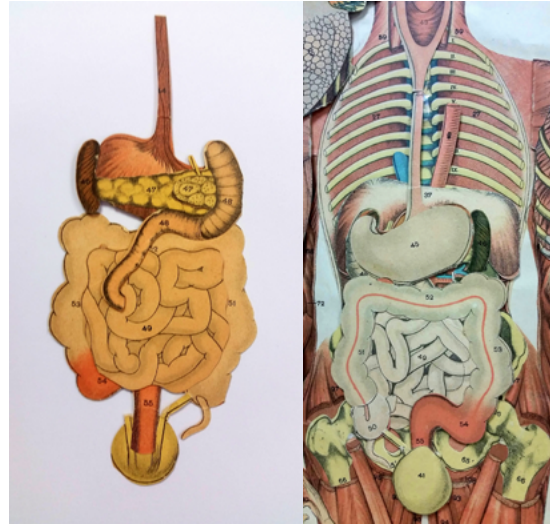
Metinde yazım kuralları hataları bulunmaktadır. Örneğin Fransızca başlıklarda büyük harf kullanılmış, ancak Osmanlıca bölüm başlıklarında 1-5 arasında büyük harf ile başlanmış ancak 6. Bölüm başlığı küçük yazılmıştır. Benzer bir durum bölümler içinde yer alan terimler için de geçerlidir. Türkçe ve Fransızca terimler büyük harfle başlamış, Osmanlıca terimler ise genellikle küçük harfler ile başlanarak yazılmıştır. Dokümanın hazırlandığı tarihin Osmanlıcadan Türkçeye geçiş dönemine denk gelmesi bu gibi yazım farklılıklarını açıklamaktadır. Bu çalışmada kitaptaki orijinal yazım şekli korunmuştur.

Altıncı Bölüm: “adelat ve rabtai etraf”, “Muscles et ligamentsdesmembres”

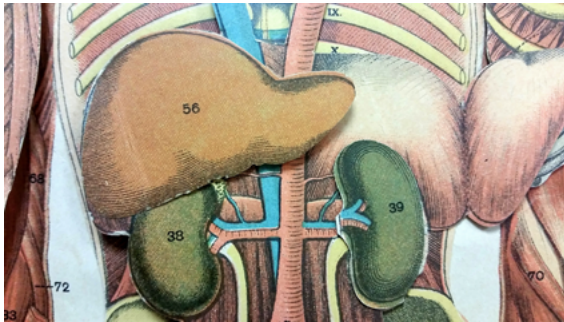
Altmış yedi ile doksan bir arası numaralar ile üst ekstremitede yer alan kas grupları gösterilmiştir. Görselde sol kol, önkol ve el supinasyonda, sağ ise kol supinasyonda, önkol ve el pronasyonda resmedilmiştir. Böylece her iki düzlemde yer alan kas gruplarına yer verilebilmiştir. 93-114 arası ile bacak ve ayak kasları işaret edilmiştir. Ancak 93 numaralı kas Musculus Pectineus'u gösterdiği ve Osmanlıca adaleimuştıye, Fransızca Musciplectine olarak geçtiği halde, Türkçe “elin tarak kısmını teşkil eden adale” olarak hatalı yazılmıştır. Bundan sonra 102 numaralı diz kapağına kadar hiçbir kas grubunun Türkçe adlarına yer verilmemiştir (Şekil 13a-c).



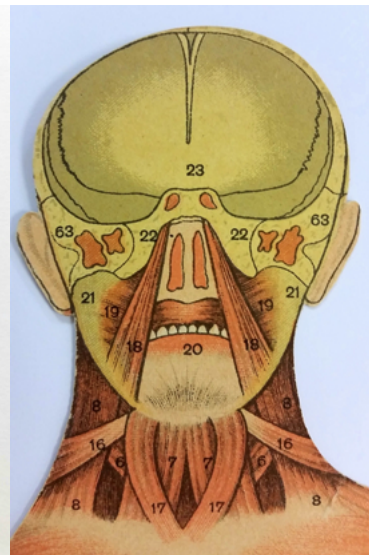
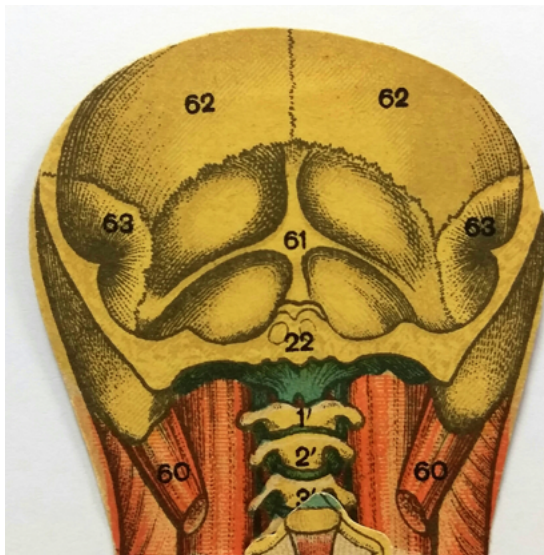
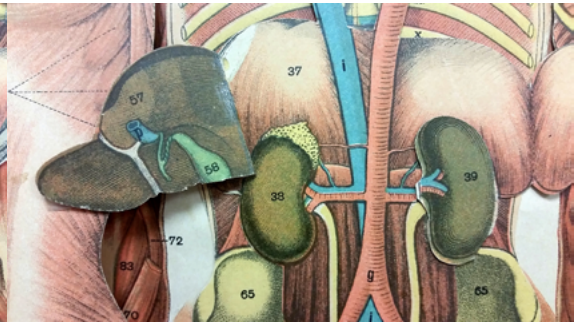
Şekil 8. Görselde 37-41 numaralar ile işaret edilen anatomik yapılar



Şekil 9a, b. Görselde 43- 55 numaralar ile işaret edilen anatomik yapılar



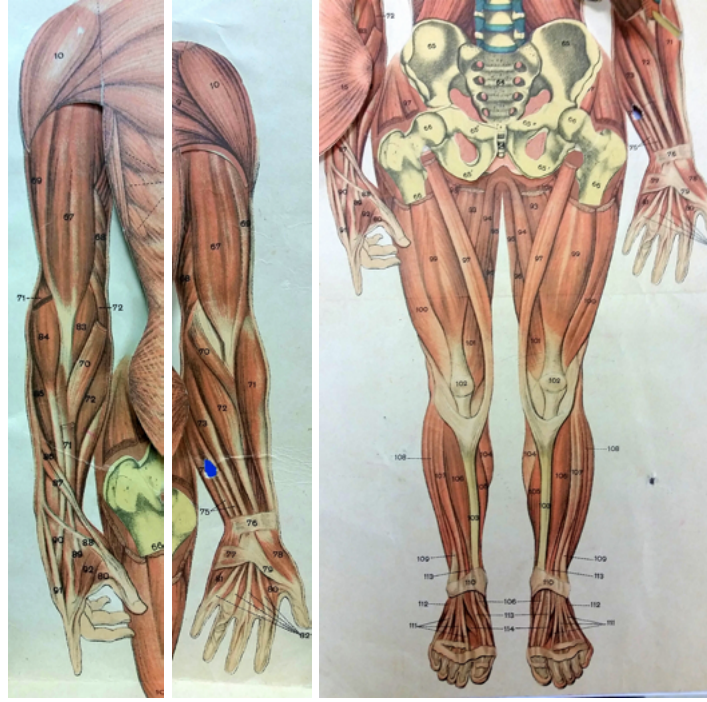
Şekil 10a, b. Görselde 56- 58 numaralar ile işaret edilen anatomik yapılar



Şekil 11a, b. Görselde 60-63 numaralar ile işaret edilen anatomik yapılar



Şekil 12. Görsele 64-66 numaralar ve V I-12 ile işaret edilen anatomik yapılar



Şekil 13a-c. Görsele üst ve alt ekstremiteler

TARTIŞMA

Mükemmel Vücutubeşer Haritası, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında üniversite reformundan hemen önce basılmış bir anatomi haritasıdır. Anatomi alanındaki kaynakların sınırlı olduğu bu dönemde tıp eğitimi dilinin ve tıp terminolojisinin Türkçeleştirilmesi çabaları devam etmektedir. Yazında 1874'de Hristo Stombolski'nin (1843-1932) Paris Tıp Fakültesi'nde anatomi profesörü olan Dr. Moose'un kitabından tercüme ederek yayınladığı anatomi kitabı "Miftah-ı Tesrih" in "Lügat-ı Teshrih" adlı sonradan eklenen bölümü, anatomi terimlerinin Türkçe karşılıkları içeren önemli bir eser olarak yer almaktadır. Bin sekiz yüz dörtte topografik anatomi alanında yazılmış ilk eser; Dr. Hasan Mazhar Paşa'nın (1845-1920) "İlmi Teshrihi Topografi" adlı kitabı karşımıza çıkmaktadır.⁶ Yazına yapılan bu değerli katkılar yanı sıra, Dr. Hasan Mazhar Paşa'nın Türkiye'de modern anatomi eğitiminin yerleşmesi ve terminolojinin Türkçeleştirilmesi ve tıp eğitiminin Türkçe yapılması konusunda önemli çalışmaları bulunmaktadır.⁷

Yirminci yüzyılın başında Avrupa'ya giderek tıp eğitimi alan Prof. Dr. Ali Berkol ve Prof. Dr. Zeki Zeren Hocalar modern anatomi eğitiminin gelişmesi, diseksiyon laboratuvarlarının kurulması ve terminolojinin yerleşmesi konusunda çok değerli katkılarda bulunmuşlardır.^{6,8} Prof. Dr. Zeki Zeren'in 1946'da yayınladığı "Osmanlıca Anatomi Sözlüğü ve Türk Anatomi Terimleri" kitabı anatomi terimlerinin Türkçeleştirilmesi konusunda kilometre taşı olmuştur.⁹

Bu tarihsel arka planda karşımıza çıkan "Mükemmel Vücutubeşer Haritası" kapsamlı bir anatomi kitabı ya da anatomi terimleri sözlüğü olmaktan uzaktır. Anatomik yapıların sistematik bir bölümlenme ile alınmamış olması, numaralamanın düzenli ve birbirini takip eder şekilde düzenlenmemiş olması ve bazı yazım hataları ile eksiklikler dikkat çekmektedir. Buna rağmen detaylı çizimleri, anatomik yapıların transvers düzlemde topoğrafik yerleşimine yer vermesi ve adların Osmanlıca, Türkçe ve Fransızca olarak belirtilmesi onu sağlık bilimleri alanında eğitim görenlerin başvurabileceği pratik bir kaynak haline getirmektedir.

KAYNAKLAR

1. Kurt E, Yurdakul SE, Ataç A. An overview of the Technologies used for anatomy education in terms of medical history. *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 2013; 103: 109 – 115.
2. Gürbüz H, Karlıkaya E, Mesut R. Kadavra bağı üzerine görüşler. *Türkiye Klinikleri J Med Ethics* 2004; 12:234-241.
3. Malomo AO, Idowu OE, Osuragwu FC. Lessons from the history: Human anatomy, from the origin to the Renaissance. *Int. J. Morphol.* 2006; 24(1):99-204.
4. Özmakas Y. Bergamalı Galenos. *Bilim ve Teknik* 1993; 768-769.
5. Şehsuvaroğlu BN. Bizde anatomi öğretimine dair. *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 1952; 15 (1): 365-412.
6. Ulucam E, Gökçe N, Mesut R. Turkish anatomy education from the foundation of the first medical school to today. *JISHIM* 2003; 2: 50-52.
7. Turamanlar O, Özen OA, Akçer S, Toktaş M. Modern anatominin kurucularından Hasan Mazhar Paşa. *Kocatepe Tıp Dergisi.* 2012;13: 123-128.
8. Kahya E. Bizde diseksiyon ne zaman ve nasıl başladı. *Belleten* 1979; 172:739-755.
9. Çıkmaz S, Mesut R. Anatomi terimlerine önerilmiş Türkçe karşılıklarındaki yabancı kökenli terimlerin analizi. *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi.* 2008;15 (3) 175-179.

TÜRKİYE’DE HEMŞİRELİK EĞİTİMİ VE İNSAN GÜCÜ PLANLAMASINA BAKIŞ

Overview of Nursing Education and Manpower Planning in Turkey

Bülent Kiran¹, Elif Gizem Taşkıran²

¹Yrd. Doç. Dr. Ege Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, Eczacılık İşletmeciliği Anabilim Dalı

² Araştırma Görevlisi, Ege Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, Eczacılık İşletmeciliği Anabilim Dalı

ÖZ

Hemşire yetersizliği sağlık kuruluşlarında verilen hasta bakım hizmetlerinin güvenliğinin ve niteliğinin azalmasına neden olan en önemli sorun kaynaklarından biridir.

Bu araştırmada, hemşirelik eğitiminin tarihsel süreç içindeki gelişiminin ve ülkemizdeki hemşire insan gücünün nicelik durumunun ulusal ve uluslararası istatistiklere dayanarak saptanması amaçlanmıştır.

Araştırma, 2000 yılı sonrası ulusal ve uluslararası raporların incelenmesine dayanan tanımlayıcı bir doküman analizi çalışmasıdır. Veriler, Mayıs -Temmuz 2014 tarihleri arasında konuyla ilgili resmi dokümanların elektronik veri tabanlarından taranması sonucunda sağlanmıştır.

Türkiye’de Sağlık Eğitimi ve Sağlıkta İnsan gücü Durum Raporu (2014) ve Türkiye İstatistik Kurumu Nüfus Projeksiyonları verileri ışığında; 2013 yılında, Türkiye’de 100.000 kişiye yaklaşık 195 hemşire düştüğü hesaplanmıştır. 2014 ÖSYM verilerinden, ülkemizde hemşire yetiştiren 119 okulun 14.319 kontenjanının mevcut olduğu belirlenmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı’nın (DPT) Onuncu Kalkınma Planı’nda, 2018 için hemşire gereksiniminin 295/100.000 olarak hedeflendiği anlaşılmaktadır.

Araştırmamızda, DPT’nin 2018 için belirlediği hemşire insan gücü hedefine ulaşılabilmek için 2014 ÖSYM okul kontenjanlarının %35 oranında artırılması gerektiği saptanmıştır. Türkiye’de hemşirelik eğitiminde, niceliği artıracak düzenlemelerle birlikte, eğitimin niteliğinin yükseltilmesine yönelik çalışmalar yapılmasının da gerekli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hemşirelik Tarihi; Hemşirelik Eğitimi; Sağlık İşkollarında İnsan gücü; İşgücü İhtiyaçlar

ABSTRACT

Deficiency in nurse number is one of the most important problems causing services’ disruption in healthcare organizations, reduction in patient care’s safety and quality. In this research, it is aimed detecting historically development of nursing education and quantity of nursing manpower based on national and international statistics.

Research is a descriptive document analysis based on national and international reports after 2000. Data is gathered scanning documents related subject from electronic database and printed documents between May-June 2014.

According to ‘Health Education in Turkey and Manpower in Health Status Report (2014)’ of Health Department and Turkey Statistical Institute’s Population Projections; approximately 195 nurses service per 100.000 people in 2013. It was determined as a result of SSPC’s data in 2014, there are 14.319 placements by 119 schools giving nurse training. Meanwhile, nurse need is determined as 295/100,000 for 2018 in Tenth Development Plan of State Planning Organization (SPO).

It was determined that SSPC’s 2014 school placements should be increased by 35% for reaching SPO’s target nurse manpower for 2018 in our study. It is considered that studies should be made improving education’s quality besides arrangements increasing quantity of nursing education in Turkey.

Keywords: History of Nursing; Nursing Education; Health Occupations Manpower; Manpower Needs

GİRİŞ

Hemşirelik tarihinin, Eski Mısır, Hindistan, Roma'da hasta bakımı yapan şifacı kadınlarla birlikte başladığı ve topluma çeşitli sağlık hizmetleri sunan bu kişilerin yüzyıllar boyunca usta-çırak ilişkisiyle eğitildikleri kabul edilmektedir.¹ Ülkemizde modern anlamdaki hemşireliğin ise, Kırım Savaşı sırasında Florance Nightingale ile başladığı bilinmektedir.^{2,3} Nightingale ile hemşirelikte formal eğitimin önemi vurgulanmış ve hemşirelik uygulamalarına ilk bilimsel yaklaşım kazandırılmıştır.^{2,3} Bu bağlamda, ülkemizde 1845'de Tıp Okulu'nda "Küçük Cerrahlar" adı verilen "erkek halk sağlığı hemşirelerinin" yetiştirilmesi için açılan iki yıllık kurslarla başlayan hemşirelik eğitimi, 1911'de Dr. Besim Ömer Paşa'nın katkılarıyla Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nde açılan 6 ay süreli kurslarla formal hale dönüşmüştür.³⁻⁵ Okul düzeyinde ilk hemşirelik eğitimine ise; 1920'de, "Hastabakıcı Dershanesi" adı altında Amiral Bristol Hastanesine bağlı hemşire okulunda başlanmıştır.^{1,3}

Cumhuriyet Döneminin ilk hemşire okulu 21 Şubat 1925'de, İstanbul'da açılan Kızılay Hemşire Okulu, üniversite düzeyinde eğitim verilen ilk yüksekokul ise, 1955'de açılan ve Avrupa'nın da üniversite düzeyindeki ilk hemşirelik okulu olan Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu (HYO) olmuştur.^{1,3,5,6} Ancak, 1960'lı yıllara kadar; birey, aile ve toplum sağlığını koruma ve geliştirmede ve hastalık sağaltımında önemli rol oynayan hemşirelik hizmetlerinin okullaşma süreci oldukça yavaş ilerlemiştir.^{5,7} 1930 yılında bir hemşireye düşen nüfus sayısı 71.200 iken, 1960'da bu sayı 16.800'e düşmüş, fakat ülkemiz için en önemli sağlık insan gücü sorunları arasında yer alan hemşire yetersizliği 1960'lı yıllarda da önemini korumaya devam etmiştir.^{5,8}

Hemşire insan gücünün yetersizliği sebebiyle; 1957 yılında 18-30 yaş arasındaki bayanlara bir buçuk yıl süreli, kuramsal ve uygulamalı eğitim veren "hemşire yardımcısı" kursları açılmış, 1967'de bu kurslar kapatılmıştır.⁴ 1985-1986 eğitim yılından geçerli olmak üzere ülkemiz sağlık sistemindeki, bakım hizmetlerinde duyulan eksikliğin kısa sürede giderilmesi amaçlanarak, 2547 Sayılı Yüksek Öğretim Kurumu Kanunu ile hemşirelikte ön lisans programları, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulları adı ile uygulamaya konmuştur.^{3,9} Ayrıca, 1991'de Anadolu Üniversitesi'nde Sağlık Meslek Lisesi mezunlarının devam edecekleri bir program, Açık Öğretim Fakültesi'nde "Hemşirelik Ön Lisans Programı" adıyla açılmıştır. Yüksek Sağlık Şurası ise orta dereceli hemşire okullarının, liseye temellendirilerek, lisans düzeyinde hemşire okullarına dönüştürülmesini 26.01.1995 tarih ve 185/1 sayılı kararı ile kararlaştırmıştır.³ Daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı'nın 23.09.1996 tarihli ve 024835 sayılı yazısı üzerine, 2809 Sayılı Kanunun Ek 30. maddesine göre Bakanlar Kurulu'nca 10.10.1996 tarihinde Sağlık Yüksek Okulları'nın kurulması kararlaştırılarak hemşire insan gücünün daha nitelikli hale getirilmesine çalışılmıştır.³

2001-2004 arasında hemşire açığı Sağlık Meslek Liseleri (SML) mezunlarıyla kapatılmaya çalışılmış, bu uygulamaya 2005'de ara verilmiş ve güncellenen hemşirelik yasasına 03.05.2007'de ilave edilen ek bir madde ile 2007-2008 eğitim-öğretim yılından itibaren Sağlık Meslek Liselerinin hemşirelik bölümlerine beş yıl süreyle yeniden öğrenci alımı başlamıştır.¹⁰ 2014 yılında ise, Türkiye'de toplam 119 yüksekokul ve fakültede hemşirelik eğitimi verilmektedir.¹¹ Fakat günümüzde de hemşire yetersizliği sağlık kuruluşlarında verilen hizmetlerin aksamasına ve hasta bakım hizmetlerinin güvenliğinin ve niteliğinin azalmasına neden olduğundan, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için sağlık alanında en önemli yetişmiş insan gücü sorunları arasında bulunmaktadır.^{12,13} Ayrıca, hemşire sayısındaki yetersizlik çalışma koşullarını zorlaştırmakta ve hemşirelerin kendi sağlıklarını da olumsuz etkilemekte sonuçta, hemşirelerin erken iş bırakmalarına, emekli olmalarına veya meslek değiştirmelerine sebep olmaktadır.¹⁰ Bu nedenle, birçok ülkede sağlık insan gücü planlamaları yapılırken; hemşire insan gücünün artırılmasına yönelik çabalar, gündemde ön sıralarda yer almaktadır.¹³

AMAÇ

Bu araştırmada, hemşirelik eğitiminin tarihsel süreç içindeki gelişiminin ve ülkemizdeki hemşire insan gücünün nicelik durumunun ulusal ve uluslararası istatistiklere dayanarak saptanması, ulusal hemşire arzının yeterli olup olmadığına yönelik tespitte bulunulması amaçlanmıştır.

Bu bağlamda; Türkiye'nin 2013 yılı hemşire insan gücü verileri ışığında; ülkemizdeki hemşire sayısı uluslararası ölçütler ile karşılaştırılmış, 2018 ve 2023'deki hemşire ihtiyacına yönelik ulusal raporlardaki projeksiyonlar incelenmiş, mevcut Hemşirelik Yüksekokul/Fakülteleri kontenjan durumları değerlendirilerek geleceğe yönelik yeni Hemşirelik Fakültesi/Yüksekokuluna ihtiyaç olup olmadığına dair bir perspektif sunulabilmesi hedeflenmiştir.

GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırma, 2000 yılı sonrası ulusal ve uluslararası raporların incelenmesine dayanan tanımlayıcı bir doküman analizi çalışmasıdır. Veriler, Mayıs-Temmuz 2014 tarihleri arasında hemşirelik eğitimi ve insan gücünün planlanmasında devlet politikalarına esas alınan resmi kurumlar tarafından üretilmiş dokümanların elektronik veri tabanlarından ve basılı kaynaklardan taranması sonucunda elde edilmiştir.

Hemşire insan gücüne dair ulusal veriler; Sağlık Bakanlığı'nın "Türkiye'de Sağlık Eğitimi ve Sağlıkta İnsan Gücü Durum Raporu (2014)", ve "Sağlıkta İnsan Kaynakları 2023 Vizyon Raporu" ile Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) "Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)" rapor kayıtlardan sağlanmıştır.

Türkiye'de hemşirelik eğitimi veren Yüksekokul ve Fakültelerin son kontenjan bilgileri 2014 yılı ÖSYM resmi kayıtlarından sağlanmıştır. Hesaplamalarda kullanılan Türkiye nüfus verileri; Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Nüfus Projeksiyonları Raporu'ndan (2013) elde edilmiştir.

Uluslararası hemşire insan gücüne dair rakamlar ise; Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) Sağlık İstatistikleri Raporlarında yer alan uluslararası hemşire insan gücü verilerinden sağlanmıştır. Ulusal ve uluslararası veriler elle hesaplanarak elde edilen bulgular tablo ve grafiklerle gösterilmiştir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Sağlık Bakanlığı'nın, Türkiye'de Sağlık Eğitimi ve Sağlıkta İnsan Gücü Durum Raporu (2014)'na göre; Aralık 2013 itibariyle Türkiye'de tüm sektörlerde aktif olarak çalışan 149.012 hemşire bulunmaktadır.¹⁴ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Nüfus Projeksiyonları Raporu'nda, 2013 yılı genel nüfus tahminimiz ise 76.481.847'dir.¹⁵ Bu veriler ışığında yaptığımız hesaplama sonucunda; 2013 yılında Türkiye'de 100.000 kişiye yaklaşık 195 hemşire düştüğü anlaşılmaktadır.

Tablo 1. 2013'de Dünya Ülkelerinde OECD Ülkelerinde ve Türkiye'de 100.000 kişiye Düşen Hemşire Sayısı

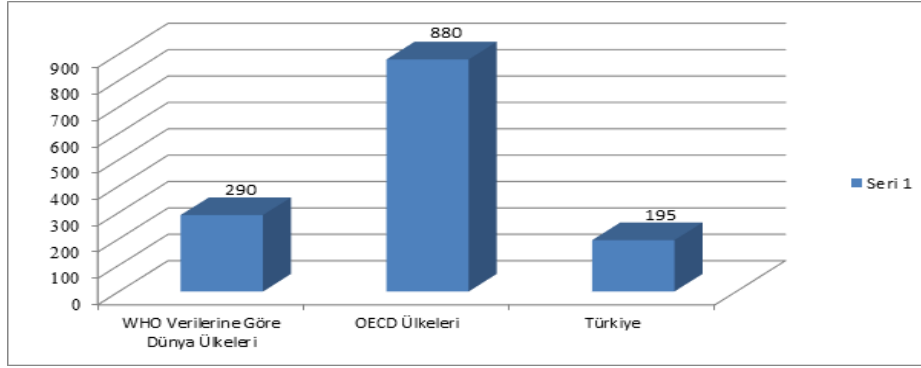
Ülkeler/Hemşire Sayısı Ortalaması	100.000 Kişiye Düşen Hemşire Sayısı(2013)
WHO- Dünya Ülkeleri Ortalaması	290
OECD Ülkeleri Ortalaması	880
Türkiye	195

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) verilerine göre dünya ülkelerindeki hemşire ortalaması 290/100.000'dir.¹⁶ 2013 OECD Sağlık İstatistiklerine göre, OECD ülkelerindeki 2011-2012 yılı hemşire ortalamaları ise 880/100.000 olarak saptanmıştır.¹⁷ Bu verilere bakıldığında; Türkiye, nüfus başına düşen hemşire sayısı açısından, OECD ülkeleri ve dünya ortalamasının oldukça gerisinde kalmaktadır. Sağlık Bakanlığı'nın "Türkiye'de Sağlık Eğitimi ve Sağlıkta İnsan Gücü Durum Raporu'na göre, 2013 yılında nüfus başına düşen hemşire ve ebe sayımızın toplamı dahi 263/100.000 olup, dünya ve OECD ülkeleri ortalamasının altında kalmaktadır^{14,16,17} (Tablo 1, Şekil 1).

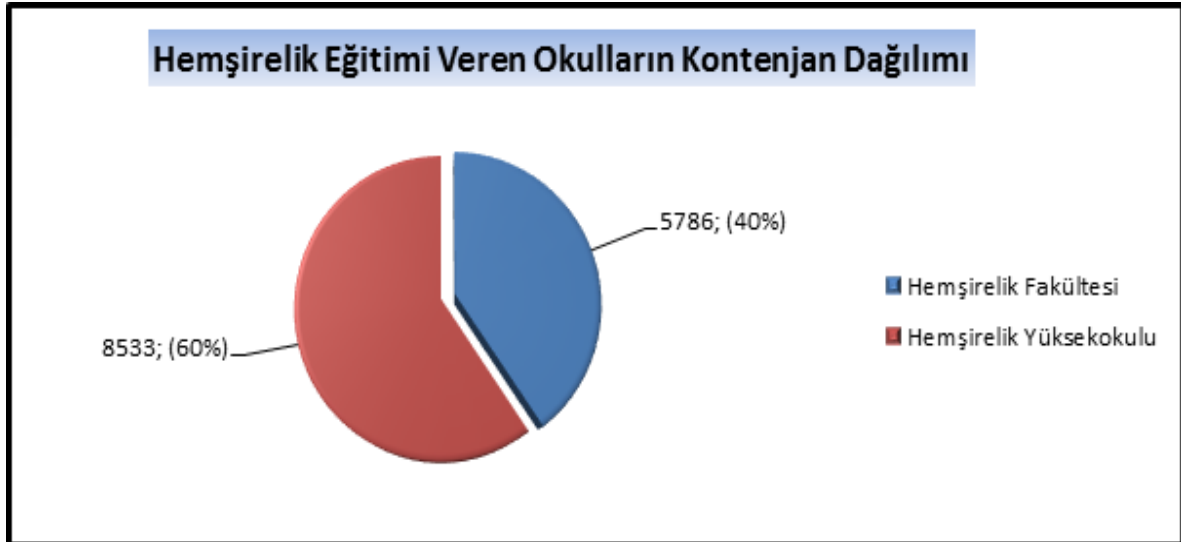
Bu bağlamda, DPT Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) ve Sağlık Bakanlığı "Sağlıkta İnsan Kaynakları Vizyon 2023" Raporlarında sağlık, ebe, hemşire insangücünde iyileştirme ihtiyacına yönelik çalışmalar yapılmış, hedefler belirlenmiştir.

Onuncu Kalkınma Planı'nda; 2018'de 100.000 kişiye düşen hemşire sayısı 295 olarak hedeflenmiştir.¹⁸ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Nüfus Projeksiyonları Raporu'nda; 2018 yılı Türkiye genel nüfus tahmini ise 80.551.266 olarak belirlenmiştir.¹⁵

ÖSYM'nin 2014 verileri incelendiğinde ise; Türkiye'de hemşirelik eğitimi veren toplam 119 Yüksekokul ve Fakültenin yıllık toplam 14.319 öğrenci kontenjanı bulunduğu saptanmıştır¹¹ (). 2014 ÖSYM kontenjan verileri baz alınarak yaptığımız hesaplamalarda; hemşirelik eğitimi veren okullarda hiç kontenjan artışı olmadığı kabulünde dahi, 2014'den 2018 sonuna kadar mezun olacak hemşire sayısının 71.595 olacağı anlaşılmaktadır.



Şekil 1. 2013'de Dünya Ülkelerinde OECD Ülkelerinde ve Türkiye'de 100.000 kişiye Düşen Hemşire Sayısı



Şekil 2. Hemşirelik Kontenjanlarının Fakülte ve Yüksekokullara Göre Dağılımı

Sağlık Bakanlığı'nın, Türkiye'de Sağlık Eğitimi ve Sağlıkta İnsan gücü Durum Raporu'na (2014) göre 2013'deki toplam mevcut hemşire sayısı (149.012) ile birlikte; 2018'de toplam hemşire sayısının 220.607'ye yükseleceği, %3 fire hesabı ile de 213.989'a erişeceği $[(149.012+71.595)=220.607-(220.607*0,03)= 213.989]$ hesaplanmıştır. Elde edilen rakamlarla yapılan hesaplama, 2018'de 100.000 kişiye 266 hemşire düşeceğini $[(100.000*213.989) / 80.551.266 = 266]$ göstermektedir. Ancak, DPT Onuncu Kalkınma Planı'nda bu oranın 295/100.000 olarak hedeflendiği görülmektedir. Belirlenen hedefe ulaşılabilmesi için, 2014 yılı mevcut kontenjanlarının %35 oranında artırılması gerekmektedir ki bu durum, yeterli alt yapı ve donanım olmaksızın sadece niceliği arttırmanın, eğitimin niteliğini bozabileceğini düşündürmektedir.

Nitekim sağlıkta insan gücü planlamasına yönelik yapılan bir araştırmada; 1983'de Devlet Planlama Teşkilatı'nın önerisiyle tıp fakültelerine alınacak hekim adayları sayısının bir anda iki katına çıkarıldığı; böylece tıp fakültelerinde amfilere ve laboratuvarlara sığmayan, hastanelerde ise koridorlara taşan öğrencilerle alt yapı yetersizliğine bağlı eğitimin niteliğinde bozulmalar oluştuğu; 1990 sonrası dönemde ise var olan tıp fakültesi sayısının bir anda 25 fakülteden 47 fakülteye çıkarılmasıyla yeterli alt yapı ve öğretim üyesi olmadan açılan fakültelerde eğitimin niteliğinin sorgulanır hale geldiği ifade edilmektedir.¹⁹ Bir başka çalışmada da, sağlık insan gücü ihtiyacının saptanmasına yönelik başlıca

yöntem olarak kullanılan nüfus personel oranlarının sağlık personelinin sayıca az olduğu dönemlerde toplam personel ihtiyacını ve eğitim kurumlarında yetiştirilmesi gereken personel sayısını saptamak açısından yararlı olduğunu; ancak insan gücünün sayısal yetersizliği giderilirken, dağılım ve nitelik sorunlarının ön plana çıktığı ifade edilmektedir.²⁰

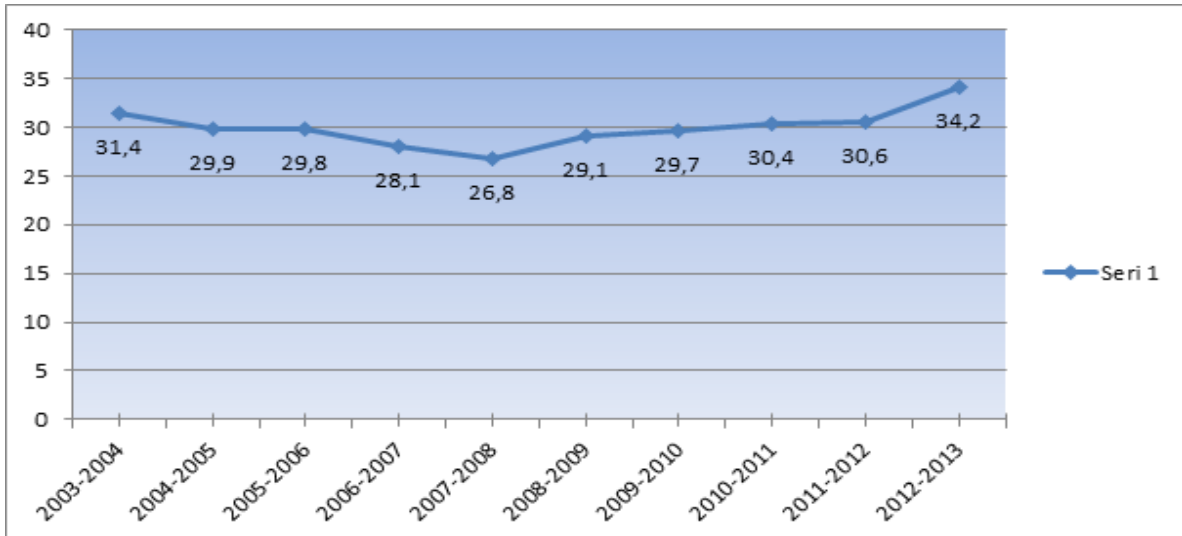
Sağlık Bakanlığı, "Türkiye'de Sağlık Eğitimi ve Sağlıkta İnsan gücü Durum Raporu (2014)" 2003-2013 arasında hemşire yetiştiren yükseköğretim kurumlarındaki öğretim elemanı başına düşen **öğrenci sayıları incelendiğinde**, öğretim elemanı başına düşen öğrenci sayısının her geçen gün arttığı gözlenmektedir¹⁴ (Şekil 3). Yapılan bir çalışmada ise, günümüzdeki öğretim anlayışına göre, öğrencinin, özel bir öğrenme ortamında öğretim elemanı rehberliğinde eğitilmesi gerektiği ifade edilmektedir.²¹ Bu nedenle, öğretim elemanı başına düşen öğrenci sayısındaki hızlı artışın yetiştirilen hemşirelerin niteliğini olumsuz yönde etkileyebileceğini düşündürmektedir.

Öte Yandan TÜİK nüfus projeksiyonları raporunda; 2023 nüfus tahmini 84.247.088 olarak verilmiştir.¹⁵ Sağlıkta İnsan Kaynakları 2023 Vizyon Raporu'nda ise 2008-2023 arasında 176.421 yeni hemşirelik öğrencisi alınmasının hedeflendiği ve 2023 yılındaki hemşire ihtiyacının 283.289 olduğu bildirilmektedir.²² 2023 yılına kadar, 2014'de hemşirelik eğitimi veren okulların kontenjanında hiç artış yapılmadığı varsayımında, 143.190 yeni hemşire mezun edilecektir. Bu bağlamda, yaptığımız hesaplamalarda; "Sağlıkta İnsan Kaynakları 2023 Vizyon Raporu"ndaki hedeflere (283.289 hemşire sayısına) ulaşabilmek için mevcut 119 fakülte ve yüksekokulun kontenjanının %10 civarında artırılmasının yeterli olacağı tespit edilmiştir. $[143.190+(143.190*10/100)=157,509]$ 2013'deki mevcut 149.012 hemşireye, 2023'e kadar mezun olan hemşireler eklendiğinde toplam hemşire sayısı 306,521'e, %3 fire (emeklilik, meslekten ayrılma, vefat) hesabıyla 297.325'e ulaşmış olacağı anlaşılmaktadır $[(149.012+157.509)=306.521-(306.521*0,03)= 297.325]$. 2023 yılında, 100.000 kişiye düşen hemşire sayısının $[297.325*100.000/84.247.088=352,9]$ yaklaşık 353'e yükseleceği ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Tüm Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de de sağlık insan gücü açığı içinde hemşireler önemli bir yere sahiptir. Eksik hemşire istihdamı çalışma koşullarını zorlaştırmakta ve hemşirelerin kendi sağlıklarını da olumsuz etkilemekte, erken iş bırakmalarına, emekli olmalarına veya meslek değiştirmelerine de yol açmaktadır.¹⁰ Bu bağlamda hemşire insan gücü planlamasına yönelik pek çok çalışma yapılmaktadır.

Ancak, Onuncu Kalkınma Planı'nda yer alan 2018 nüfus başına düşen hemşire sayısı hedeflerine ulaşabilmek için hemşirelik okullarının kontenjanında yapılması gereken toplam %35'lik artışın ve yeterli öğretim elemanı kadrosu, alt yapı ve donanım olmaksızın yeni Yüksekokul/Fakültelerin açılarak sadece niceliği arttırmanın, eğitimin niteliğini bozabileceğini düşündürmektedir.



Şekil 3. Türkiye'de 2003-2013 Yılları Arası Hemşire Yetiştiren Yüksek Öğretim Kurumlarındaki Öğretim Elemanı Başına Düşen Öğrenci Sayıları¹⁴

Öte yandan, Sağlık Bakanlığı'nın 'Sağlıkta İnsan Kaynakları 2023 Vizyon Raporu'ndaki hedeflere ulaşmak adına; bugün sayıları 119 olan okul sayısı sabit kalıp kontenjanların 10 yılda, %10 arttırıldığı kabulünde, ülkemizdeki hemşire sayısının 2023'de, ancak 2012'deki uluslararası orta-üst gelir grubundaki ülkeler seviyesine yükselebileceği öngörülmektedir.

Ülkemizde sağlık insan gücü planlaması genellikle makro düzeyde, Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılmaktadır. Planlama yapılırken insan gücüne çoğunlukla niceliksel değer açısından bakılmakta, sağlık insan gücü için gerekli bilgi, beceri ve niteliklere yönelik planlamanın gerektirdiği alt yapı ve eğitim kadrosu olanakları açısından gereken yeterli değerlendirme ve hazırlıkların yapılmadığı düşünülmektedir.²³ Sağlık hizmeti sunumunda insan gücünün niteliğinin, sağlık sisteminin başarısını belirleyen temel unsur olması bağlamında, Türkiye'de hemşirelik eğitiminde, niceliği arttıracak düzenlemelerle birlikte son yıllarda sayıları oldukça artan Fakülte/Yüksekokullardaki eğitimin niteliğinin yükseltilmesine yönelik çalışmalar yapılmasının, hemşirelerin çalışma koşullarının ve özlük haklarının iyileştirilmesinin de gerekli olduğu düşünülmektedir.

BİLGİ: Bu çalışma, 18-21 Haziran 2014'te İzmir'de gerçekleşen I. Ulusal Hemşirelik Tarihi Kongresi'nde poster bildirisi olarak sunulmuştur.

KAYNAKLAR

1. Akdur R, Aydın E. Tıbbi Etik ve Meslek Tarihi. 2. Baskı. Songür Yayıncılık, Ankara; 2003. pp:89-92.
2. Torun S. Kırım Savaşında Hasta Bakımı ve Hemşirelik Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi. Adana; 2008. pp:51. [Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2014] <http://library.cu.edu.tr/tezler/7029.pdf>
3. Öktem Ş, Abbasoğlu A, Doğan N. Hemşirelik Tarihi, Eğitimi ve Gelişimi, Ankara Üniversitesi Dikimevi Sağlık Hizmetleri MYO Yıllığı 2000;1(1):5-11.
4. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Hemşirelik Deontoloji ve Mesleğinin Sorumluluk ve Yükümlülükleri, Ankara: 2013. [Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2014] http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Deontoloji%20ve%20Mesle%C4%9Fin%20Sorumluluk%20ve%20Y%C3%BCK%C3%BCml%C3%BCl%C3%BCkleri.pdf
5. Ulusoy MF. Türkiye'de Hemşirelik Eğitiminin Tarihsel Süreci, C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi 1998;2(1):1-8.
6. Ergöl Ş. Türkiye'de Yükseköğretimde Hemşirelik Eğitimi, Yükseköğretim ve Bilim Dergisi 2011;1(3):152-155.
7. Aygün D, Cengiz H. İlaç Uygulama Hataları ve Hemşirenin Sorumluluğu, Şişli Etfal Hastanesi Tıp Bülteni 2011;45(3):110-114.
8. Öztürk M. Cumhuriyet Dönemi'nde Sağlık Hizmetleri, SDÜ Tıp Fakültesi Dergisi 1999;6(1):37-41.
9. Veliöğlu P, Babadağ K. Hemşirelik Tarihi ve Deontolojisi, Eskişehir, Sezgin K, Editör T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 562, Açık Öğretim Fakültesi Yayınları No: 260. Eskişehir: 1992.
10. Tıp Sağlık Bilimleri Eğitim Konseyi Başkanlığı, Türkiye'de Tıp- Sağlık Bilimleri Alanında Eğitim ve İnsan Gücü Planlaması, 2008, [Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2014] <http://www.tead.med.ege.edu.tr/Dosyalar/5/tpsalk%20bilimleri%20eitim%20konseyi%20SGP%20rapor.pdf>
11. Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi, Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu 2014. [Erişim Tarihi: 10 Haziran 2014] http://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2014/OSYS/Tercih/2014_OSYSKONTKILAVUZU01072014.pdf
12. Bradley C, Pennbridge J. Nursing Workforce: Shortages and diversity. A report to the California Endowment. California, USA: A Joint Project of the National Health Foundation and the Hospita Association of Southern California; 2003. http://www.nhfa.org/reports/california_endowment_diversity_report.pdf (Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2014)
13. Harmancı Seren AK, Eşkin Bacaksız F, Yıldırım A. Bir Hemşirelik Fakültesindeki Öğretim Elemanı ve Öğrencilerin Yabancı Hemşire İstihdamına İlişkin Görüşleri. Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi 2013;10(3):42-48.
14. T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye'de Sağlık Eğitimi Ve Sağlıkta İnsan gücü Durum Raporu Eskişehir: 2014. pp:84-90. [Erişim Tarihi: 10 Haziran 2014] <http://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/insangucu.pdf>
15. Türkiye İstatistik Kurumu Nüfus Projeksiyonları 2013, 2075 TÜİK Haber Bülteni Sayı:15844 [Erişim Tarihi: 10 Haziran 2014] <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15844>
16. World Health Organization (WHO), World Health Statistics 2013; pp:128. [Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2014] http://www.who.int/gho/publications/world_health_statistics/2013/en/
17. OECD, Health at a Glance 2013: OECD Indicators, OECD Publishing, 2013; p.77 [Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2014] <http://www.oecd.org/els/health-systems/Health-at-a-Glance-2013.pdf>
18. TC Resmi Gazete (2013) DPT Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018). 06 Temmuz 2013. Sayı: 28699. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. Ankara.
19. Kılıç B. Türkiye İçin Sağlık İnsan gücü Planlaması ve İstihdam Politikaları, TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni 2007;6(6):501-514.
20. Kaya Eroğlu E. Bir Eğitim Ve Araştırma Hastanesinde İş Yükünün Hasta Güvenliği Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi,

- Yüksek Lisans Tezi Ankara; 2011. [Erisim Tarihi: 24 Temmuz 2014] acikarsiv.atilim.edu.tr/browse/360/392152.pdf
21. Karadağ G, Uçan Ö. Hemşirelik Eğitimi ve Kalite, Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi 2006;1(3):42-51
 22. Sağlık Bakanlığı, Hıfzıssıhha Mektebi Müdürlüğü, Sağlıkta İnsan Kaynakları 2023 Vizyonu 2011. pp:48-53.
 23. Şantaş F, Özer Ö, Çıraklı Ü. Türk Kalkınma Planlarında Sağlık İnsan Gücü Planlaması, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 2012;2(2):45-59.

DOKTOR HÜSEYİN REMZİ BEY (Ö.1896) HAYATI, ESERLERİ VE BİLİMSEL BİR DİYALOĞU

Doctor Huseyin Remzi Bey (D.1896)
His Life, Works and a Scholarly Dialogue

Emre Karacaoğlu*

¹Uzm. Dr., Bilim Tarihi Doktora Öğrencisi, Şanlıurfa Adli Tıp Kurumu

ÖZ

Türk tıp tarihinde önde gelen hekimlerden biri olan Miralay Dr. Hüseyin Remzi Bey, 1886'da Pasteur Enstitüsü'ne giderek kuduz aşısı üzerine araştırmalar yapmış ve yurda döndükten sonra da eserleri ve araştırmalarıyla bilim alanında kayda değer çalışmalar ortaya koymuştur. Üretken bir bilim adamı olan Hüseyin Remzi Bey'in Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'deki öğrencilik yıllarından itibaren çeşitli yazılar kaleme aldığı bilinmektedir. Bu çalışmada kendisinin hayatı ve eserleri anlatıldıktan sonra, 1870'de yayımlanan *Risâle-i İhtisâr-ı Fevâid* adlı kitabında yer alan bilimsel bir diyalogu sunularak, bilim tarihi açısından önemli noktaların vurgulanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilim Tarihi; Tıp Tarihi; Bilimsel Diyalog; Dr. Hüseyin Remzi Bey.

ABSTRACT

Colonel Dr. Hüseyin Remzi Bey who was one of the most important physician in the history of Turkish Medicine, went to Pasteur Institute to make researches on rabies vaccine in 1886. After returning, he produced valuable studies and works. It is known that as a diligent man, Hüseyin Remzi Bey wrote some papers when he was a student in Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane. In this study, it was aimed to emphasize significant points for history of science by presenting his scientific dialog contained in his book titled *Risâle-i İhtisâr-ı Fevâid* in 1870, and pointed his life and works out.

Keywords: History of Science; History of Medicine; Scientific Dialog; Dr. Hüseyin Remzi Bey.

GİRİŞ

Türk mikrobiyoloji tarihinin önemli simalarından birisi de kuşkusuz Dr. Hüseyin Remzi Bey'dir. Çok çeşitli alanlarda eserler kaleme alan ve özellikle mikrobiyoloji alanında gerek insan ve gerekse hayvanlarda kayda değer çalışmalar yürüten son dönem Osmanlı alimlerinden ve hekimlerinden Hüseyin Remzi Bey'in hayatı ve eserleri hakkında, son bilgilerle birlikte en doğru tespitin yapılması gerekmektedir. Bilhassa, hemen hemen aynı dönemde yaşamış "Hüseyin Remzi" adını taşıyan doktor, veteriner ve eser sahibi yazarlar bulunduğu dikkate alındığında bu tür biyografik bilgiler ihtiva eden çalışmaların önem kazandığı anlaşılmaktadır.

Lokman Hekim Dergisi, 2015;5(2):69-83

Geliş Tarihi - Received: 19.02.2015; Kabul Tarihi - Accepted: 24.04.2015

İletişim - Correspondence Author: Emre Karacaoğlu, Adalet Bakanlığı, Şanlıurfa Adli Tıp Kurumu Şanlıurfa - Türkiye
karacaogluemre@yahoo.com

Bu yazıda öncelikle Miralay Dr. Hüseyin Remzi Bey'in hayatı ve eserleri tanıtılarak, gençlik yıllarında kaleme aldığı *Risâle-i İhtisâr-ı Fevâid* adlı kitabında yer alan "İlm-i Hikmet ve Hey'et ve Kimyânın Tahsiline Tâlibin İhtiyâkını Arttırmanın Tarîki" başlıklı diyalogunun çevrimyazısının sunulması ve önemli bulunan bazı noktalarının belirtilmesi amaçlanmıştır. Böylece Hüseyin Remzi Bey'in bu diyalogu ile mevcut bilimsel diyalog külliyyatına bir ek daha yapılmış olmaktadır.

HAYATI

Hüseyin Remzi Bey 26 Mart 1839'da (H.10.01.1255) İstanbul, Kasımpaşa'da doğmuştur.¹ Dedesi, Kastamonu'nun Cide kazasından İstanbul'a gelip yerleşmiş Yurdumoğlu Emir Ali, babası ise tersanede marangozluk yapan Emir Mustafa'dır. Hüseyin Remzi Bey, 1845'de mahalle mektebine, 1851'de Kasımpaşa Rüşdiyesi'ne başlamış, nihayet 1854'te Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin idadi kısmına girmiş ve kısa süre sonra 1857'de açılan mümtaz sınıfa kabul edilmiştir ki bu sınıf tıp dilinin Türkçeleşmesinde sonraki yıllarda önemli çalışmalar yürütecek olan Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin (resmen kuruluşu 1867) çekirdeğidir.²

Daha sonra, Mekteb-i Tıbbiye'den 1866'da kolağalık rütbesiyle mezun olarak Üçüncü Ordu'da hekimlik görevine başlamış ve iki yıl Manastır'da ardından İstanbul'da çalışmıştır. İstanbul'dayken Afif Bey adında nüfuzlu birinin tedavisi için onunla beraber Viyana yakınlarındaki Darmstadt'a gitmiş, dönüşünden sonra Bahriye Teşkilatı'nda çalışmıştır.³ Çeşitli vazifelerden sonra 1873'de Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne müfredât-ı tıp ve sonra müsabaka ile mevâlid-i selâse^{1a} muallim muavinliğine, ayrıca Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye menâfi^c-ül a'za (fizyoloji) muallimliğine atanmıştır. Bin sekiz yüz yetmiş dörtte Dr. Macarlı Abdullah Bey'in (1799-1874) ölümünden sonra ilm-i hayvânât (zooloji) dersi hocalığına getirilmiş ve buna 1876'da Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne'de açılan hıfz-üs-sıhha dersi hocalığı da eklenmiştir. Ayrıca, Darüşşafaka'da ücret almadan ilm-i hayvânât dersi okutmuş, gönüllü olarak kurumun hekimliğini yapmış ve Târih-i Tabi'î Müzesi'ni kurmuştur.⁴

Doksan Üç Harbi (1876-77) dolayısıyla gönüllü olarak Niş Fırkası'na katılmış, altı ay sonra İstanbul'a döndüğünde kaymakamlığa yükseltilmiş ve Muhacir Hastanesi Başhekimliği'ni fahri olarak yürütmüştür. Bin sekiz yüz yetmiş sekizde Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'de "ilm-i hayvânât ve çiftliklerde tatbiki" dersini, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Baytar Mektebi'nde ilm-i hayvânât ve mevâlid-i selâse derslerini vermeye başlamıştır. İlaveten, ahlak dersi hocalığı da yapmıştır.⁴

Padişah iradesiyle 1886'da Zoeros Paşa (1842-1917) ve Hüseyin Hüsnü Efendi (ö.1904) ile birlikte, o yıllarda henüz keşfedilmiş olan kuduz aşısı ve mikrobiyolojideki yeni gelişmeler hakkında tetkikatta bulunmak üzere Paris'e, Pasteur Enstitüsü'ne gönderilmiştir. Burada araştırmalarda bulunduğu sırada 10 Aralık 1886'da "La Société Asiatique"^{2b} (Asya Cemiyeti) adlı kültür cemiyeti üyeliğine kabul edilmiştir. Ayrıca "Jardin des Plantes" (Botanik Bahçesi) laboratuvarlarına devam ederek bilgisini arttırmaya çalışmıştır. Paris'teki altı aylık araştırma döneminden sonra yurda dönmüş ve gözlem sonuçlarını kaleme aldığı mikrobiyoloji yapıtlarıyla Osmanlı bilim çevrelerine duyurmuştur.⁵

Eylül 1887'de miralaylığa (albay) terfi eden Dr. Hüseyin Remzi Bey'i 1887'de; Dâhiliye Nâzırı Münir Paşa başkanlığında "pazartesi günleri in'ikad edib Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne'nin sıhhat-i 'umûmiyesine dâ'ir tedâbîr ve tahkikat-ı mühimme ile iştigâl" etmek üzere toplanan "Dâhiliye Nezâret-i Celilesi'nin taht-ı nezâretinde bulunan Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i 'Umûmiye Hey'eti" içerisinde dâimî aza olarak ve Miralay Ferdinand Paşa başkanlığında "çarşamba ve cumartesi günleri in'ikad edib de'âvî-i tıbbiye ve ispençiyâriye ve tıbb-ı kanûnî mesâ'iliyle beledî etibbâsı ve sâ'iresi intihâbı" gibi işlere bakan "Cem'iyet-i Tıbbiye-i Mülkiye Hey'eti'nde" görmekteyiz.⁶ Ayrıca, 1887'de Mülkiye Baytar Mektebi'nin kurulması için oluşturulan komisyonda görev alarak, 1889'da bu mektep açıldığında burada da zooloji dersi vermeye başlamıştır.

Hüseyin Remzi Bey, tıp eğitiminin Türkçe yapılmasını savunarak başta Fransızca olmak üzere Batı dillerinden güncel bilimsel eserleri Türkçeye tercüme eden Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin kurucu üyelerindendir. Ayrıca, uzun yıllar çiçek aşısı üzerinde çalışmış ve aşı müfettişliği görevinde bulunmuştur. Aşı konusundaki tecrübelerine istinaden 1890'da kolera etkenini incelemek üzere Halep'e gönderilmiştir. Paris'ten dönüşünde, başka memleketlerde olduğu gibi bir telkihâne (aşı evi) açılarak çiçek aşısı üretiminin yapılması ve gerekli yerlere dağıtılması için bir layiha hazırlamış

^{1a} Maden, bitki ve hayvan olmak üzere doğanın üç âleminde bahsedilen doğa bilimi.

^{2b} "Paris'in Ma'ârif-i Kadîme-i Şarkîye Cem'iyet-i 'İlmiyesi" olarak da bilinir.

ve böylece 1892'de resmen açılan Telkikhâne-i Şâhâne'nin başına getirilerek 18 Aralık 1896'da (H.18.12.1314) ölümüne kadar çalışmalarını sürdürmüştür.⁴

ESERLERİ

Hüseyin Remzi Bey'in bir kısmı ölümünden sonra yayınlanan, bir kısmı ise basılmamış, tercüme ve telif toplam 58 adet kitabının olduğu bildirilmektedir.¹ Ancak listede yer almayan *Vâlidelere Yâdigâr* adlı eserin de eklenmesiyle, toplam 59 adet kitabı olduğu anlaşılmaktadır.

Eserlerinden 35'i Hüseyin Remzi Bey'in sağlığında ve *İhtimâr* adlı kitabı da gazetede tefrika edilerek yayınlanabilmiştir. Vefatından sonra ise 6 kitabı oğlu Nureddin Remzi Bey tarafından "metrûkât-ı kalemiyesi" kaydıyla bastırılmıştır. Böylece, 59 adet eserden 41 tanesi bastırılabilmiştir.

Hüseyin Remzi Bey'in muhtelif konularda kaleme aldığı eserlerini bir kaç grup altında incelemek uygun olacaktır.^{3c}

Yüksek Öğretim İçin Zooloji, Tıp Zoolojisi ve Parazitoloji Ders Kitapları

İlm-i Hayvânât: Richard'dan çeviri olduğu kaydedilen 608 sayfalık kitap, 1290'da basılmış ve ilk zooloji kitaplarımızdan sayılmaktadır.

İlm-i Hayvânât (Tarih-i Tabî-yi Tıbbî Kısım-ı Evvel): Bouquillon'dan tercüme edilen 545 sayfalık kitap, 1893'de bastırılmıştır. Hüseyin Remzi Bey'in çeviri kitabı Georges Cuvier, M.B.A. Moquin, Tandon ve C. Davaine gibi yazarlardan ilâveler yaptığı bildirilmektedir.

İlaveli Bukyon Tercümesi: Bouquillon tercümesi, ilâveler yapılarak 1305'de tekrar bastırılmıştır.

İlm-i Hayvânât-ı Tıbbiye: Bin üç yüz on ders yılında Üsküdarlı Tefvik Efendi adlı bir öğrencinin, Dr. Hüseyin Remzi Bey'in dersinde almış olduğu notların bir araya getirilmesi ve muallim muavini Kolağası Hüseyin Hulûsî Bey'in gözden geçirmesi sayesinde 1311'de bastırılmıştır. Kitabın girişinde Dr. Hulûsî Bey'in, Hüseyin Remzi Bey'den bahisle, "Paris'ten avdet ettiklerinde ilm-i hayvânâtın tufeylât-ı hayvânîye kısmını gereği gibi ta'mîk ve hurdebîn vesâtatiyle ma'lûmât-ı nazarîye ve 'amelîyeyi mektebimize getirmiş..." olduğunu belirterek, parazitolojinin okutulmasına değinmesi dikkat çekicidir.

Dürûs-ı İlm-i Hayvânât-ı Tıbbiye: Ders kitabı olarak hazırlanmış ve 1305'de bastırılmıştır.

Zootekni; İlm-i Hayvânâtın Çiftliklere Tatbîki: Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne ve Mekâtib-i Tıbbiye-i Askerîye ve Mülkiye İlm-i Hayvânât Muallimi Doktor Ka'immakam Hüseyin Remzi Bey'in, Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'nin üçüncü senesinde okutulmak üzere, aynı adlı dersin kaynak kitabı olarak, 1304'de bastırılmıştır. 645 sayfadan ibarettir.

Orta Öğretim İçin Doğa Bilimleri Kitapları

Mebâdi-i Mevâlid-i Selâse: Darüşşafaka'nın 4. sınıfları için 1293'de hazırlanmıştır.

Mebâdi-i Mevâlid-i Selâse: Üstteki kitabın 1295 yılındaki ikinci baskısıdır.

Mevâlid-i Selâse: Darüşşafaka'nın 5. sınıfı için 1294'de 3 cilt olarak hazırlanmıştır.

Târih-i Tabîî: Darüşşafaka'nın 6. sınıfı için 1295'de 3 cilt olarak hazırlanmıştır.

Hayvânâtın Teşrîh ve Fizyolojisi: Mekteb-i Mülkiye'nin 1. sınıfı için H.1302/M.1885'de kaleme alındığı bildirilmektedir.

Muhtasar Târih-i Tabîî: İki yüz on sayfa olarak Darüşşafaka'da 1305'de bastırılmıştır.

Târih-i Tabîî: İdâdî mektepleri (lise) için 1308'de resimli olarak hazırlanmıştır.

Mikrobiyoloji Kitapları

Mikrob, Emrâz-ı Sârîye ve Şarboniyenin Vesâil-i Sirâyeti ve Usûl-i Telkîhiyesi: İlk mikrobiyoloji kitabımız olduğu kabul edilen ve Dr. Hüseyin Remzi ile Baytar Hüseyin Hüsnü Beyler tarafından Paris dönüşünden sonra müştereken kaleme alınan 106 sayfalık kitap H.1304/M.1887'de bastırılmıştır. Kitabın basıldığı yıl Hüseyin Remzi Bey Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne ilm-i hayvânât muallimi,

^{3c} Yazarın kitaplarındaki basım tarihleri Rûmî ve Hicrî tarihleri içermekle birlikte net olarak belirtilmediğinden, ancak doğruluğundan emin olunan tarihler Milâdî takvime çevrilerek gösterilecektir.

Hüseyin Hüsnü Bey ise Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne fenn-i cerrâhî-yi baytarî ve teşrîh-i hayvânât-ı ehliye muallimidir. Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmâniye'nin takdir ve tasdiğiyle basıldığı bildirilen kitap, Fransız zoolog Edouard Louis Trouessart'ın kitabının geneli ile Charles Chamberland'ın kitabındaki şarbon hastalığı ve istatistikî bilgilerin tercüme edilerek özetlenmesinin yanında, müelliflerin Paris gözlemlerini de içermektedir.

Kuduz İleti ve Tedâvîsi: Dr. Hüseyin Remzi Bey'in Paris'te Pasteur Enstitüsü'ndeki gözlemlerini de içeren kuduz hastalığı, aşılama ve tedavi usûllerinden bahseden H.1306/M.1888 tarihli, 191 sayfalık kitabıdır. Kitapta ayrıca Pasteur'ün ameliyathanesine ve çalışmalarına değinilmektedir.

Aşı Dersi: Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye son sınıf öğrencilerine 13 ve 15 Şubat 1309'de (25 Şubat 1894) verilen aşı dersinin notları olup, Saadet gazetesinde tefrika edildikten sonra, 1311'de kitap olarak bastırıldığı bildirilmektedir.

Telkîh-i Hayvânî Usûl-i Ameliyesi: Vaillard'ın buzağılar üzerinde çiçek aşısı üretimi hakkındaki kitabının çevirisi olup, önce Tercümân-ı Hakikat gazetesinde tefrika edildiği, ardından 1308'de Telkihâne'de kılavuz olarak kullanılması amacıyla kitap olarak bastırıldığı bildirilmektedir.

İhtimâr: Emile Duclaux'dan çevrilerek Saadet gazetesinde bir süre tefrika edildiği belirtilmektedir.

Amelî ve Nazarî Aşı Dersi: Bin üç yüz on ikide 90 sayfa olarak bastırıldığı bildirilmektedir.

Hıfzıssıhha Kitapları

Risâle-i İhtisâr-ı Fevâid: Henüz öğrenciyken kaleme almaya başladığı 119 sayfalık kitap, yazarın çocuk bakımı ve eğitimi konularındaki makalelerinden oluşmaktadır. Kitabını, Zilkade 1286'da (Şubat/Mart 1870) tamamlamış ve İntibah gemisi doktoru iken H.1287/M.1870'de bastırmıştır.

Hıfz-üs-Sıhhat-i Askerî: Fransa Harbiye Mektebi'nde okutulan Marache ve Cra adlı yazarların kitabı olduğu, 1293'de basıldığı belirtilmektedir.

Ömür ve Afiyet-i Beşer: Pennsylvania Üniversitesi Tıp Fakültesi hocalarından Richardson'ın kitabının Fransızca tercümesinden dilimize çevrildiği ve 158 sayfa olarak 1303'de bastırıldığı bildirilmektedir.

Hıfz-üs-Sıhhat-i Şübbân: Rüşdiye mektebinin (ortaokul) son sınıfı için hazırlanarak 1306'da bastırıldığı bildirilmektedir.

Hıfz-üs-Sıhhat-i Askerî Dersleri: Tercümân-ı Hakikat gazetesinde tefrika edildikten sonra 1308'de kitap olarak bastırıldığı bildirilmektedir.

Aile Hıfz-üs-Sıhhası: Hüseyin Remzi Bey'in vefatından sonra çıkan metrûkât-ı kalemiye serisinin altıncı kitabıdır. 208 sayfalık kitabın 1314 ve 1318'de iki defa bastırıldığı belirtilmektedir.

Validelere Yâdigâr: Kızlara mahsus hazırlanan 240 sayfalık kitabın 1318 ve 1320'de bastırıldığı nakledilmektedir.

Evlilik Konulu Kitaplar

Sağdıç-Rehber-i İzdivac: Hüseyin Remzi Bey'in vefatından sonra çıkan metrûkât-ı kalemiye serisinin ikinci kitabı olarak H.1315/M.1897'de 121 sayfa halinde bastırılmıştır. Kitabın ilk sayfalarında yazarın muhtelif yıllarda çektirilmiş fotoğrafları yer almaktadır. Ardından, M. Nuri Şeydâ Bey'in (1866-1901) 19 Teşrîn-i Evvel 1313 (31 Ekim 1897) tarihli, "Saâdet Yâhud Hayâl" adlı Hüseyin Remzi Bey merhûmdan bahseden ve 15 beyitlik bir şiirle sonlandırılmış yazısı bulunmaktadır.^{4d}

Hıfz-üs-Sıhhat-i Müteehhilin: Hüseyin Remzi Bey'in vefatından sonra çıkan metrûkât-ı kalemiye serisinin beşinci kitabı olup, 240 sayfa olarak 1309, 1317, 1321 ve 1327'de bastırıldığı belirtilmektedir.

Doğum Bilgisine Dair Kitap

Fenn-i Vilâde: Bin iki yüz doksan altıda bastırılan kitap, Scanzoni'den İbrahim Lütfi, Süreyya, Ahmet Hilmi ve Hüseyin Sabri Beylerle yapılan müşterek tercümedir.

^{4d} Şiir Hüseyin Remzi Bey'in vefatına düşürülen tarihle son bulur; "Cism u cânî mebd'e'inden aslına merhûn idi, Oldu Remzi vâsil-güzâr-ı Cennâtin-naîm".

Veteriner Hekimlikle İlgili Kitaplar

Keçilerin Terbiyesi ile Emrâzı: 25 Muharrem 1293'de (21 Şubat 1876) yazımı tamamlanan 245 sayfalık kitabın kapak sayfasından, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne ilm-i hayvânât tedrisine memûr Binbaşı Doktor Hüseyin Remzi Efendi ile Baytar Kolağası Vâhid Efendi tarafından tercüme edilerek aynı yıl bastırıldığı anlaşılmaktadır.

Rehnümâ-yı Teftîş-i Lühûm: Baytar Hüseyin Hüsnü Bey ile beraber 1304'de 93 sayfa olarak tercüme edilmiş ve bastırılmıştır.

Tıp Tarihine İlişkin Kitaplar

Târih-i Tıp: Genel tıp tarihi ile ilgili olarak 4 cilt halinde yazılması planlanan eserin ilk cildir. Hüseyin Remzi Bey'in kitabı hazırlarken büyük ölçüde Pierre Victor Renouard'ın (1798-1888) tıp tarihi kitabından^{5e} istifade ettiği anlaşılmaktadır. Kadim medeniyetlerin tıbbını konu alan bu cilt 1304'de 19 sayfalık mukaddime ve fihrist ile 231 sayfalık metin olarak bastırılmıştır. Kitabın yazımı ise Teşrîn-i Sâni 1301 - Temmuz 1303 (Kasım/Aralık 1885 - Temmuz/Ağustos 1887) arasında tamamlanmıştır.

Terakkiyât-ı Tıbbiye: Tıptaki yenilikleri konu alan bir makale olup, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'de okunduğu ve 1308'de bastırıldığı bildirilmektedir.

İslam Dini ile İlgili Kitap

Tıbb-ı Nebevî: Kitabın bu konuya ilişkin ilk basılı kitap olduğu bildirilmektedir. 4 Şubat 1308'de (16 Şubat 1893) yazımı tamamlanmış ve 1309'da 180 sayfa olarak bastırılmıştır. Kitap, Hüseyin Remzi Bey'in kendinden önceki tıbb-ı nebevî kitaplarını da incelemesiyle, sağlık ve tababet konularında 42 adet hadis derleyerek, bunları kendi bilgileri çerçevesinde yorumlamasıyla vücûda getirilmiştir.

Ahlâka Dair Kitaplar

Ahlâk Dersleri: Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'de verilen derslerin 1308'de bastırılmış halidir.

Ahlâk-ı Hamidî: Bin üç yüz onda 156 sayfa olarak bastırılmıştır.

Hoca Hanım: Hüseyin Remzi Bey'in vefatından sonra çıkan metrûkât-ı kalemiye serisinin ilk kitabı olup, 183 sayfa olarak 1316'da bastırıldığı belirtilmektedir.

Müntehabât-ı Hüseyin Remzi'den: Kitap Hüseyin Remzi Bey'in vefatından sonra çıkan metrûkât-ı kalemiye serisinin üçüncü kitabı olarak, 2 ayrı kısım halinde ve farklı zamanlarda yayınlanmıştır. İlk kısım 24 sayfa, Hayât, Memât, Aşk, İzdivâç adında olup, H.1315/M.1897'de bastırılmıştır. İkinci kısım ise 23 sayfa olan Vesile-i İntibâh, "rûhun bekasına ve bacde'l-mevt ne olduğuna dâir iki mühim meseleden bâhis" olup, H.1318/M.1900'de bastırılmıştır.

Bir Farenin Seyahati: Hüseyin Remzi Bey'in vefatından sonra çıkan metrûkât-ı kalemiye serisinin dördüncü kitabı olup, 136 sayfa olarak 1316'da bastırılmıştır.

Mirât'ül-Beyt: Ev idaresi ve sağlıklı yaşam hakkında olduğu belirtilmektedir.

Kızlara Mahsûs Kıracat Kitâbı (Birinci Sene): Kızlara okuma alışkanlığı kazandırırken aynı zamanda ahlâken de gelişmelerini sağlamak amacıyla kaleme alındığı bildirilmektedir.

Kızlara Mahsûs Kıracat Kitâbı (İkinci Sene), İlm-i Mevâlid, Aşı Ameliyâtı, Hayvânâtın Sûret-i İstihzârı, Aşı Kütüğü, Tufeylât-ı Hayvâniye, Tabâbet-i Arab, Tedrisât-ı Fenniye, Fenn-i Mikrobî-i Cerrâhî, Hamsîn-i Cüderî, Âdâb-ül Hamam, Emrâz-ı Nisâ, Rehber-i Hakikat, Zerî'a-i Kemâl, Müsâmere-i Hüseyin Remzi, Dürr-i Esdâf, Kızlara Mahsûs Hıfz-üs-Sıhha, Tedâvî Bid-Delk adlı kitapları ise bastırılmamıştır. Bunlar içerisinde yukarıda bahsedilen sınıflamaya dâhil olabilecek kitaplar (mikrobiyolojide *Fenn-i Mikrobî-i Cerrâhî*, tıp tarihinde *Tabâbet-i Arab* vb.) bulunduğu gibi, isimlerinden yola çıkarak farklı alanlarda da (fizik tedavi alanında *Tedâvî Bid-Delk*) eserleri olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, bazı kitaplarının isimleri (*Dürr-i Esdâf*) ilişkili olduğu alana dair net bir ipucu vermemektedir.

Bu çerçevede, Hüseyin Remzi Bey'in telifâtından ve biyografisinden edinilen bilgiler doğrultusunda kendisiyle ilgili bir takım sonuçlara ulaşmak mümkündür. Öncelikle, çok erken dönemlerden itibaren hayatının sonuna kadar yoğun şekilde tercüme faaliyetini sürdürdüğü görülmektedir. Bu noktada

^{5e} Pierre Victor Renouard, Histoire de la Médecine Depuis son Origine Jusqu'au XIX^e Siècle, 2 Cilt, Paris 1846.

yazarın, tıp eğitim dilinin Türkçe olması gerektiğini savunan ve bu yolda önemli tercüme faaliyetlerini teşvik ve tertib eden Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniyе'nin kurucularından biri olduğu hatırlanmalıdır. Hüseyin Remzi Bey, Türkçe tıp ve veteriner hekimliği kitaplarının yeterli sayı ve çeşitlilikte olmadığı inancını taşıyarak, istenen düzeye ulaşılmasında kendisine büyük sorumluluklar yüklemiştir. Tercümelerinin, tespit edebildiğimiz kadarıyla, Fransız tıp literatürünün güncel eserlerinden seçilerek yapılması da ayrıca dikkat çekici bir husustur.

Eserler konuları açısından incelendiğinde; zooloji, parazitoloji, mikrobiyoloji, doğa bilimleri, sağlık bilgisi, doğum bilgisi, veteriner hekimliği, tıp tarihi, dinî tıp ve ahlak bilgisi gibi, hem tabip ve baytarlar nezdinde meslek erbâbına ve hem de konunun uzmanı olmayan genç ve yetişkinlere hitap edecek şekilde geniş bir yelpazede, muhtelif konularda yazıldığı görülmektedir. Meslekî nitelikte olan kitaplarının bir kısmı ders verdiği okulların (Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye, Mekteb-i Mülkiye, Baytar Mektebi, Dârüşşafaka) belli sınıflarında okutulmak üzere hazırlanmış ders kitaplarıdır. Bir kısmı ise, konunun uzmanlarının istifade edebileceği kaynak kitaplar ya da bazı uygulamaların usullerinin anlatıldığı rehber kitaplardır.

Yazarın meslekî olmayan kitapları daha ziyade ahlak ve sağlık bilgisi alanında yoğunlaşmaktadır. Bunlar, her yaştan ve her sınıftan okuyucuya hitaben kaleme alınmış, eğitici ve öğretici metinler içeren kitaplardan ve yazarın ahlak dersi hocalığı sırasında ders kitabı olarak hazırlanan kitaplardan oluşmaktadır. Bu konulardaki kitaplarının çokluğu ile Hüseyin Remzi Bey'in, özellikle genç nüfusun terbiyesi, eğitimi ve yetiştirilmesi konularında hassasiyet sahibi olduğu düşünülebilir.

Bu ilgi alanları dışında, yazarın tıp tarihi ile ilgili çalışmaları da bulunmaktadır. Hatta kendisinin, ilk çağlardan yaşadığı döneme kadarki tıbbî gelişmeleri içerecek 4 ciltlik kapsamlı bir tıp tarihi kitabı hazırlığı içinde olduğunu, kitabın yayınlanabilen ilk cildinden öğrenmekteyiz. Ne yazık ki kitabın diğer ciltleri yayınlanamamıştır. Ancak, bu çalışmaları sayesinde Hüseyin Remzi Bey'in, tıp tarihimize ciddi olarak ilgilenen ilk kişi olduğu kabul edilmektedir.⁷

RİSÂLE-İ İHTİSÂR-İ FEVÂİD ADLI ESERİ VE BİLİMSEL BİR DİYALOĞU

Kayda değer çalışmalarından biri de *Risâle-i İhtisâr-ı Fevâid*'dir. *Risâle-i İhtisâr-ı Fevâid* (Faydalı Bilgiler Kitapçığı) adlı kitap, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne matbaasında H. 1287'de (M. 1870) 119 sayfa olarak yayımlanmıştır. Kitabın basıldığı sıralarda Hüseyin Remzi Bey'in (o sırada Efendi) İntibah adında bir geminin doktoru olduğu anlaşılmaktadır. Kitabın son sayfasında Mekteb-i İdâdî-i Umûmî münşeât hocası Mehmed Hulûsî Efendi'nin esere düşürdüğü tarih bulunmaktadır ve altındaki nottan kitabın 1286'nın Zilkade ayında (M. 1870 Şubat/Mart) basıldığı görülmektedir.⁸

Kitap, çocuk eğitimi ve gelişimi konularında makalelerin yer aldığı her biri ikişer bâb içeren iki fasıldan oluşmaktadır. İlk fasılda, bir kişinin doğumundan tahsil göreceği çağa kadarki sıhhat ve eğitim yönünden bakımında dikkat edilmesi gereken hususlardan; ikinci fasılda ise tahsil çağında ilim öğrenmenin önemi ve çocuğun ilim öğrenmeye ne şekilde teşvik edileceği, ilim ve sanat sahibi olmanın fazileti ve evlilik gibi hususlar konu edilmektedir.

Kitabın ikinci faslının ilim öğrenmenin fazileti ile ilgili bahislerin bulunduğu kısmında Hüseyin Remzi Bey'in konuya ilişkin "İlm-i Hikmet ve Hey'et ve Kimyânın Tahsiline Tâlibin İştîyâkını Arttırmanın Tarîki" adlı bir diyalogu yer almaktadır. Diyalogunda öncelikle Muallim ile onun talebesi Edib'i fen bilimleri hakkında konuşturur, daha sonra "Kelimat-ı Türrehât" ara başlığından itibaren konuşmaya Anadolu, tahsilsiz bir genç olan Fehmi de katılır. Bu bölümde cadı ve hamamın adam yutması gibi Anadolu'daki yaygın batıl inançların hem akîl hem de şer'î yönden doğruluktan uzak oldukları gösterilmeye çalışılır. Diyalogun bu kısmında Hüseyin Remzi Bey, Edib ve Fehmi'yi aydınlatan Muallim'in dilinden ruh ve onun özelliklerine değinir ve İbn Sinâ psikolojisinden gelen iç duyum ve dış duyum ayırımını yaparak, havâss-ı hamse-i bâtna (beş iç duyum) ve havâss-ı hamse-i zâhireyi (beş dış duyum) ana çizgileriyle açıklar.

Bilindiği üzere, *Şifa* adlı yapıtının "Nefs" bölümünde İbn Sina hayvanî ruhun iç ve dış duyumlara sahip olduğunu belirtmiştir. Buna göre havâss-ı hamse-i zâhireyi (beş dış duyum) bâsıra (görme), lâmise (dokunma), sâmia (işitme), şâmme (koklama) ve zâika (tatma); havâss-ı hamse-i bâtnayı (beş iç duyum) ise hiss-i müşterek (ortak duyu), muhayyile (hayal etme), müfekkire (düşünme), vâhime (kuruntu), zâkire (hafıza) oluşturur.⁹ Aynı sınıflandırmanın Hüseyin Remzi Bey tarafından nakledilmesi geleneksel psikoloji anlayışının sürdürülmesini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Diyalog tarzı, bundan önce de bazı Osmanlı yazarları tarafından kullanılmıştır. Mesela Münif Paşa (1830-1910) *Muhâverât-ı Hikemiyye* (1859) başlıklı çalışmasında, Edhem Pertev Paşa (1824-1873) ise *İtlâk el-Efkâr fî 'Akd el-Ebkâr* (1868) başlıklı çalışmasında bu tarz ile Voltaire ve diğer Fransız düşünürlerden çeviriler ile felsefî sorunları tartışmaya açmışlardır.¹⁰ Bu açıdan bakıldığında Hüseyin Remzi Bey'in "İlm-i Hikmet ve Hey'et ve Kimyânın Tahsiline Tâlibin İştîyâkını Arttırmanın Tarîki" adlı diyalogu bu yöndeki çalışmaların bir uzantısı gibi görünmektedir.

BİLGİ: Diyalogun transkripsiyonu tarafımdan yapılmıştır.

KAYNAKLAR

1. Hüseyin Remzi. *Müntehabât-ı Hüseyin Remzi'den Vesile-i İntibah*. Neşreden: Nureddin Remzi, İstanbul 1318 (M.1900), s.2-3.
2. "Hüseyin Remzi", *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*. Hazırlayanlar: Ekmeleddin İhsanoğlu ve diğerleri, Cilt 2, İstanbul: IRCICA; 2008. s.645.
3. Unat, Ekrem Kadri. "Muallim Miralay Dr. Hüseyin Remzi Bey ve Türkçe Tıp Dilimiz", IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi, 18-20 Eylül 1996, Kongreye Sunulan Bildiriler. Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s.239-252.
4. Unat, Ekrem Kadri. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bakteriyoloji ve Viroloji*. İstanbul: İstanbul: İst. Üni. Tıp Fak. Yay; 1970. s.17-22.
5. Unat, Ekrem Kadri. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tıp Zoolojisi ve Parazitoloji*. İstanbul: İstanbul: İst. Üni. Tıp Fak. Yay; 1970. s.18-28.
6. *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmanîye*. İstanbul: 1305 (M. 1888). s.177-178.
7. Hatemi, H.Hüsrev ve Yeşim İşil. *Bir Bilim Dili Mücadelesi ve Tanzimat*. İstanbul: 1989.
8. Hüseyin Remzi. *Risâle-i İhtisâr-ı Fevâid*. İstanbul: Matbaa-i Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane; (H.1287/M.1870).
9. Ülken, Hilmi Ziya. "İbn Sina'nın Ruhîyatı", *Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbn Sina; Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu; 2009. S.110-135.
10. Demir, Remzi. *Philosophia Ottomanica*. Cilt 3, Ankara: Lotus Yayınevi; 2007. s.35-64.

EK 1. DİYALOĞUN TRANSKRİPSİYONU

[58] ‘İlm-i Hikmet ve Hey’et ve Kimyânın Tahsiline Tâlibin İştîyâkını Arttırmanın Tarîki

Merkum Edîb on beş ve on altı yaşlarında iken ‘ulûm-ı mezkûrenin lüzûmiyyetini tefhîm için hâcesiyle sahrâya çıkarak akşam üstleri gurûb-i şems-i sayf ve şitâda bir mahal ve bir noktada vuku^c bulduğunu iş‘âr ve ‘alâ‘im-i hikemiyyeden serâb ve sâ‘ire gibi şeyleri irâ‘e ederek gezindikleri esnâda Edîb dahi Hâce Efendi niçün Şems mevsim-i şitâ ve sayfda ‘aynı mahalden gurûb etmiyor diye su‘âl edince hâcesi dahi şu vechile cevâb verir ki oğlum bunu sana muhtasar sûretle ta‘rîf edemem zîrâ bu bir ‘ilm-i ‘azîmedir dedikte Edîb ile hâcesi ol mahalde ber-vech-i âtî mükâlemeye başladılar.

<Edîb>

Bunun sebebini ‘acabâ ne vakit öğrenebilirim?

<Mu‘allim>

Bu şeyleri beyân eder bir ‘ilm vardır ki dîbâcesi olan coğrafyayı tahsîl eylediniz ve mezkûr ‘ilme ‘ilm-i hey’et [59] itlak olunur tahsîle mübâşeretinizde öğrenirsiniz.

<Edîb>

‘İlm-i hey’ette mebhûs-ün-‘anh olan mesâ‘il yalnız bu mezkûrât olmamalıdır zann ederim; zîrâ fenn-i coğrafya dîbâcesidir buyurduğunuz bu ‘ilm vâsitasıyla daha ne öğrenebilirim ifâde buyursanız.

<Mu‘allim>

Evet oğlum ‘ilm-i hey’et yalnız gurûb-ı şemsin mahallinin tebdîlâtını bildirmez; belki insânın ümmehât-ı mağdiyâtı olan buğday ve hubûbât-ı sâ‘ire mevsimini ve sayf ve şitâ ve fasliye? ve sâ‘irenin esbâbını bildirir bir ‘ilm-i vasî‘-ül-cevânibdir.

<Edîb>

Öyle ise bu ‘ilm-i celîle dahi bir mikdâr mahâret kesb eylemeye iştigâl göstermemiz lâzımdır zann ederim.

<Mu‘allim>

Bu ‘ilminden behremend olmayan âdem Şems ile Arz’ın ve Arz ile Kamer ve nücûm-i sâ‘irenin nisbet ve harekâtını bilmediğinden mevâsim-i erba‘a ve ekalim-i seb‘ayı bilmekten dahi bî-behre olur.

<Edîb>

Hâce Efendi benim ba‘zı şeylerde ziyâdesiyle merak ve şübhem vardır. Meselâ şimdiki vakitlerde îcâd olunan telgraf ki ezmine-i [60] sâlîfede yok idi. Ân-ı vâhidde ziyâdesiyle ba‘îd olan iki beldenin yek-dîgeriyle muhâberesine vâsita oluyor; onun sırrını bilemiyorum ‘ilm-i hey’et bundan dahi bahs eder mi?

<Mu‘allim>

Hayır bundan ‘ilm-i hey’et bahs etmez; lâkin bu şey’ sizi bu kadar hayrette bırakmasın; onun sebebi bedîhî olan bir hassadır ki ona kuvve-i elektrikiye ta‘bîr ederler. Bu hassa her bir cisimde mevcûd olup onun sebebiyle çok âsâr müşâhede olunup icrâsı hîninde ecsâmın havass-ı sâ‘iresiyle birleşerek çok ‘alâ‘im zâhir olur; yağmur ‘akabinde müşâhede olunan ‘alâ‘im-i semâ ve âvîze ta‘bîr olunan beyâz câm parçalarını dahi belki görmüşsünüz câm renksiz iken elvân-ı muhtelif üzere müşâhede olunması ve Arabistan’da her ne kadar kelimenin mâ-vaz^c lehini bilmez isek de serâb nâmiyle bir eser mesmu‘un olmak gerekir mesâfe-i ba‘îdeden etrâfında eşcâr ve sâ‘irenin sâyesi suyun ‘umkunda ve gûyâ deryânın temevvüçüyle dâ‘imâ harekette bulunur havuz ve deniz misillü şeyler müşâhede olunur; öyle mahaller ziyâdesiyle hâr olduğundan seyyâhîn galebe-i harâret ve teşnegî ile serâbdan sîr-âb olmak umûduyla vardıklarında ne havuz ve ne de su olmayıp takarrüb olundukta dest-i teşnegân tehî kaldığı ve kat-ender kat bâ‘is-i teşnegî olduğu menkuldür ve bu kabîlden olarak bakırdan [61] bir tas kızarıncaya kadar âteşte durdurulduktan derûnuna yakında ismi ma‘lûmunuz olacak bir eczâ konulduktan üzerine birkaç damla su damladığı vakit ol derece harâretli olan bakırın içinde derhâl buz hâline tahavvül ettiği meşhûd-ı göz olur.

Şimdi bulunduğumuz sahrânın bir tarafında havuz vardır gidelim ol havuzun yanında bak ne görürsünüz dedi (ba^{de} kurb-ı havuza varıp mu^{allim} derûn-ı havuza bir tahta parçası batırıp) oğlum şu tahtayı kırılmış gibi görüyorsunuz hâlbuki tahta kırılmamıştır bunların esbâb ve ^{alâmâtın} îzâhını ^{ilm-i hikmet ve kimyâ} denilen fennler beyân ve ^{ilâm} ederler.

<Edîb>

Bu ^{ilmler} ile benim bu âna kadar tahsîlinde bulunduğum ^{ulûmun} münâsebeti var mıdır?

<Mu^{allim}>

Vardır eğer ^{ulûm-ı riâyâziyyeden} ^{ilm-i hesâb ve cebir ve hendese}yi meh-mâ-emken bilmemiş olsanız hikmet ve kimyâ mesâ'ilini hal etmeye liyâkatiniz olamaz.

<Edîb>

Öyle ise yavaş yavaş ^{ulûm-ı mezkûrenin} tahsîli için himmet ve gayret-i fâzîlânenizin mebzûl buyurulmasını temenni ederim. [62]

<Mu^{allim}>

Pek güzel ben de sizin sa^y ve gayret ve himmetinize göre ta^{lîm} ederim diyerek mezkûr sahrânın etrâf ve eknâfını temâşâ eder iken uzaktan kadd ü kameti yerinde ve kaviyy-ül-bünye yirmi beş yaşlarında bir civân görüp Mu^{allim} Edîb'e oğlum şu âdem zannıma göre taşralı olmalıdır şunun ile görüşelim deyip takarrüb eylediklerinde Edîb ol zâta isim ve şöhretini ve vatan eylediği memleketi ba^{de-s-su'âl} ol dahi vech-i âtî üzere cevâba mübâderet eyler.

<Cevâb>

Benim ismim Fehmî'dir. Anadolu'nun filân yerindenim fakat Rumeli taraflarını dolaştıktan sonra buraya geldim ve şimdi sizlere mülâkî oldum.

<Kelimât-ı Türrehât>

<Edîb>

Ol tarafta gördüğünüz şeylerden bize ma^{lûmât} verir misiniz?

<Fehmî>

Gördüğüm şeylerin cümlesini nakletmek suda^c îrâs eder şeylerdir fakat içlerinden başlıca ta^{accübe} şâyân olan cadı mâddesidir ki pek tuhaf olduğundan naklinden hem istifâde olunur ve hem de eğlenilir. [63]

<Edîb>

İhsân buyursanız cadı lûgatını bu âna kadar işitmemiş idim ve şu zât Hâcem olduğu hâlde zann ederim ki o da bilmez ifâde buyursanız da ma^{lûmât} kesb etsek.

<Fehmî>

Bendeniz de her ne kadar Anadolu'da doğmuş büyümüş isem de haylice okudum yazdım ve kütüb-i tevârih mütâlâ'a eyledim, lûgat-ı mezbûreye bir yerde mütâlâ'a güzârım olmaktan başka Anadolu'nun hayli yerlerinde dolaştım, bir kimseden işitmedim ancak bu def^a Rumeli'de öğrendim şöyle ki cadı ta^{bîr} olunan mâddeyi her şehrin halkı birer gûnâ i^{ctikad} etmişler ba^{zı} memâlikin cadıları göze görünmez ba^{zı}larında ise görünür ba^{de} gidip kabrine girer ve hattâ ba^{zı} kabirde saçların tarar imiş ve ba^{zı} memleketlerde mevtâyı câmi^e bırakıp ve ol şehre gelen ecnebî kimseye bekletirmiş nisf-ül-leylde mevtâ tabuttan çıkıp ol âdemi tâ-be-sabâh kovalayıp sabâh olması karîb olunca tabutuna girmiş eğer ol âdem kaviyy-ül-bünye ve korkmaz ise ölüden halâs olabilir eğer bil^{ak}is nahîf-ül-bünye ve korkak ise hâli pek yamandır diye naklettiler.

<Edîb>

Şimdi takrîrinizden anlaşıldı ki cadı demek ba^{zı} mevtâ [64] vefâtı gecesi yâhûd ferdâsı be-tekrâr dırilip gece ol memlekette muhtelif makalâta göre hareket eder imiş.

<Fehmî>

Evet anladığınız yerindedir fakat ol vakit mevtâ cadı oldu deyip de terk etmezler mahsûsen adamlar vardır onlara bi-l-ihbâr ücretle ba'zı memlekette mevtâyı kireç ile ve ba'zı mahallerde çalı ve emsâli ile ihrâk-ı bi-n-nâr edip kurtulurlar ve bedenlerinde ise hiç meşhûd-ı bi-l-basar olmadığından mevcûdiyetini mevcûd-ı bi-l-basar gibi ba'zı 'alâ'im vâsıtasıyla fehm ederek cadıcı nâmıyla ma'crûf adamlar ona bir nüsha yazarak havaya bırakıp bu kağıt dâ'imâ cadının arkasından ayrılmayarak ve cadı nereye gider ise bu da gider ze'amiyle kağıt her nerede durur ise merkûm cadıcı ol mahalli şişleyip şerrinden ahâlî-yi şehri halâs eyleser imiş.

<Edîb>

'Acâ'ib bu bizim tavattun eylediğimiz şehirde deverân eden türrehâtan ziyâdece gibi görünür.

<Fehmî>

Türrehât nedir kerem edip ta'rif buyursanız olmaz mı?

<Edîb>

Pekiye türrehât diye bir takım makalâta denir ki onları ne 'akl-ı [65] selîm sâhibi adamlar kabûl ve ne de hiçbir kütüb-i semâviye derûnunda olmadığından tâmm-ül-i'tikad kimesneler inanmazlar yalnız evfâh-ı cühelâda deverân eyleyen bir takım asıl ve esâsı olmayan kelimât-ı vâhiyedir.

<Fehmî>

Bunu tefhîm için bir misâl getirir misiniz?

<Edîb>

Sana eshel-i tarîkle tefhîm için şunu su'âl eylerim hiç duvar adam yutar mı?

<Fehmî>

Duvarın adam yutmayacağı der-kâdır.

<Edîb>

Burada şöyle ze'am ederler ki muharremin 'aşr-ı evvelinde eğer bir adam hamama gider ise onu hamam yutar imiş filânı da hamam yutmuş dediklerini işittim ancak tılsımı dahi olur onu hamamın derûnuna vaz'la edeceği zarardan tevakkî mümkün imiş ve ekserî bu mâdde kadın hamamlarına mahsûs olması da cây-ı dikkattir, tılsım dedikleri de ba'zı hamama güvercin ve ba'zılarına helvâ ve manda ve sâ'ire gibi şeyler vaz' ve idhâl olundukta gûyâ hamam bunları ekl ve bel' etmekle insânı yutmaz imiş türrehât-ı mezbûreden biri dahi baykuş ta'cîbîr olunan hayvân hangi hânenin damına konup öter yâhûd güler ise orada mutlak bir mevtâ [66] zuhûr eder diye ze'am u i'tikad ederler ve böyle nice nice sır ve sebebi yok şeyler ile müte'ellimdirler.

<Fehmî>

Demek oluyor ki sen benim söylediğim cadı fıkrasına türrehât makulesi demek istiyorsun hâl-bu-ki cadı olduğunu çok adamlar görüyorlar hattâ gecenin birinde beni dahi kandırdılar.

<Edîb>

Bunu senin fehm ve iz'ânına veremedim böyle yalan kelâma kandım demeniz bâ'is-i hayretim oldu.

<Fehmî>

'Acâ'ib gözümle gördüm nasıl inkâr edebilirim hattâ bir gece otururken cadı vardır dediler merak edip gittim gördüm ki toparlak bir kütük gibi önümde bir şey yuvarlanıp gider ba'cde onu ta'kîb edenlerin ihbârına göre bir mezarın içine ufak bir delikten dâhil olmuş gündüz me'mûr olan adamlar gelip kireçle ölüyü iyice yaktılar ücretlerini bi-tamâmihî alıp gittiler.

<Edîb>

Böyle şey olmaz bunda elbette bir dikkat olunacak yer vardır şimdi ânifen mezkûr türrehât için olan misâller bir dîgerine su'âl eylesek gördüm ve vuku' buldu diye cevâb verir [67] hiç mevtâ öldükten

sonra kalkıp gezebilir mi ve meselâ gezmeye iktidârı olsa bile tekrâr mezara girebilir mi turalım ki bu şeyi evvelen mevtâyı açtıkları vakit gömdükleri vakitteki vaz'iyet üzere bulmuyorlar mı ve mevtâyı toparlak bir kütük gibi yuvarlanarak kabrin içine bir ufacık delikten girer diyorlar ve bazı def'a ise saçını kabre duhûlünden sonra tarak ile tarar diyorlar bunları 'akıl tecvîz eder mi?

<Fehmî>

Vâkı'â bunların doğru bir şey olduğuna ben de inanmadıysam da bir gece bazı kesân işte cadı oldu bak vuku'ı hâli nasıl anlarsın deyince artık büsbütün zihnim karışıp hemân inanma derecesine geldim fakat şimdi senin böyle serd eylediğin kelâmlar pek zihnimi karıştırdı 'acebâ benim evvel gece gördüğüm toparlak şey ne idi?

<Edîb>

Şimdi mezkûr dediğiniz şey'in sıhhatine meyyâl gibi tereddütte bulunuyorsunuz ve benim ona ma'nâ vermek vazîfemden hâric diye onun halefi miyânında cârî olan hamam fıkrasına inanabilir misiniz? Şundan haber ver eğer bu sahîh ise sizinki de sahîhdir denilse değil vâkı'â ihyâ-yı emvât diye biz 'ilm-i hâlde okuduk fakat bu 'âlemde hiçbir kimse kalmadıktan sonra def'a-i [68] evvelîde hiç yok iken ya'ni sahrâ-yı 'ademden meydân-ı vücûda getiren Cenâb-ı Bârî def'a-i sâniye olarak halk edecek bunu 'aklı selîm kabûl eyler zîrâ biz evvelen 'ademde iken hiçbir a'zâmızın eczâsı dahi yok iken bizi halk ve hayâtımıza hudûd verip mutlak 'ademe gitmemizi fehm ve idrâk eyledikten sonra ba'se dahi inanırız velâkin bazı mahallerde ölümler dirilip sonra onları ihrâk ile kurtulurlar buna da îmân edek diye bizlere tenbîh yoktur.

<Mu'allim>

Bakınız ne vakittir sizin muhâverenizi dinledim ve ikinizin dahi serd eylediğiniz delâ'ili istimâ' eyledim eğer ruhsat verirseniz bî- tarafâne mâ-beyninizi fasl ve tefrîk edelim evvelen cümlemiz insân ve husûsiyle nebî-i âhir-üz-zamân 'aleyh-is-salavât-ür-rahmân efendimiz hazretlerinin ümmeti olduğumuz hâlde onun bu mâdde için ne tenbîhâtı vardır onu arayıp bulmakla ve sâniyen böyle şeyler vuku'-yafte olmasına 'akl nasıl tecvîz eder onu dahi beyân ile menkulâtımızın sıhhat ve 'adem-i sıhhatini hükm ederiz vakt-i sa'adetten akdem tâ'ife-i 'Arab insânın karnında yılan vardır vakt-i cû'da cânevi ta'bîr olunan nâhiye-i mi'dede bir veca' his olduğu mezkûr yılanın eseridir ona sigar derler idi mi'deyi ısırmasıyla zuhûruna var diye ze'am ederler ver her yerde [69] bunun üzerine makalât-ı 'azîme söylerler idi ba'de ma'den-i risâlet 'aleyh-i efdal-üt-tahiyye efendimiz nûr-ı nübüvvet ile tenvîr-i cihân eyledikte sahâbe-i zevi-l-ihtirâm lâ hâmmе velâ sigar buyurdular onlar dahi ma'nâ-yı münîfîni ba'de-l-iz'ân bizlere teblîğ ettiler işte tâ'ife-i 'Arab derûnlarında bir ağrı hissettiklerinde her bir ağrı bir şey'in ısırmasıyla yâhûd urmasıyla insânın dahi batnında bir hayye vardır ki her bâr acıktığımızda mi'demizi ısırır diye zamân-ı câhiliyyet i'tikadi üzere bulunurlardı vaktâ ki Fahr-ül-mürselîn efendimiz hazretleri ânîfen mezkûr hadîs-i şerîfte böyle şey'in olmadığını ihbâr buyurduktan sonra bu fenâ i'tikaddan ümmeti halâs buyurdular.

<Edîb>

Bu hadîs-i şerîfin Türkçesini ifâde buyursanız tashîh-i i'tikad ile beraber mûcib-i memnûniyetimiz olur.

<Mu'allim>

Hâmmе ve sigar yoktur demektir; hâmmе baykuşa müşâbih bir kuşa denir ki intikamsız merhûmun rûhundan halk olunmuş diye ze'am ederler idi şimdi onlardan nehy olduğumuz âşikâr oldu ve bir de Fehmî sen bilirsın taşralarda pek çok vuku' bulur bir âdem bir işe mübâşeret edeceği vakit meselâ bir tavşanın sola ve sağa gitmesiyle tatayyur ve tefe'ül ederler ve baykuş [70] öttü bu evden mevtâ zuhûr edecek yollu i'tikadât-ı bâtladan mücânebet etmeğimiz için hazret-i risâlet-penâh efendimiz şu hadîs-i şerîfle nehy buyurmuşlardır.

El-hadîsu hazâ

Leyse minnâ men tatayyur ev tatayyur lehu ve tekehün ev tekehün lehu

ve sehara ev sehara lehu ve men etî kâhinâ fe'sdikahu bi-mâ

yekul fe-kad kefer bi-mâ enzelallahu 'alâ Muhammed.

Ma'nâ-yı lâtifî budur ki bir kimse kuş ötmesi gibi şeyleri şüm itikad eylese yâhûd fal açsa yâhûd sihir etse yâhûd âhir kimseye kendi nef'i için sihir ettirse ve te'sîrini itikad etse ol kimseler bizim cemâ'atimizden hâricdir ve falcının gâ'ibden söylediğini tasdik etse ol kimse kâfir olur ve min ind-Allah kavli-i Muhammed üzerine nâzil olan Kur'ân'ı inkâr etmiş olur demektir işte bu hadîs-i şerîfi işittikten sonra artık bu husûsta hilye-i İslâm ile mütehallî olanlara böyle türrehât ile iştilgal abestir ve böyle şeylerin bî-esâs olduğunu delâ'il-i 'akliye ile dahi isbât edebiliriz şöyle ki ma'lûm olduğu vechile vakt-i merhûnu gelip memleket-i vücûdda pâdişâh-ı müşâbih sende bulunan rûh-ı mücerredin yedinden iftirâkından sonra kalıb-ı insâna na'ş ta'bir olunup bi-l-küllîyye itibârdan sâkit olduğu gûyâ ki sahipsiz bir dükkânın mürûr-ı vakitle eskiyip [71] yıkıldığı gibi târ ü mâr eczâ-i basîte-i hayvâniyyenin her biri kendi asıl menba'ına ric'at eder eğer bu 'âlemde ef'âl-i hayriyyeye muvaffak olduysa nîk-nâmlıkla sabâh-ı haşre dek yâd olmasından mâ-a'dâ hiçbir şey kalmaz ve eğer bil-'akis fenâlık yaptıysa bed-nâmlıkla yâd olunur ve nev'-i benî Âdemin görebildiği her bir şey'in cisim olması lâzım gelir zîrâ fenn-i hikmet-i tabî'yye âşinâlarına hafî degildir ki âlât-ı basara bir takım tabakât ve bir takım mâyi'âttañ ibâret olup bunların derûnuna giden şua'-ı şemsin kâffesi tekatu' ederek tâ nihâyet derecede bulunan tabaka üzerine düşüp herhangi mahallin yanından geçer ise onun resmini tersîm ile ba'de o mahallin tekmîlen resmi orada hâsıl olur.

Bunu tefhîm için bir muzlim ve murabba'-uş-şekil odanın içerisine bir taraftan şua'-ı şems bir cismin kenârından geçerek girip ve derûn-ı odada ise biraz eğri olarak bir satıh bulunup ve şua'ın geçip duhûl eyleyeceği civârda olan menfez mercimek şeklinde billûrdan ma'mûl bir câm vaz' ba'de hâricde bulunan cismin resmi içeride bir mikdâr eğri olan satıh üzerine tersîm olunur işte cümle hayvânâtın görmesi dahi bunun 'aynıdır fakat cisim lâtif ve renksiz olur ise onun resmi tersîm olunmaz. Dâ'im-ül-evkat teneffüs eylediğimiz hevâ-yı nesimî gibi ve eğer bir şey cisim değilse âlât-ı basara olan [72] çeşm ile ne vechile görünebilir denilmek iktizâ ediyor ve ecsâm-ı sakilenin cirminde ufak bir mahalde durmaya liyâkat ve kudretleri olmadığı yalnız hükemânın re'yi değil belki 'âmmenin nezdinde müsellemler bir şey olmağla her nerede olursa olsun bir def'a bir âdemin cismine mevt târîf oludukta rûhu bir daha vücûduna girmediği ma'lûm-ı enâmdır ve rûh mücerredâttan olup umûr-ı gayr-ı mer'îyyeden olduğu müsbettir eğer farz olursa ki rûh tekrâr bedene girerek boş olur ol vakit insânın vücûdu ecsâm-ı sakbeden iken kendi cirminin yüz def'a küçüklüğünde olan bir menfezden geçmesi lâzım gelir bu ise muhâlâttandır böyle olduğu hâlde ey Fehmî senin toparlak bir şey yuvarlanarak gidip kabre girdi demekliğin bir tahayyül ve bir vehmden ibârettir; meselâ zulmet-i leyde mezarlık arasından geçerken mezar taşlarının her biri bir âdem gibi bir cebân kimse hânesinde otururken ba'zen dakk-ı bâb olunması ve ba'zen oturduğu odanın taşrasında ve aşağı matbahında bakirlar çatırdaması her bir mahalli mesdûd iken istimâ' etmiş ve taşları ölü zannetmiş misillü şeyler 'umûmen mevhumât-ı muhassana kabîlinden olduğu âşikâr olur.

<Edîb>

Efendim cebâne lafzı cübnden ve cebânâttan me'hûz ve müştakkdır [73] bunun ma'nâ-yı lûgavîsi ne demektir ve her insânın hassa-i lâzimesinden midir?

<Mu'allim>

Cübñ Türkçe korkaklık ve şecâ'atsizlik demektir ve bunun sebebi ise sût vâlidesi ve asıl vâlidesi ve sâ'irleri bî-esâs olan kelâmları söyleyerek kulakları böyle yalan ve mahûf şeyler ile dolar hâsılı bir korkak veyâ böyle bî-esâs kelâmlar ile zihni memlû âdeme bir câmi' ve sâ'irede tabut derûnunda mevtâ olduğu hâlde şunu tâ-be-sabâh bekle sana şu kadar ücret veririz dense ol âdem her ne kadar böyle şeylerden korkar ise de paraya doymasıyla beklemeye râzı olduğu hâlde câmi' derûnuna kapasalar bu âdem ve bir de mevtâ kalmağla evvel âdem tabuta gözünü dikip şimdi kalkacak yâ birazdan kalkar filân vakit işittiğim şey buna da vâki' olur diyerek tevehhüm ve tahayyül eyleyen iken kendisinin dahi dimâğî gündüzden ef'âl-i mahsûsasını icrâda bulunarak yorulması üzerine biraz rahat etmek ister iken bu tahayyül ve tevehhüm ile büsbütün fesâda girip evvel onda gûyâ tabutun kapağı küşâd olup tahayyül ettiği tarzda mevtâ çıkarak tâ-be-sabâh hayâlât ve mevtânın hücûmuyla uğraşıp sabâh-ı kâzib takarrüb eyleyince uzlâtı yorularak orada uyuya kalır uyumasa bile [74] mâdem ki cadı gece zuhûr eder diye istimâ' olmağla şafak vakti oludukta mevtâ tabuta girer bu âdem dahi şerrinden halâs olur fakat ertesi gün su'âl oludukta bu gece 'adî ölümden kurtuldum işte şöyle kalktı böyle hücûm etti diye mâ-vuku' bir nakl ve hikâye eyleyip gider ba'de ağızdan ağza yayılıp türlü türlü efsâneler ilâvesiyle teccessüm ettirirler ve bil-âhire 'aklının bile ezhânını tahrîk eyleyenler ve şehre ve

be-şehr şüyûyla sem-i etfâle bile giderek bu makule şeylerle çocuklar daha ziyâde mü'esser olmağla zihinlerinde mürtesem oldukta artık onun çâresini kim bulabilir hamd olsun ki Fehmî sen Anadolu'da böyle şeyler işitmemiş olduğundan anlamağa başladın bu şeyleri fehm edersin.

<Fehmî>

Hâce Efendi mevtâdan hiç havf olunmaz mı?

<Mu'allim>

Hayır korkulmaz çünkü sen ağaçtan ma'mûl bir âdem görsen korkar mısın mevtâ dahi bi-aynihî onun gibidir.

<Fehmî>

Yâ niçin bundan insâna bir soğukluk ve havf 'ârız olur?

<Mu'allim>

Bu şübhesizdir zîrâ rûh çıktığı gibi zarûrî insâna [75] bir ürküntü gelir ve havf ise kuvve-i vâhimenin işidir ondan neş'et eder.

<Edîb>

Kerem edip bizlere kuvve-i vâhimeyi ta'rif buyursanız.

<Mu'allim>

Ba'zı ulemâ havâss-ı hamse-i bâtnadan kuvve-i vâhimeyi iklim-i vücûdda vezîr müşâbehesinde olan 'aklın tedbîriyle hüküm-i sultân rûha itâ'at ve inkıyâd etmemeklikte 'ayniyle vâcib-ül-vücûdun fermân-ı ilâhîsine itâ'at eylemeyen şeytân gibi 'add eylemişlerdir.

<Fehmî>

Havâss-ı hamse-i bâtına ne demektir ve bunun zâhiresi var mıdır?

<Mu'allim>

Havâss-ı hamse-i zâhirenin fıkdanı takdîrinde bâtnanın dahi 'adem-i mevcûdiyyeti lâzım gelir binâen-'aleyh evvelen zâhireyi ve hizmetlerini ba'de bâtnayı beyân edeyim çünkü bir âdem hîn-i vilâdetinde vakt-i merhûnuna kadar hafî ve celî insânı mühlik olan muhâtarât pek çoktur ez-cümle su ve ateş ve cu' ve teşnegî gibi 'avârizât nev'-i benî beşeri mühliktir ve bir şey'in vücûdunu idrâk etmeyinceye ona tedâvî olamayacağı derkâr olduğundan havâss-ı hamse-i insâniyye vesâtiyle mehâlikin pençe-i zulmünden halâs olunur. [76]

Ve havâss-ı hamse-i zâhire görmek için göz, işitmek için kulak ve zevk için ağız ve şemm için enf ve lems için tekmîl a'zâ olabilir ise de başlıcası eldir işte ânifen mezkûr olduğu üzere bunların hizmeti benî Âdem mühlik olan harâret ve bürûdet ve sâ'ireden evvel-emirde bunların vesâtiyle mevcûdiyyetini bi-l-idrâk çârelerini bilip bulmağla halâs olabilir ve bunların kâffesine mukabil olarak diğer beş hassa dahi vardır ki onların küllîsi dimâğda mürtekizdir ki hiss-i müsterek, kuvve-i hâfıza, kuvve-i vâhime, kuvve-i muhayyile ve kuvve-i fâhime ta'bîr ederler mühlikin vücûdu kuvâ-yi zâhire ile idrâk olunur ise de kuvâ-yi bâtnanın ma'dûmiyyeti takdîrinde derhâl yine mühlikeye dûçâr olunacağı şem'in etrâfında dolaşarak kendini birkaç kere şem'e çarpıp 'akabinde nefsinin telef eden pervânenin hâli pek ra'nâ bizlere tefhîm eder bir delîl-i vâzihtr.

<Edîb>

Havâss-ı hamse-i bâtına ve zâhirenin kâffesi her hayvânda bulunur mu?

<Mu'allim>

Ba'zı hayvânda âlât-ı basar ve ba'zılarında kuvve-i muhâfaza-i tahayyüliyye yoktur hâsılı cümlesinin kemâl üzere mevcûdiyyeti eşref-i mahlûkat olan insânda olup sâ'irlerinde nâkis bulunduğundan [77] insânın cümle hayvânâta meziyyeti olduğu rû-nümâdır fakat mezkûr havâss-ı hamse-i zâhire ve bâtına ef'âl-i mahsûsalarını icrâ edebilmeleri rûh-ı mücerredin mevcûdiyyeti iledir ve rûh-ı mücerred de vücûd-ı insândan hurûc ettikte bu havâssdan hiç birisi 'amel-i mahsûsalarını icrâ edemezler.

<Fehmî>

Şimdi bundan fehm olundu ki vefât eden bir kimse tekrâr kalkıp böyle cadılık yapamayacaktır.

<Edîb>

Şimdi benim sözüme geldin eğer Mu^callim Efendi olmaya idi asla birbirimize kelâm ve murâdlarımızı anlatamayacak idik.

<Fehmî>

Hamamların insânı yutması ve kuşların ötmesine veyâhûd tavşan aşdı fal açtı dediklerine ne dersiniz?

<Mu^callim>

Evvelen hamamların âdem yutmayacağı bedîhîdir ki birkaç taş ve kireç birbiri üstüne konulmağla yapılmış olan binâ âdem yutabilir mi tavşanın aşmasından ve kuşun ötmesinden ahkâm istihrâc etmek bâtil ve bî-esâs olup şâyân-ı i^ctibâr değildir tualım ki falcıların ba^czen geliştâtından ve sâ'ir Kur'ân-ı hâliyâdan veyâ mücerred tesâdüf nev'inden olan ba^czen [78] söyledikleri şey'in zuhûra gelmesinden defa^câtle söylediği şey'in hilâfî zuhûr etse bile yine o mâdde-yi mütesâdifeyi derpîş-i mütâla^ca ederek herkes birbirinin zihnini taglît etmektedir hâl-bu-ki gâ'ibi ^caklen ve naklen kimsenin bilmeyeceği müsbet ve müberhen iken yine bu makule şeyler i^ctiyâd ve i^ctibârımız ancak birbirimizi teşvîkten hâsıl olmuş bir hâl-i pür-melâldir.

<Fehmî>

Lâkin ben eğer bu mahalle geldiğim vakitte en evvel sizlere tesâdüf etmeye idim benim hâlim böyle i^ctikadlarla yine müncerr olur idi bu kadarlık görüşmekle haylice istifâde ettim in-şâ'-Allah-ür-Rahmân vakt-i âhirde görüştüğümüzde yine bu misillü muhâvereye mübâderetle sâ'ir galatât ve i^ctikadât-ı bâtilamızı tashîh edelim.

<Mu^callim>

Sen şimdi ne ile meşğûl olacaksın bu memlekette hiçbir bildiğin var mıdır? dedikte.

<Fehmî>

Hak'tan mâ-a^cdâ hiçbir kimsem yoktur fakat sizinle bu kadar muhâvere sebebiyle bana ziyâdesiyle ^cilm tahsîline rağbet ve muhabbet hâsıl oldu ki ta^crîf olunmaz ben kendi lisânımdan mâ-a^cdâ hiçbir lisân bilmem ve kendi lisânım demek ya^cnî ^cArabî ve Farisî [79] karışımından kolay anlaşılır bir ^cibâre görür isem okuyup anlayabilirim şimdi bu hâlde benim için ne tahsîl etmek lâzımdır.

<Mu^callim>

Öyle ise şimdi sana ziyâdesiyle tahsîli elzem olan lisân-ı ^cArabîdir her bir kelimesinin kıymetini takdîr edip istihrâc edesin.

<Edîb>

Bir kelimenin kıymeti ne demektir?

<Mu^callim>

Bir kelimenin kıymeti demek mevzû^c olduğu me^cânî-yi hakikiyyesi demektir ve bir lisânın şîvesini tahsîl etmiş olanlar o lisândan lezzet alırlar ya^cnî lâyıki vechile mecâzât ve isti^cârât ve kitâbâtını rûz-merre tagayyürâtını bilmek ve kendi mâder-zâdın olan lisânda mukabilini bulmak ile kelimâtın tamâm kıymeti bulunmuş ve bilinmiş demek olduğu cihetle ol vechile lisân-ı mezbûru derece-i lâıkasına îsâl etmek elzemdir.

<Edîb>

Ey Hâce Efendi şimdi Fehmî gitti va^cd eylediğiniz ^culûmun tahsîline mübâşeret edelim.

<Mu^callim>

Pek güzel sen hemân gayret eyle de sana oldukça lisân-ı ^cArabîyeyi [80] dahi ta^cfîme cehd edeyim ve onunla beraber ^culûm-ı mev^cûdeyi dahi öğretiyim dedi.

Hâsıl-ı kelâm mu‘allim ile ba‘zen sahrâya çıkıp tahsîl edeceği ‘ilmin semere ve ‘illet gâ‘ibesinden ve mûcib-i şevkî olur ahvâlından bahs ederek ve rağbetinin izdiyâdî sûretlerini düşünülerek başlayacağı ‘ilm ve fenne bed’ ve mübâşeret ettirmelidir.

Hele ber-vech-i meşrûh bizlere lisân-ı ‘Arabîyi öğretmek evvel-be-evvel ve en ziyâde elzem olmağla tahsîline aşırı ikdâm ve cehd lâzım gelir.

HASAN MAZHAR PAŞA: EN SON DERSİNİ, CENAZE TÖRENİNİ ENGELLEMEK İSTEYEN İŞGAL KUVVETLERİNE VERDİ

Hasan Mazhar Paşa: His Last Lesson was his Funeral Against the Occupying Forces

Cihat Çınar Başekim¹

¹Prof. Dr., Bayındır İçerenköy Hastanesi

ÖZ

Hasan Mazhar Paşa ülkemizde modern anatomi biliminin kurucularındandır. Paris'te yaptığı ihtisasının ardından yurda döndükten sonra yaklaşık 40 yıl bu alanda çalışmış, dersler vermiş ve kitaplar yazmıştır. 1920 yılında öldü. Cenazesi için tıbbiye binasında bir cenaze töreni düzenlenmek istendi. Töreni İngiliz işgal kuvvetleri engellemeye çalışır. Ancak tıbbiyelilerin kararlı duruşları sayesinde töreni engelleyemeyeceklerini anlayan İngiliz askerleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Tıbbiyeden Karacaahmet mezarlığına kadar öğrenciler tarafından taşınan cenaze burada defnedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hasan Mazhar; Anatomi; Biyografi.

ABSTRACT

HasanMazhar Pasha is one of the founders of modern anatomy in Turkey. After studying his specialty in Paris, he came back to homeland and worked for almost 40 years in this area, gave lectures and published books. He died in 1920. After he passed away, faculty students wanted to make funeral for him at the faculty building. English occupying forces tried to prevent the ceremony. However with the medical school standing firm, English soldiers had to draw back. His coffin was carried by the students from the medical school to Karacaahmet cemetery and he was buried there

Keywords: Hasan Mazhar; Anatomy;Biography.

Hasan Mazhar Paşa (Mazhar Süleyman) ülkemizde modern anatomi biliminin kurucularındandır. ¹⁻¹⁰ 1845'de doğdu.

1869'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den tabip yüzbaşı olarak mezun oldu (Şekil 1).

1869-1871 arasında Haydarpaşa Seririyat Hastanesi'ndeki iki yıllık staj eğitimini tamamladı.

1871-1874 arasında Paris'e gitti, anatomi ve cerrahi ihtisasları yaptı.

1874'de yurda döndü. Binbaşı oldu. Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nde operatörlük yaptı.

1875-1877 arasında Karadağ ve Rus Muharebelerinde fırka hekimi, cerrah, başhekimlik gibi görevlerde bulundu.

1878'de İstanbul'da askeri tıp okullarında Teşrih Muavinliği (Anatomi Doçentliği) görevine atandı.

LokmanHekimDergisi, 2015;5(2):84-87

Geliş Tarihi - Received: 15.02.2015; Kabul Tarihi - Accepted: 01.05.2015

*İletişim - Correspondence Author: Cihat Çınar Başekim, Bayındır İçerenköy Hastanesi- İstanbul – Turkey
cinarbasekim@yahoo.com*

1879'da Teşrih Muallimi (Anatomi Profesörü) oldu.

1883'de kaymakam oldu.

1887'de miralay oldu.

1896'da miraliva oldu.

1903'de ferikliğe terfi etti (Şekil 2).

1904'de Ferdinant Paşa'dan boşalan Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye reisliğine getirildi.

1908'de meşrutiyetin ilanından sonra Askeri Tıbbiye Nazırlığı görevine atandı.

1909'da emekli oldu ancak fahri müderris olarak çalışmalarına devam etti.

1916'da tıbbiyeden ayrıldı.

30 Aralık 1920'de, 75 yaşında vefat etti.

Hasan Mazhar Paşa Teşrih Muavinliği'ne atandığı 1878'den emekli olduğu 1909'a kadar 31 yıl fiilen ve devamında da yedi yıl fahri olarak anatomi alanında eğitim ve hizmet vermiştir. Çalışmaları ve yazdığı kitapları ile ülkemizde anatomi biliminin kurulmasında çok önemli katkıları olmuştur. Ayrıca Türkçe tıp eğitiminin kurulması ve yerleşmesinde de önemli katkıları olmuştur. ^{2,3,4}

Haydarpaşa Hastanesi'nde çalıştığı dönemde Askeri Şura Reisi Esat Paşa'nın hastaneyi ziyareti sırasında gösterdiği gayretli ve dikkate değer çalışmalarının bir ödülü olarak 1871'de Paris'e gitti. ⁴ Paris'te ünlü anatomist Constant Sappey'in yanında cerrahi ve anatomi ihtisası yaptı. Burada üstün bir gayret ile çalışarak derece ile ihtisasını tamamladı. ²⁻⁵

Hasan Mazhar Paşa'nın mezun olduğu yıllarda ülkemizde tıp eğitimi Fransızca yapılmaktaydı. Mazhar Paşa, bir grup arkadaşı ile birlikte eğitimin Türkçe olması için çalışmalar başlattı. Özellikle anatomi terimleri olmak üzere birçok tıbbi terimin Türkçelerini bulmuş ve kullanılmasını sağlamıştır. ^{2,3,5} Bu terimler uzun yıllar kullanıldı. İlk Türkçe tıp sözlüğü Lugat-ı Tıbbiye'nin hazırlanmasında da görev almıştır.



Şekil 1. Mazhar Paşa'nın (Mazhar Süleyman)'ın 332 Nolu, 18 Kasım 1869 tarihli (25 Şaban 1286) Tıp Fakültesi (Faculté de Médecine de Constantinople) diploması (Sn. Mazhar ERTEN'in izni ile).



Şekil 2. Paşalık üniforması ile (Sn. Mazhar ERTEN'in izni ile)

Üç Mart 1867'de kurulmuş olan Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye ilk milli tıp derneğimizdir. Mazhar Bey, Tıbbiyede öğretim dilinin millileştirilmesi amacı ile kurulmuş olan bu cemiyetin ilk üyelerindendir. Ayrıca bir süre Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye azalığı, Hıfzıshha-i Umumiye azalığı, Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane azalığı gibi görevlerde bulunmuştur. Mülkiye tıbbiyesinin kurucularındandır.

Uzun yıllar tıbbiyede dersler veren Mazhar Paşa ikinci tanzimatın ilanından sonra (1908) Mekteb-i Tıbbiye Nazırlığı'na atandı. Ancak bir süre sonra kendi isteği ile emekli olarak üniversitede "Fahri Teşrih Müderrisliği" unvanı ile çalışmalarına devam etti. Fahri müderrisliği döneminde de teşrihaneyi ihmal etmemiştir. Belirli günlerde gelerek çalışmalarını sürdürmüştür ^{2,3,4,6}(Şekil 3).

Mazhar Paşa iyi huylu, güler yüzlü, eğlenceli, çevresinde sevilen, muhterem birisi idi. Güzel kanun çalardı. Dersleri zevkle dinlenir, gereksiz ayrıntılarla öğrencisini yormazdı. Çalışmalarını yorulmaz bir faaliyetle sürdürür, işini zevkle yapardı. Kadavra üzerinde diseksiyon yaparken şarkı mırıldandığı olurdu ^{4,6,7,8}.

Mazhar Paşa bazı kitapların tercümesini yaparak ayrıca birçok kitabı da bizzat kendisi yazarak anatomi bilimine kazandırmıştır. Yazdığı kitaplar şunlardır. ²⁻⁷

- İlm-i Teşrih-i Tavsifi. Fransızcadan tercüme, yazarı A. Jamin. Ülkemizde anatomi konusunda yazılmış beşinci eserdir.
- İlm-i Teşrih-i Tavsifi (7 cilt) (C. Saphey'in Anatomie Descriptive adlı kitabından hazırlanmıştır. 1901.
- Mükemmel Teşrih Atlası.
- İlm-i Teşrih-i Topografi (2 cilt). 1908. Topografik anatomi dersi için yazmış olduğu bu kitap ülkemizde topografik anatomi konusunda yazılan ilk eserdir. Kadavra diseksiyonları yanı sıra bazı cerrahi işlemlerde de rehberlik sağlayacak niteliktedir.
- Mebâhisu'Asab (Sinir ilmi)
- Usul-ü teşrih. Diseksiyon usulleri hakkında yazmaya başladığı bu kitap yarım kalmıştır.

Mazhar Paşa'nın, yazdığı bu kitaplardan birisinin basılmasını sağlamak için bir evini satmak ya da rehine etmek sureti ile para sağladığı söylenmektedir. Yani hem ilmen, hem de parasal olarak bir özveride bulunmuş, ancak bundan dolayı maalesef son günlerini sıkıntı içerisinde geçirmiştir. ^{4,9}

Mazhar Paşa 30 Aralık 1920'de vefat etmiştir. O günler İstanbul'un işgal altında olduğu günlerdi. Haydarpaşa Tıbbiye binasının bir bölümüne de İngiliz askerleri yerleşmişti. Mazhar Paşa'nın cenazesi için 1 Ocak 1921 günü tıbbiye binası önünde bir cenaze töreni düzenlendi. Törden sonra tıbbiyeli öğrenciler tabutunu taşımak istediler. İngilizler bu toplu yürüyüşü engellemeye çalıştılar ve topluluğu dağıtmak istediler. Ancak tıbbiyeliler bu engellemeye kararlılıkla karşı durmuşlardır. Son sınıf öğrencilerinden Sudi Bey İngiliz askerlerinden bazılarını kollarından tutup savurmak sureti ile bertaraf etmiştir. Tıbbiyelilerin ısrarları karşısında duramayacaklarını anlayan İngilizler geri çekilmek zorunda kaldılar. Öğrencileri tarafından çok sevilen Hasan Mazhar Bey, cenaze töreninde de İngiliz askerlerine, kararlı tıbbiyelilerin engellenemeyeceği dersinin verilmesini sağlamıştır. Cenazesi Karacaahmet mezarlığına kadar talebeler tarafından taşınmış ve burada defnedilmiştir ^{7,10} (Şekil 4,5).



Şekil 3. Emekliliğinden sonra, fahri müderris olduğu günlerde (C. Çınar Başekim Arşivi).



Şekil 4. Tıbbiye öğrencileri ve hocaları (arkada, ortada anatomi kürsüsü hocalarından Nurettin Ali Bey) Hasan Mazhar Paşa'nın cenaze töreninde, Karacaahmet Mezarlığı'nda (C. Çınar Başekim Arşivi).



Şekil 5. Hasan Mazhar Paşa'nın Karacaahmet mezarlığında bulunan mezar taşı ve kitabesi*

* Hüvel Baki. Mesleğinin en samimi hadimi, batının en büyük müşerrihi, faziletlerin müebbed timsali olan doktor Mazhar Paşa Tıp Medresesi teşrih müderrisi tabib alim-ü müşerrih sıfatlarıyla kırk iki sene İslamlık, Türklük ve insanlık alemine hizmet ettikten ve hayatının her devresini müstakbel nesillere sa'yin ve fedakarlığın munzam hatırası olarak terk ettikten sonra tarihin hafızasında ve bu hakigufranda Allah'ın rahmetine kavuşmuştur.

KAYNAKLAR

1. Ailesi ile görüşme
2. Turamanlar O, Özen OA, Akçer S, Toktaş M. Modern anatominin kurucularından Hasan Mazhar Paşa. Kocatepe Tıp Dergisi. 2012;Mayıs 13:123-128
3. Kahya E. Fransa'da ihtisas yapmış olan Türk hekimlerinden bazıları. Cumhuriyetin 60 yıl armağanı. DTFC, Ankara 1987:244-262
4. Dr. Hamza B. Üstat Mazhar Paşa. Sıhhat Almanakı. S. 415-417. 1933
5. Ulucam E, Gökce N, Mesut R. Turkish anatomy education from the foundation of the first modern medical school to today. 7. National Congress on the History of Medicine. 2002
6. Sağlam T. Nasıl okudum. Nehir Yayınları. İstanbul 1991
7. Özbay K. Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri. Cilt II. İstanbul Matbaası 1976
8. Rıza Tahsin. Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye) Cilt 1-2. Ed. A. Kazancıgil. Özel Yayınlar 1991
9. Tosyavizade Dr. Rifat Osman. Hayatım ve Hatıratım. Çeviren Dr. Ratıp KAZANCIGİL GATA Basımevi Ankara 1998
10. Altıntaş A. Kurtuluş savaşı sırasında haydarpaşa tıbbiyesi. 6. Üsküdar Sempozyumu. 2008



YAZARLARA BİLGİ

GENEL BİLGİLER

Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, tıp tarihi ve folklorik tıp uygulamaları konusunda yapılan “araştırma, derleme, monografi, kaynak içeren editöre mektup, editöryal yorum ve tartışma ile folklorik metot ve ürün tanıtımı” gibi bilimsel içerikli çalışmalarını yayınlamaktadır.

Dergi sadece elektronik ortamda yazı kabul etmektedir. Posta ile başvurular hiçbir şekilde değerlendirmeye alınmamaktadır.

Dergiye gönderilen yazıların daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış olması veya yayınlanmak üzere başka bir dergiye gönderilmemiş olması gerekmektedir. Eğer yazıda daha önce başka bir yerde (basılı/elektronik ortam) yayınlanmış alıntı, tablo, resim, çizim vb varsa, yazar bunlara ait yayın hakkını elinde bulunduran kişi veya kurumlardan yazılı izin almalı ve yazının içinde bu durum bildirilmelidir. Herhangi bir bilimsel toplantıda sunulmuş ve özetleri yayınlanmış çalışmalar, yazıda bu durumun belirtilmesi şartı ile kabul edilir.

Makale bilimsel değerlendirmeye alındıktan sonra başvuruda belirtilen yazar isim sırası esas alınır. Bu aşamadan sonra oluşabilecek değişiklikler, ancak yazıda katkısı bulunan bütün yazarların yazılı açıklamaları ve izinleri ile yapılabilir.

Gönderilen yazılar ‘yazım kuralları’na uygun ise; editör ve en az iki ‘danışma kurulu üyesi’ tarafından değerlendirildikten ve gerek görüldüğünde istenen değişiklikler yazarlarca yapıldıktan sonra Yayın Kurulu’nun onayı ile yayınlanır.

YAZIM DİLİ

Derginin yazım dili Latin harfleri ile Türkçe ve İngilizce’dir. Türkçe yazılarda Türk Dil Kurumu’nun Türkçe Sözlüğü ve ilgili tıbbi bölümlere ait terimler sözlüğü temel alınmalıdır. Gönderilen yazılardaki yazım ve dilbilgisi hataları, metnin içeriğine dokunmadan Yayın Kurulu tarafından düzeltilmektedir.

BİLİMSEL VE ETİK SORUMLULUK

Yazıda ismi bulunan bütün yazarların, çalışmaya doğrudan katkısı bulunmalıdır. Yazıların bilimsel ve etik kurallara uygunluğu, tüm sonuçları ile birlikte bütün yazarların sorumluluğundadır. Yazıya maddi destek veren kurum ve kuruluşlar ile (varsa) tüm ticari bağlantıların içeriği editöre gönderilen başvuruda belirtilmelidir. Deneysel çalışmalarda, kişisel bilgilerin derlendiği alan çalışmalarında ‘Etik Kurul Onayı’ alınmalı, onayın varlığı yazıda bildirilmeli ve onay belgesi (editör tarafından istenmesi durumunda iletilmek amacıyla) muhafaza edilmelidir.

İNTİHAL KONTROLÜ

Lokman Hekim Dergisi intihal kontrolü için iThenticate tespit sistemini kullanılır ve intihal olasılığı olan makaleleri yayınlamaz.

YAYIN HAKKI

Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Dergisi’nde yayınlanan makaleler yazarları tarafından farklı yayın ortamlarında ticari amaç dışında hiçbir kısıtlama olmaksızın değerlendirilebilir. Bu durumda derginin kaynak gösterilmesi bilim/yayın etiği açısından uygun bir davranış olacaktır.

YAZIM KURALLARI

Dergi sadece elektronik başvuruları kabul etmektedir.

Başvurular <http://lokmanhekim.mersin.edu.tr> adresine elektronik ortamda yapılmalıdır.

Yazılar PC uyumlu bilgisayarlarda Microsoft Word XP veya üstü bir versiyon programı kullanılarak yazılmalıdır.

Bütün yazılar; **1) Başlık Sayfası, 2) Özet, 3) İngilizce Özet (İngilizce yazılarda Türkçe özet) ve Anahtar Kelimeler, 4) Ana Metin, 5) Kaynaklar, 6) Tablolar ve/veya Şekiller, 7) Alt Yazılar olarak dizilmelidir. Başlık sayfası '1' numara olacak şekilde, tüm sayfalar sırayla numaralandırılmalıdır.**

Başlık, Türkçe özet ve İngilizce özet ayrı birer sayfada yer almalıdır.

1. BAŞLIK SAYFASI

Başlık sayfasında; **1) başlık, 2) kısa başlık (başlık 5 kelimedenden az ise gerekli değildir), 3) İngilizce başlık, 4) tüm yazarların açık ad ve soyadları ile unvanları ve çalıştıkları kurumlar, 5) iletişim kurulacak yazarın adı ve soyadı, sabit ve cep telefonu numarası, elektronik ileti adresi, 6) araştırmayı destekleyen kurum-kuruluşların açık ismi ve şehri, 7) çalışmanın kategorisi (araştırma, derleme vb) ve 8) çalışma daha önce herhangi bir kongrede sunulmuş ise kongre adı, zamanı ve yeri ile 9) varsa çıkar çatışması yazılmalıdır.**

Yazar isimleri için örnek:

Ali Çetin¹, Ayşe Kaya²

¹Y. Doç. Dr. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik A.D.

² Prof. Dr. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

2-3. ÖZETLER ve ANAHTAR KELİMELER

Özetler 200 kelimeyi geçmemelidir. Editöre mektupta özet gerekmemektedir.

Anahtar kelimeler en az 2 adet, Türkçe ve İngilizce yazılmalıdır. İngilizce anahtar kelimeler "Medical Subject Headings (MESH)"e uygun olarak verilmelidir (Bkz: www.nlm.nih.gov/mesh/MBrowser.html). Türkçe anahtar kelimeler için MeSH (Medical Subject Headings) terimlerinin, Türkçe karşılıklarının bulunduğu bir anahtar kelimeler dizini olan Türkiye Bilim Terimleri'nin kullanılması önerilir. Daha ayrıntılı bilgi için lütfen <http://www.bilimterimleri.com> adresini ziyaret ediniz.

4. ANA METİN

4.1. Araştırma Yazıları

Ana metnin 4000 kelimeyi, kaynak sayısının ise 30'u geçmemesi önerilir.

Ana metin konunun içeriğine göre tematik alt bölümlere ayrılabilir. Kaynaklar, şekil, resim, fotoğraf, tablo ve grafikler yazı içerisindeki geçiş sırasına göre numaralandırılmalıdır.

Metin içinde kısaltmalardan olabildiğince kaçınılmalıdır. Kısaltmalar, kısaltılacak kelimenin yazıda ilk geçtiği yerde parantez içinde verilmeli ve tüm metin boyunca o kısaltma kullanılmalıdır. Cümle başlarında kısaltma kullanılmamalıdır.

4.2. Derleme

Derlemelerin 3000 kelimeyi, kaynak sayısının ise 20'yi geçmemesi önerilir.

Bu tür yazılarda da bölümlenmeler yazarların tercihine bırakılmıştır.

4.3. Monografiler

Monografi kategorisi içine; biyografiler; tarihi değeri olan tıbbi/bilimsel kitapların tanıtımı, kurum tanıtımları, hastalık tarihçeleri, tıp temalı sanat eserleri ve tıbbi objelerin tanıtımı ve benzeri çalışmalar girmektedir.

Monografilerin 2500 kelimeyi, kaynak sayısının ise 10'u geçmemesi önerilir.

Bu tür yazılarda da bölümlenmeler yazarların tercihine bırakılmıştır.

4.4. Editöre Mektup

Editöre mektupların 750 kelimeyi, kaynak sayısının ise 5'i geçmemesi önerilir.

4.5. Folklorik Metot ve Ürün Tanırımı

Tıp tarihine özgü folklorik uygulama ve ürün tanıtlarının 1500 kelimeyi, kaynak sayısının ise 10'u geçmemesi önerilir.

5. KAYNAKLAR

Kaynaklar ana metinde görünüş sırasına göre numaralandırılmalı ve cümle sonunda noktalama işaretinden hemen sonra (boşluk bırakmaksızın) 'Üst Simge' olarak belirtilmelidir (örnek: xxx¹).

Ardışık olmayan kaynak numaraları araya virgöl koyarak yazılırken, ardışık gelen kaynak numaraları tek tek değil, araya çizgi konularak belirtilmelidir (örnek: xxx^{2,4}; xxx¹⁻³ veya xxx^{2,4,6-9}).

Kaynakların yazım şekli International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE) standartlarına uygun olmalıdır (http://www.nlm.nih.gov/bsd/uniform_requirements.html).

Yazarların önce soyadları açık olarak, daha sonra da ilk adlarının sadece baş harfleri yazılmalıdır. Yazının adını takiben, yayınlayan derginin uluslararası kısaltması eklenmelidir. Sonrasında öncelikle yazının yayım yılı, derginin cilt ve sayı numarası yazılmalı, son olarak da sayfa numaraları eklenmelidir. Baskıda olan kaynaklar dergi adından sonra parantez içinde 'baskıda' veya 'in press' şeklinde belirtilmelidir.

5.1 Standart Makale

5.1.1. Üç ve daha az yazarlı makaleler

Üç ve daha az yazarlı makalelerde tüm yazarların adı yazılmalıdır.

Örnek:

Halpern SD, Ubel PA, Caplan AL. Solid-organ transplantation in HIV-infected patients. *N Engl J Med* 2002;347(1):284-7.

5.1.2. Dört ve daha fazla yazarlı makaleler

Dört ve daha fazla yazarlı makalelerde, ilk isimden sonrası 've ark' veya 'et al.' şeklinde belirtilmelidir.

Örnek:

Rose ME, et al. Regulation of interstitial excitatory amino acid concentrations after cortical contusion injury. *Brain Res* 2002;935(1-2):40-6.

5.2. Yazar olarak bir organizasyon varsa

Örnek:

Diabetes Prevention Program Research Group. Hypertension, insulin, and proinsulin in participants with impaired glucose tolerance. *Hypertension* 2002;40(5):679-86.

5.3. Hem yazar hem de organizasyon varsa

Örnek:

Vallancien G, Emberton M, Harving N, van Moorselaar RJ; Alf-One Study Group. Sexual dysfunction in 1,274 European men suffering from lower urinary tract symptoms. *J Urol* 2003;169(6):2257-61.

5.4. Dergi eki (supplement)

Eğer yazı derginin ekinde (supplement) çıkmışsa, bu durum derginin cilt numarasının hemen yanına eklenmelidir.

Örnek:

Geraud G, Spierings EL, Keywood C. Tolerability and safety of frovatriptan with short- and long-term use for treatment of migraine and in comparison with sumatriptan. *Headache* 2002;42(Suppl 2):93-9.

5.5. Kitap

5.5.1. Kitabın tamamı bildirilecekse

Örnek:

Breedlove GK, Schorfheide AM. Adolescent pregnancy. 2nd ed. Wiecek RR, editor. White Plains (NY): March of Dimes Education Services; 2001.

5.5.2. Kitapta bir bölüm bildirilecekse

Örnek:

Meltzer PS, Kallioniemi A, Trent JM. Chromosome alterations in human solid tumors. In: Vogelstein B, Kinzler KW, editors. The genetic basis of human cancer. New York: McGraw-Hill; 2002. pp:93-113.

5.6. Kongre Bildirileri

Örnek:

Harnden P, Joffe JK, Jones WG, editors. Germ cell tumours V. Proceedings of the 5th Germ Cell Tumour Conference; 2001;Sep 13-15; Leeds, UK. New York: Springer; 2002.

5.7. Gazete Haberi

Örnek:

Tynan T. Medical improvements lower homicide rate: study sees drop in assault rate. The Washington Post 2002;Aug 12;Sect.A:2(col. 4).

5.8. Elektronik Dergide Yazı

Örnek:

Aboud S. Quality improvement initiative in nursing homes: the ANA acts in an advisory role. Am J Nurs [Internet] 2002; Jun [cited 2002 Aug 12];102(6):[about 1 p.]. Available from: <http://www.nursingworld.org/AJN/2002/june/Wawatch.htmArticle>

5.9. Web Sayfası

Örnek:

Cancer-Pain.org [Internet]. New York: Association of Cancer Online Resources, Inc.; c2000-01 [updated 2002 May 16; cited 2002 Jul 9]. Available from:<http://www.cancer-pain.org/>.

5.10. Resmi Gazete

Örnek:

TC Resmi Gazete (1978) Şeker Tayini. 29 Temmuz 1978. Sayı: 16361. Başbakanlık Basımevi. Ankara.

6. ŞEKİL, RESİM, FOTOĞRAF, TABLO VE GRAFİKLER

Yazıda geçen tüm şekil, resim, fotoğraf, tablo ve grafiklerin ana metin içinde geçtiği cümlelerin sonunda, parantez içinde ve italik olarak belirtilmelidir.

Örnek: (Şekil 1)

Tüm eklerin açıklamaları yazının en sonuna (alt yazılar bölümünde) eklenmelidir. Şekil, resim ve/veya fotoğraflar sisteme sadece .jpeg veya .gif dosyası olarak (çözünürlüğü en az 300 dpi boyutunda) yüklenmelidir. Kullanılan kısaltmalar şekil, resim, fotoğrafın hemen altında açıklanmalıdır.

7. ALT YAZILAR

Alt yazılar iki satır aralıklı olarak bir sayfaya yazılmalıdır. Mikroskopik resimlerde büyütme oranları ve tekniği verilmelidir.

8. TEŞEKKÜR

Çalışmada alınan tüm maddi destekler; çeviri, istatistik, çizim vb konularda alınan teknik destek; editöryal değerlendirme ve çıkar çatışması varsa bu bölümde belirtilmelidir.

BAŞVURU İÇİN KONTROL LİSTESİ

Başvuru sürecinde yazarlar başvurularının aşağıdaki listedeki tüm maddelere uyduğunu kontrol etmelidirler, bu rehbera uymayan başvurular kayda alınmayacaktır.

Gönderilen yazı daha önceden yayınlanmamış, ya da başka bir dergiye değerlendirilmek üzere sunulmamış olmalıdır. (Yazara Öneriler bölümünde bir açıklama sunulmuştur).

azı dosyası PC uyumlu bilgisayarlarda Microsoft Word XP veya daha üstü bir versiyon program kullanılarak yazılmış olmalıdır.

Tüm şekil, resim ve tablolar metnin en sonuna yerleştirilmelidir. Baskı için, resimlerin kaliteli kopyalarını ek dosya olarak gönderilmiş olmalıdır. Gönderilen dosyanın boyutu çok fazla olur ise, sistem almayabilir. Böyle durumlarda yazıyı bölüp, diğer bölümleri ek dosya olarak tek, tek gönderebilirsiniz.

Stil ve kitaplık uygulamaları için gereksinimler, Dergi hakkında bölümündeki 'Yazarlara Notlar' sayfasında görülebilir.

GİZLİLİK BEYANI

Bu dergi sitesindeki isimler ve elektronik posta adresleri bu derginin belirtilen amaçları doğrultusunda kullanılacaktır ve diğer amaçlar veya başka bir bölüm için kullanılmayacaktır.



AUTHOR GUIDLINES

GENERAL GUIDELINES

Mersin University School of Medicine Lokman Hekim Journal of History of Medicine and Folk Medicine invites the submission of scientific original article, review and monograph on history of medicine and folk medical practice, letter to editor with reference, editorial comment and discussion, besides folkloric method and product publicity.

Our journal accepts only online submissions; applications by regular surface / air or electronic mail will not be accepted for evaluation.

Submissions are required to be inedited and unsent to another journal in order to be published. In the event that the papers contain (hard or soft copy) pre-published quotation, table, figure, illustration, etc. the author is supposed to obtain written permission from individuals or enterprises possessing the copyright and it should be notified in the paper. Previously presented or published abstracts of studies are admissible on condition that it is indicated in the manuscript.

After the scientific assessment, the authors' names order in the submission is predicated on. Any modifications after this process are only possible contingent upon written statement and permission of all contributory authors.

If the manuscripts meet the journal's style, they are evaluated by the editor and two 'members of advisory board', revised by the authors if required, and published only after the approval of Editorial Board.

IMPORTANT: AUTHORS SHOULD SUGGEST AT LEAST INTERNATIONAL ONE REVIWER FOR THE PAPER

SCIENTIFIC AND ETHIC PRINCIPLES

All mentioned authors should have made substantial contribution to the manuscript. All contributory authors, regarding all kind of consequences, are responsible of the submissions' scientific and ethical compliance. Institutions - organizations providing financial support and all sorts of commercial ties should be informed in the application letter sent to editor. In experimental cases and cases from local studies which harvest personal information, "Ethics Committee Approval" should be obtained. Its presence should be indicated in the paper and the instrument of approval (to be sent in case editor's request) should be maintained.

SCREENING FOR PLAGIARISM

Lokman Hekim Journal use the iThenticate plagiarism detection tools.during the editorial process and reject papers leading to plagiarism or self-plagiarism.

COPYRIGHT

Articles published at the Mersin University School of Medicine Lokman Hekim Journal of History of Medicine and Folk Medicine are allowed by their authors in different publishing medium without any restriction except non-commercial purpose.

In this case Lokman Hekim Journal should be quoted when they are used in another publishing medium.

LANGUAGE AND STYLE

The languages of the journal are Turkish and English with Latin letters. Turkish Dictionary of Turkish Language Society and relevant medical glossary should be grounded on for Turkish papers. Spelling mistakes and grammar errors would be corrected by the editorial board without making any change in content.

The journal accepts only online submissions. The manuscripts should be submitted online at the address: <http://lokmanhekim.mersin.edu.tr>

Manuscripts should be edited in Microsoft Word XP or upper versions by PC compatible computers being each of the following sections on separate pages: **1)** Title Page, **2)** Abstract and Keywords **3)** Main Body of the Text, **4)** References, **5)** Tables and/or Figures, **6)** Footnotes and **7)** Acknowledgements and Conflict of Interest

Authors should give numbers to the pages consecutively beginning with the Title Page.

Number pages consecutively beginning with the Title Page.

1. TITLE PAGE

Title page should contain the followings: **1)** title **2)** a short running title (not required if the main title is shorter than six words) **3)** full names, degrees, and affiliations of all authors, **4)** full name, titles, surface mailing address, telephone numbers and e-mail address of the correspondence author, **5)** full name, fixed and mobile telephone numbers, e-mail address of the author responsible for correspondence, **6)** full names and province of the supportive institutions and organizations, **7)** type of the study (original article, review etc.), **8)** if the paper is presented in a congress previously, the title, date and place of the congress, **9)** Conflict of interest.

Example for authors name:

Ali Çetin¹, Ayşe Kaya²

¹ Assoc. Prof. Dr. Mersin University School of Medicine, Dept. of History of Medicine and Folk Medicine.

² Prof. Dr. Mersin University Faculty of Education, Dept. of Turkish Language and Literature.

2. ABSTRACT AND KEY WORDS

The abstract should not exceed 200 words.

Abstracts are compulsory for the Letters to Editor. At least two key words in both English and Turkish (only for article in Turkish) should be given. English key words should be in conformity with "Medical Subject Headings (MESH)" (vide: www.nlm.nih.gov/mesh/MBrowser.html). Turkish key words should be verbatim translation of the MESH terms (only for article in Turkish).

3. MAIN BODY OF THE TEXT

3.1. Original Article

It is suggested that the text should not exceed 4000 words, and there should be no more than 30 references.

The text might be divided into thematic subsections according to the main content. Considering the order in the text; references, graphics, diagrams, pictures, tables and figures should be enumerated sequentially. Abbreviations within the text should be avoided as far as possible.

Abbreviations should be defined in parenthesis where the word to be abbreviated is first used in the text and followed throughout the whole text. There should be no abbreviation sentence initially.

3.2. Review

It is suggested that review should not exceed 3000 words, and there should be no more than 20 references. In this type of studies sectioning is up to authors.

3.3. Monograph

Biographies, classic scientific/medical book introduction, corporation publicity, history of disease, medical themed art works and medical objects presentation constitute the monographic studies.

It is suggested that monograph should not exceed 2500 words, and there should be no more than 10 references.

In this type of studies sectioning is up to authors, too.

3.4. Letters to Editor

Letters are accepted to be no longer than 750 words, and not to exceed 5 references

3.5. Folkloric Method and Product Publicity

It is suggested that they should not exceed 1500 words, and there should be no more than 10 references.

4. REFERENCES

References should be enumerated consecutively, in the order in which they are cited in the text and they should be identified as 'superscript' sentence finally right after the punctuation mark. (*example*: sentence.¹). Nonconsecutive reference numbers should be punctuated by comma; consecutive ones should be punctuated by, not comma, but hyphen. (*examples*: sentence.^{2,4}; sentence.¹⁻³ or sentence.^{2,4,6-9}).

List of references should be consistent with the standards of International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE) (http://www.nlm.nih.gov/bsd/uniform_requirements.html).

Firstly, authors' full surname and then only initials of the names should be written. Following authors' name, international abbreviation or acronym of the publishing journal should be added; after that, year of publication, volume and issue number, lastly, page numbers should be given. References in press should be indicated in parenthesis after the name of the journal as 'in press'.

4.1 Articles

4.1.1. Up to three authors

In articles with up to three authors all authors' names should be given:

Halpern SD, Ubel PA, Caplan AL. Solid-organ transplantation in HIV-infected patients. N Engl J Med 2002;347(1):284-7.

4.1.2. Four or more authors

If a source has four or more authors, include only the first author's last name and initials followed by et al.

Rose ME, et al. Regulation of interstitial excitatory amino acid concentrations after cortical contusion injury. Brain Res 2002;935(1-2):40-6.

4.2. Corporate as Author

Diabetes Prevention Program Research Group. Hypertension, insulin, and proinsulin in participants with impaired glucose tolerance. Hypertension 2002;40(5):679-86.

4.3. Individuals and Corporate as Authors

List all authors (as last name and initials) and name of the corporate at the end.

Vallancien G, Emberton M, Harving N, van Moorselaar RJ; Alf-One Study Group. Sexual dysfunction in 1,274 European men suffering from lower urinary tract symptoms. J Urol 2003;169(6):2257-61.

4.4. Supplement

If the article is within a supplement; it should be indicated just after the volume number of the journal.

Geraud G, Spierings EL, Keywood C. Tolerability and safety of frovatriptan with short- and long-term use for treatment of migraine and in comparison with sumatriptan. Headache 2002;42(Suppl 2):93-9.

4.5. Book

4.5.1. Complete book

Breedlove GK, Schorfheide AM. *Adolescent pregnancy. 2nd ed. Wieczorek RR, editor. White Plains (NY): March of Dimes Education Services; 2001.*

4.5.2. Book chapter

Meltzer PS, Kallioniemi A, Trent JM. *Chromosome alterations in human solid tumors. In: Vogelstein B, Kinzler KW, editors. The genetic basis of human cancer. New York: McGraw-Hill; 2002. pp:93-113.*

4.6. Congress proceedings

Harnden P, Joffe JK, Jones WG, editors. *Germ cell tumours V. Proceedings of the 5th Germ Cell Tumour Conference; 2001;Sep 13-15; Leeds, UK. New York: Springer; 2002.*

4.7. Newspaper report

Tynan T. *Medical improvements lower homicide rate: study sees drop in assault rate. The Washington Post 2002;Aug 12;Sect.A:2(col. 4).*

4.8. E-journals

Aboud S. *Quality improvement initiative in nursing homes: the ANA acts in an advisory role. Am J Nurs [Internet] 2002; Jun [cited 2002 Aug 12];102(6):[about 1 p.]. Available from: <http://www.nursingworld.org/AJN/2002/june/Wawatch.htm>Article*

4.9. Web Page

Cancer-Pain.org [Internet]. New York: Association of Cancer Online Resources, Inc.; c2000-01 [updated 2002 May 16; cited 2002 Jul 9]. Available from: <http://www.cancer-pain.org/>

5. TABLES AND FIGURES

All tables and figures should be labeled with a concise title and number in parenthesis and italic form at the end of the mentioned sentence:

Ex: *(Figure 1)*

Explanations should be added in the footnotes. Ensure that all images are in *jpg, tiff* or *gif* format with at least 300 dpi. Used abbreviations should be explained just below the tables and figures.

6. FOOTNOTES

Footnotes should be edited within a page and double-spaced. Enlargement size and technique should be given for microscopic images.

7. ACKNOWLEDGEMENTS

Any financial and commercial supports; translation, statistics, technical supports for graphics, tables and figures etc., editorial support should be mentioned.

8. CONFLICT OF INTEREST

If any, authors' conflict of interest should be stated.

CHECKLIST FOR MANUSCRIPT SUBMISSION

Before sending your paper to the Editor, please make sure that you have included all necessary details. Mersin University School of Medicine Lokman Hekim Journal regrets it will have to decline consideration of any submission that does not conform to requirements of this guideline.

As part of the submission process, authors are required to check off their submission's compliance with all of the following items, and submissions may be returned to authors that do not adhere to these guidelines.

1. The submission has not been previously published, nor is it before another journal for consideration (or an explanation has been provided in Comments to the Editor).
2. The submission file is in OpenOffice, Microsoft Word, RTF, or WordPerfect document file format.
3. Where available, URLs for the references have been provided.
4. The text is single-spaced; uses a 12-point font; employs italics, rather than underlining (except with URL addresses); and all illustrations, figures, and tables are placed within the text at the appropriate points, rather than at the end.
5. The text adheres to the stylistic and bibliographic requirements outlined in the [Author Guidelines](#), which is found in About the Journal.
6. If submitting to a peer-reviewed section of the journal, the instructions in [Ensuring a Blind Review](#) have been followed.

